

דווקא

ארץ יידיש ותרבותה

מיסעות

4 מה תעשה העברית בלי להשווץ, לנדנד ולקטר | רוביק רוזנטל

7 חשוב לי לשיר איילילו בעברית - ראיון עם חוה אלברשטיין | בני מר

10 זה בא כמו ממצולות | אבות ישורון על יידיש

14 רע מאוד, אבל... | מארצ'ין אורי אורינוביץ, ורשה

17 קרובים רחוקים | אבנר הולצמן

18 מלה בסלע - על הדרך | יוסף גורי

19 בסוף המיין סטריט יש בית מטבחים | מתן חרמוני

23 היה לבי חלוק מאוד אם לנסוע | דוד אסף

26 לך לך לפלין | אדמיאל קוסמן

30 גילתה את אמריקה | רבקה וולפה

32 בצל עצי ההדר יושבים יהודים ואוכלים לחם ומלפפון ירוק | יעל חבר

35 היופי והעוצמה של חסר הבית | ריקי אופיר

36 העין היתה הולכת והולכת בדד | יעקב גלאטשטיין בתרגום דן מירון

39 תלאות הנסיך הקטן | שלמה לרמן

42 המסע הכפול של יידל | זהבית שטרן

44 נוצות | חנה עמית

47 מלופולסקה | ירמי פינקוס

52 ביסָּלה - אַ יידישער פיקניק | שמיל הולנד

עורך: בני מר
עורכת משנה: חנה עמית
מערכת:
דוד אסף
חיים באר
אבנר הולצמן
אברהם נוברשטרן
עיצוב גרפי: נעמי מורג
דפוס: ארט פלוס ירושלים
דוא"ל המערכת:
dafkeyiddish@yahoo.com

יוצא לאור על ידי
בית שלום עליכם
רח' י"ד ברקוביץ 4
ת"ד 16241
תל אביב 61162
טל' 03-6956513
פקס 03-6910504
sholemal@zahav.net.il
בשיתוף עם המכון לחקר תולדות יהדות
פולין, אוניברסיטת תל-אביב

© כל הזכויות שמורות
ל"דווקא"

למה "דווקא"?

מפני שהמלה הזאת מספרת בקיצור את סיפור היחסים בין היידיש לעברית, שתי הלשונות הקרובות שחיו לעתים באחוזה ולעתים במריבה. במקורה הארמי הורתה המלה שצריך לדייק בדבר-מה; אבל היידיש טענה אותה במשמעות השימושית, המוכרת לנו היום, של "כך ולא אחרת", או "לעשות דווקא". דווקא עכשיו, כאשר היידיש נשמעת כשפה של זקנים או חרדים, הגיע הזמן להזכיר שעד למלחמת העולם השנייה נחשבה היידיש שפה צעירה וחופשית, יפה למשוררים ולהמונים. דווקא עכשיו צריך לזכור את אוצרותיה הלשוניים ולא "לשכוח שהיתה לנו שפה יפה, אירופית, עמוקה וחכמה... שבאה עם שובל גדול של תרבות עמוקה", כדבריו של המשורר **אבות ישורון** בהמשך החוברת. לא בכדי היה "דווקא" שמו של כתב עת ביידיש שהוקדש לעיון פילוסופי; היתה זו תעוזה להוציא לאור — דווקא ביידיש ובבואנוס איירס — כתב עת שכוה, אך "דווקא" הראשון הופיע במשך 33 שנים, בין השנים 1949 ל-1982, בעריכתו של שלמה סוסקוביץ. "דווקא" השני, כתב עת בעברית על תרבותם של יהודי מזרח אירופה, ובמיוחד על היידיש, מספר גם על הקשר הקרוב בין שתי הלשונות; כשם שהיידיש לקחה מהעברית כך היא נתנה לה בחזרה: תחביר מודרני, אוצר מלים חדש ומלים שהשתנו - כפי שמראה **רוביק רוזנטל** במאמרו על תרומת היידיש לסלנג העברי.

"דווקא" רוצה לעשות דווקא למי שמפחדים עדיין מידיש, ולכן ממעיטים בערכה. "היידיש והעברית הן שתי אחיות תאומות, שהיתה ביניהן מלחמה קשה והיידיש הפסידה שלא באשמתה", אומרת **חוה אלברשטיין**, "היידיש בשבילי היא חלק מהישראליות". לישראליות הזאת מרכיבים רבים - לשונות ותרבויות לאין שיעור - שכולם יכולים להעשיר את התרבות הישראלית. בלי לבטל את כל האחרים, "דווקא" מתמקד ביידיש - בעבר ובהווה, שם וכאן. כתב העת יסקור את מצב היידיש במקומות שונים, ובגיליון הראשון מדווח **מארצ'ין אורי אורינוביץ** מוורשה על היידיש בפולין של ימינו.

כל גיליון של "דווקא" — שיראה אור פעמיים בשנה — יתמקד בנושא מסוים מתחום יהדות מזרח אירופה, והגיליון הראשון עניינו במסעות. הנושא הזה העסיק את ספרות היידיש מראשיתה, מאז ה"כבא בוך" של אליהו בחור ועד מסעותיהם של בנימין השלישי וסיפורי הרכבת של שלום עליכם. לא בכדי מרתק הנושא את היידיש, שנולדה בדרכים, במעבר בין שפות לתרבויות שונות; מרתק וגם מעורר חשש: **יוסף גורי** מצא בפתגמים שאסף כי מוטב דווקא להישאר בבית, אם רק הוא קיים.

"דווקא" עוצר בכמה תחנות במסעות היידיש, שנמשכו מאות שנים. **אדמיאל קוסמן** ו**דוד אסף** כותבים על חשיבות הדרך בחסידות; **רבקה וולפה** מספרת על הולדת הז'אנר של מסעות הים עם תחילת ההשכלה; **יעל חבר** כותבת על מסעו של יהואש, יוצר תרגום המופת של התנ"ך ליידיש, לארץ התנ"ך. **זהבית שטרן** מספרת על מסעות הסרט "יידל מיטן פידל", בין פולין לארצות הברית, בין גבריות לנשיות, ו**מתן חרמוני** הולך בדרכי שלמה אלמזוב — מהפכן וקומוניסט שכתב את "על פני אמריקה" (איבער אַמעריקע). בקרוב יראה אור תרגומו של **דן מירון** לספר המופת "כשיאש הגיע", מאת המשורר **יעקב גלאטשטיין** (המשכו של "כשיאש נסע"), ואנו שמחים לפרסם חלק מתוכו, בליווי הקדמה מאת **ריקי אופיר**. את חלק המסעות אנו חותמים בתלאות **הנסיך הקטן** בדרכו לראות אור ביידיש, ובסיפורי ה"פערענע", הפסת ששימשה מטונימיה לקשר שבין הבית לדרך, מאת **חנה עמית**.

כל המסעות האלה מתחוללים גם בתודעת הנוסעים, ודעתם משתנה במהלך הדרך. מאחר ש"דווקא" מספר על ארץ יידיש, שהיום היא ארץ לא נודעת כמעט, אנו מקווים שגם דעת הקוראים בו — על היידיש ובכלל — תתרחב או תשתנה. בדרך הזאת אנו זקוקים מאוד לבני לוויה, הקוראים והקוראות. במדור "קרובים רחוקים" נפרסם בכל גיליון תצלום משפחתי שישלחו הקוראים בתוספת סיפור התמונה — בכל נושא הקשור ליידיש או לתפוצתה. ב"דווקא" נפרסם כמובן גם ממכתבי הקוראים, זכרונות, מאמרים ורעיונות אחרים. אנו מחכים לכל אלה, מייחלים להמשך ומאחלים:

דרך צלחה!

פֿאַרט געזונט און קומט געזונט!

האיור שהופיע בעמוד הראשון של העיתון ביידיש "פֿאַרווערטס" לפני מאה שנה, כחג הפועלים ב־1 במאי 1906. על דגלו של היהודי החדש מתנוססות המלים: חירות, שוויון, אחווה! "פֿאַרווערטס" יוצא לאור בארצות הברית מ־1897 ועד היום, אז כיומון, היום כשבועון

מה תעשה העברית בלי להשוויץ, לנדנד ולקטר

רוביק רוזנטל

הכבוד נולד בי כשגיליתי את חקומה החיוני והמפתיע של היידיש בעיצוב השפה הישראלית, ומכאן - בעיצוב הישראליות

איורים: נעם נדב

גדלתי בכיתם של יהודים גרמנים. מעולם לא שמעתי יידיש בבית, והדמיון בין היידיש לגרמנית נחשב בעיני דוברי הגרמנית עלבון ולא בסיס לאחוזה בין קרובי משפחה. היידיש הדיפה, ומדיפה עד היום בדעתי, ריח של מלפפונים כבושים בחנות המכולת של פופקו, שבה ביקשו נשים דהויות "אָ שייך ברייטעלע", כיכר לחם נאה. היידיש לא ייצגה בעיני את הגלות, אלא את ההמוניות. הבז המובנה הזה נשאר חוקר בי שנים רבות.

למעלה מאלף ערכים ב"מילון הסלנג המקיף" שכתבתי, כעשרה אחוזים מהיקף המילון, מקורם בדרך זו או אחרת מן היידיש. רק האנגלית עולה עליה בנוכחותה בסלנג, ובוודאי בנוכחותה במשלבי השפה האחרים.

אבל ההבדל בין האנגלית ליידיש הוא ההבדל בין קצף הגלים למרצבי האדמה. האנגלית, בעיקר זו האמריקאית, מציפה אותנו היום בנחשול של מלים, ביטויים, מבנים תחביריים ואפיונים סגנוניים שאין לדעת עדיין מה יישאר מהם. היידיש לעומתה רובצת בתשתית השפה הישראלית, ומבטאת באמצעות השפה אופציה רגשית ומחשבתית חשובה. הכבוד ליידיש מתבקש גם מן ההיסטוריה הישראלית שלה. זו היסטוריה של מאבק לחיים ולמוות, בניגוד גמור לכניסה החלקה של

כשהחל המסע שלי אל הישראליות, באמצעות המסע אל הלשון הישראלית, כבר לא יכולתי להמשיך ולדחוס את היידיש בחנות המכולת. היא שבה והתפרצה אל הרחובות הקסומים של תל אביב הקטנה, אל חצרות הקיבוצים הוותיקים, וחברה באיגוף מרשים אל יצירתם הקסומה

של שלום עליכם ומנדלי. לא נולדה אהבה, גם לא רצון "לשוב אל היידיש". יידיש איננה המקום שבכוונתי לשוב אליו, ובכלל - זרה לי הכוונה לחזור ולפרק את הישראליות למרכיביה, אם זו ה"מזרחיות" שאינה אלא מיתוס מלווה במוזיקה ובתבשילים, ואם זו ה"אשכנזיות", המנסה להעניק ל"יהודיות" לבוש צר ממידותיה. לא נולדה אהבה, אבל נולד כבוד. הכבוד נולד כשגיליתי את מקומה החיוני והמפתיע של היידיש בעיצוב השפה הישראלית, ומכאן - בעיצוב הישראליות.

האנגלית-האמריקאית, המתקבלת לכל היותר ברטינות ונזיפות מתחסדות. האידיאולוגים המעצבים את דמות המדינה והחברה נאבקו ביידיש מאבק חזיתי, והוא נמשך עמוק לתוך שנותיה של המדינה. הם לחמו ביידיש בחרפות ובגידופים, בתקנות ובחוקים. המאבק ביידיש צריך ללמד דבר מה גם את נושאי קובלנת המזרחיים על כך שתרבותם וזהותם דוכאו ונרמסו. הרומסים לא היו "האשכנזים". ההיתוך וההומוגניות התרבותית,

שהאמינו בקיומה של "יהדות ישראלית", שהעברית היא לב לבה. על האידיאולוגיה הזאת איימו היידיש והממד הגלתי שהיא מייצגת, באותה מידה, ואולי במידה רבה יותר, מאשר התרבות הערבית והשפה הערבית. ובכל זאת, היידיש היא היום מיסודות העברית הישראלית. מעמדה התבסס בעיקר בשפת הדיבור, ואין להתפלא על כך. אף שפיתחה ספרות ועיתונות עשירה, היידיש היא שפה עממית, ודרכה של שפה עממית לפגוש שפה עממית אחרת בתהליך חיכוך ולהשפיע עליה. זו למשל הסיבה לכך שעל הסלנג הישראלי השפיעה הערבית המדוברת הפלסטינית, וכמעט לא ניכרים בה אותות הערבית הספרותית.

חדירת היידיש, בדומה לשפות משפיעות אחרות, נעשתה בכמה ערוצים. החשובים בהם הם ערוץ השימוש הישיר וערוץ תרגומי השאילה. בשניהם התגודדה השפעת היידיש בתחומים האופייניים לשפת הדיבור בכלל ולסלנג לגווניו. כך, למשל, פעילה השפעת היידיש מאוד בתיאור תכונות אנוש, וזאת בערוץ המלים שעוכלו בעברית הישראלית כמות שהן. עד היום מתקיימת בשפה, בתפוצה רבה או מעטה, גלריית טיפוסים ססגונית ובראשה נודניק, שוויצר, פראייר, קוטר, נָךְ, פּוֹץ,

שמוק, תּוּחֶסֶל־לָךְ, ואפילו מוישה גרויס או חיים יענקל. נשים מעצבנות כמו יאכנה, ינטה או צצקה באו אלינו מן היידיש. העסקנים הקטנים הסובבים אותנו הם הכאָר והמאָר שעושים סחר-מכר עם פצ'ה מצ'ה, משנוררים כל מיני פיצ'פּוּקס ומוכרים כל מיני שמוּנְפּוּס. חלק מהטיפוסים נעלמו מהשפה וחבל, בעיקר בעלי פגיונות גופניות כמו הצילייגר, הקליקָר, הקסוֹקָר, וכן הקוֹרפּר, הפשלוֹפּנָר והצידי־רייטָר.

אף שפה לא הצליחה למלא את מקומה של היידיש בתחום תכונות האנוש בדרך המיוחדת הזאת, המשלבת רשעות וסלחנות. היידיש היא ממלכת המזון היהודי שלא נס ליחו: טשולנט, קרפּלֶךְ, קניידלֶךְ, בבלֶךְ, בייגל, לֶטְקֶס, פּוּלְקֶס, רוגלאַךְ וארְבֶּס נותרו מותגים אטרקטיביים גם במאה ה-21. גרפצים? רק ביידיש. לעשות חנדלאַךְ? ביידיש. מי היה זוכר את

עייזר וייצמן בלי מיידלה (אליס מילר) ופייגלה (דוד המלך)? פרטץ'? זה אנחנו. ואיך התחילה תנועת ההתנחלויות? חנן פורת וחבריו באו ללוי אשכול ויבקשו לעלות לגוש עציון בעקבות אבותיהם. אשכול הביט בהם בעיני יהודי רחמן ואמר: "קינדרלאך, אתם רוצים לעלות לגוש עציון? אז תעלו".

קבוצת המלים והביטויים שנקלטו בעברית גדולה, אך ניכרת בה התיישנות. אין כל השוואה בין נוכחות היידיש בערוץ הזה בשנות

החמישים לנוכחותה היום. ביטויי שיש בסיסיים כמו אָפּס, וּוס ברנט, וּוס הרצאָך, פּוּי ואחרות נעלמו כמעט וכשהם נשמעים הם מדיפים מעט עובש. רק ביידיש אפשר היה (ועדיין, פה ושם) להיאנח אנחה עמוקה: אוי ויי, אוח, א ברֶוֶךְ, גוואלד. ליידיש היתה במפתיע נוכחות בולטת במלים המתארות מכות כמו זָץ, שְׁמיר, פּלאַסק ועוד.

לצד מלים לא מעטות שנותרו בשפה ומשמרות את הטון ואת חוכמת החיים העממית, רבות נעלמו. מלה נפלאה כמו אפּצֶלֶקס, או ביטוי מסתורי ורענן כמו הפקר פטרושקה, ירדו לתהום הנשייה. חלקם לא נעלמו לגמרי, אלא הם נוכחים בשפה החרדית, בוודאי באותם מרכיבים בתוכה המדברים עברית ומתבלים אותה ביידיש. השקיעה הזאת של היידיש כבר אינה תולדה של המלחמה האידיאולוגית, אלא מעידה על שינוי ברוח התקופה. היידיש ענתה פחות ופחות על הפרופיל המחוספס, הים-תיכוני של הישראליות, שעלה בה משקל המרכיבים המזרחיים יחד עם העליות הגדולות מארצות ערב.

בפיסקת אגב ברצוני להציג כאן מהלך מחשבתי החוצה שפות ותרבויות, והוא המאבק הסמוי בין היסוד הגברי ליסוד הנשי בתרבות בכלל ובתרבות הישראלית

בפרט. על המאבק הזה נשפכו נהרות דיו, אבל בשפה, בעיקר בשפת הדיבור ובסלנג, הוא זוכה לשיקוף מיוחד.

זירת המאבק הזה בסלנג הישראלי היתה בין היידיש לערבית. היידיש הביאה את היסוד היכול להיחשב נשי: מתנצל, דר-משמעי, ואם יש בו תוקפנות היא מרוככת במידה של חמלה וחוכמת חיים. מן הערבית לקחו הצברים מלים טעונות עוצמה רגשית ואלימות, ודי להציץ בחבורה הגברית - אבדאי, ג'באר, ז'לוּב (מלה רוסית-ערבית) וז'לובאט, ג'דע, ג'חש

ועוד. כאשר רצו לעלוב בגבר קראו לו בהגייה אשכנזית נקיבה. אלה שירתו תרבות מאצ'ואיסטית המעריצה את הגבר הלוחם, הפיזי והבטוח בעצמו. שיאה של תרבות המאצ'ו הישראלית, מימי הפלמ"ח ועד שנות השבעים, היא גם תקופת ירדתה של היידיש הגלויה, ולא במקרה זו גם היתה שיאה של הסלידה מהגלות והיחס המתנשא והמרוחק מן השואה. בעשורים האחרונים חזרה השפה להיות זירת התגוששות בין שפת המאצ'ו לשפה הנשית, אך היא ניזונה מן האנגלית ולא מן היידיש.

היידיש מגלה אם כן סימני שקיעה, ובכל זאת אני שב וטוען שהשפעתה רבה. כדי לעמוד על השפעתה יש לעבור לערוץ תרגומי השאילה, שהם יסודות בעברית המושפעים מן היידיש בדרך התרגום. כשמדובר בשפת הדיבור, התרגום הזה נעשה באופן טבעי. מאחר שהוא מועבר לעברית, האפקט הישיר של השימוש ביידיש אובד, והנוגדנים האידיאולוגיים והנפשיים מתרככים, וכך מותרת היידיש עקבות בשפה בלי שניתן על כך דין וחשבון.

כאשר בוחנים את הערוץ הזה מתגלית נוכחות מפליאה של היידיש המתורגמת בכל אגף של השיח היומיומי. הוא אמר לך כך וכך? אז הוא אמר (האָט ער געזאָגט). אתה מרגיש טוב? איך לפעמים (ווי אַ מאָל).

בלי טובות (אָן טובות). הכל בסדר (ס'איז אַלץ אין אָרדענונג. ויש גם בגרמנית). הלוואי עלי (הלוואי אויף מיר). זה לא עסק (דאָס איז נישט קיין עסק). לא עלינו (קיצור של ניט אויף אונדז געזאָגט געוואָרן, לא עלינו ייאמר). לא מי יודע מה (מען קען מיינען ווער ווייסט וואָס). לא ככה?! (ניט אַזוי?). מה יהיה? מה בווער? מה פתאום? מה נשמע? מה יכול להיות? נפל מהרגליים, נפל מהכוחות, נפל מהשמים. נתן את הנשמה. יותר מזל משכל (מער מזל ווי שכל).

ראש וראשון הוא "פירגון", פועל שאין לו חלופה עברית, וכולו טבול ברוח היידיש, שלא נכנס ולא ייכנס לשפה הרשמית רק חפני שאיחרע מזלו להתחיל בפ' רפה, האסורה מדאורייתא

לא בשר ולא חלב (ניט מילכיק, ניט פליישיק). הוא ימכור את אמא שלו בשביל זה (ובמקור: ער וואָלט פֿאַרקויפט דעם טאַטן מיט דער מאַמען, ימכור את אביו עם אמו).

ועוד ועוד. ניתוח תחבירי יגלה שהביטויים האלה מציגים אופציות ניסוח ושימוש מיוחדות, שהן כבר חלק מהכלים העומדים לרשות העברית לצד הכלים הרבים האחרים, בעיקר משפת המקורות. יחד עם הביטוי בא גם הניגון, ועם הניגון באה אותה רוח של חוכמה עממית מרושעת־מתנצלת. בידיש זה נשמע יותר טוב? לא בטוח. זה נשמע מצוין בעברית.

הידיש מופיעה גם בערוץ הגיור המהיר, לא תמיד כהלכה, שבו הופך יסוד לשוני לועזי בסיס לשורש עברי, ומכאן לגזירת פעלים ושמות עצם. ראש וראשון הוא "פירגן", פועל שאין לו חלופה עברית, וכולו טבול ברוח היידיש, שלא נכנס ולא ייכנס לשפה הרשמית רק מפני שאיתרע מזלו להתחיל בפ' רפה, האסורה מדאורייתא בפתחת מלים והברות. חברות הפעלים נידננ, קיטר, השוויץ

וניג'ס מקורה בחבורת הברנשים שנזכרה לעיל - גונדיק, קוטר, שוויצר וניג'ס. הפועל הנפוץ לנשנש מקורו על דרך ההכפלה (כמו לנדנד) ב"נאָשר", אדם המרבה לכרסם, מלה שלא חדרה אל הסלנג הכללי, אך החרדים נוהגים לומר כי "מי שיורד גשם בחתונתה סימן שהיא נאָשרית". הפעלים "הישטנקר" ו"התפדלא" נשמעים משום־מה ערביים משהו, אבל אינם אלא גלגול מגויר של שטינקר (מלשין, ומילולית מעלה סרחון), ופדלָה (עצלן, ומילולית נבלה, פגר. נולדה ממהלך הריבוי פדלאות). ויש עוד.

הידיש נוכחת באחד התחומים החשובים של השפה הישראלית, והוא הכינויים הפרטיים. תרבות הכינויים הישראלית נמצאת בירידה מסוימת, אך היא נוכחת היום בחיי הציבור, שבהם נאבקו אריק וביבי על הנהגת הליכוד, בוגי עמד בראש הצבא ובייגה פינה את מקומו לבוז'י בהנהגת העבודה. השימוש הנפוץ בכינויים נולד מן היסוד האינטימי של החברה הישראלית וארגוניה בימי היישוב. תרבות הכינויים הושפעה במידה רבה

מאוד מתרבות הכינויים של העיירה היהודית. בדרך כלל נוצרו כינויים על ידי סיומת שמקורה בגרמנית או בשפות הסלאביות. וכך קיבלו גם הצברים ללא תלונה את השמות הגלותיים כל כך מוישה'לה ומושיק, יענק'לה ואברמ'לה, מוטקה ומוטל, יוסקה ויוס'לה, איציק ואריק ורוביק, וכך גם גברוש וחיימ'קה. בין הבנות נמצא את לאה'לה ורוחצ'ה, חייקה וציפ'קה ועוד. חלק מהכינויים אינם אלא השם העברי בהגייה האשכנזית, כגון מוישה, דוויד ועוד. יש לציין שלא רק היידיש השפיעה על דרך יצירת הכינויים. היו שמות ערביים שהיו לכינויים, כמו יוסוף ומוסא. השפעת הלדינו ניכרת בסיומות שיצרו את צ'יקו ומושיקו, אבל היידיש היא המולכת בתחום.

הדוגמאות האלה חושפות השפעה יידישאית רחבה יותר. המפתח לה הוא עניין השמות הפרטיים בכלל. באופן כמעט אוטומטי מוטים שמות פרטיים רבים מההגייה המלרעית להגייה מלעילית והופכים למעין־כינוי. וכך הולכים בסך רוֹפֿן ושמעון ויודה ולוי במלעיל, ומתחזים לבני יעקב מהמקרא. חדי'ההברה יזכו לתוספת י', ההופכת גם אותם מלעיליים, כמו דני, גבי וגדי. יוסף ובנימין הם יוסי ובני, וכדברי הגששים, "הרשה לי לקרוא לך זובובי".

המלעיל גרף אחריו כמעט את כל שמות הנשים, ודאי אלה המסתיימות בסיומת הנקבה, שכל כולה מלעיל. גילה, רינה, דיצה וחדווה במלרע הן תיאור שמחת חג מכובדת, אך הן מתהפכות למלעיל כשמדובר בבנות ישראל. שמות מופלאים כמו תמר ושולמית ונעמי המלרעיות הפכו תמי ושולה ונומי. גם שמות משפחה מפורסמים מולעילו כפי העם, מבן גוריון ועד אשכול ורביץ. גורל דומה אירע לשמות ערים ויישובים. חיפה הפכה לחיפה מלעילית ואפילו לחיפו. גורל דומה אירע לבת ים, עכו, נתניה ונהריה, יבנאל ומי לא. ראשון לציון הפכה כבר מזמן לרישון.

מה קרה כאן? הרשו לי להציע תשובה: זו נקמת ההברה האשכנזית, שנדחקה מן הקנון אל קרן הזווית של ה"אשכנזיות" במובנה הצר. כמה וכמה תכונות להברה האשכנזית, והעדפת המלעיל היא מן החשובות שבהן. הבחירה בהברה האשכנזית היתה ראויה מסיבות רבות, אבל דחייתה היתה למעשה דחיית הגלות הלשונית, דחיית המטרות המגולמות בניגון היידישאי, המעדיף בדרך כלל

הטעמה מלעילית או אפילו קדם־מלעילית.

אלא שנקמת ההברה האשכנזית לא חלה רק על השמות. היא מאפיין חשוב של שפת הדיבור הישראלית. מלים לא מעטות עוברות מלעיליזציה במקביל לשינוי משלב, מה"תקין" אל הדיבורי. שינוי המשלב כרוך בשינוי הוראה. בובה במלרע היא עצצוע, במלעיל היא כינוי פטרוני לאשה. יורם הפך משם פרטי מלכותי לכינוי עולב כשעבר למלעיל. הרומני, הפולני והפרסי הופכים כינויים אתניים עולבים במעבר למלעיל. "מה נשמע" מתפרחת ב"מ'נשמע" (הטעם על מ'), וב"מה שמו" הופך המלעיל לכינוי המזלזל והטעון "מה־שמו". "שישו ושמחו" העליו הופך באמצעות המלעיל למהומה גדולה, ועוד ועוד. יש להגיש כאן שגם לתרבויות לשוניות משפיעות אחרות יש נטייה למלעיל. למשל, המעבר מ"כפרה" המלרעי, שמשמעותו חמורה, ל"כפרה" המלעילי, שמשמעותו חמה וקלה לעיכול, התרחש בין יהודי צפון אפריקה. עם זאת יש לכפרה לגולל יידישאי מזולזל: אויף כפרות.

המלעיל כתג זיהוי של שפת דיבור הוא סגירת המעגל של היידיש. קבוצת מלים נכבדה חדרה כידוע מן העברית אל היידיש. שם זכתה לטיפול אשכנזי מסור וחזרה אל הסלנג הישראלי לבושה בבגדי המלעיל. "דווקא" התלמודית המלרעית, בהוראת "בדיוק כך", זכתה בזכות המלעיל היידישאי להוראת הלהכעיס שלה, כולל הביטוי המופלא "לעשות דווקא". כך חזרה אל העברית, ובמקביל פלשה לגרמנית. המלה הנכבדה "חברה" חזרה לעברית בדמות חבֿרה. על פי סברה אחת מקור השימוש הוא בחברה קדישא, שכן חופרי הקברים באדמת אירופה הקפואה היו גברתני העיירה. החכם המקראי והתלמודי הפך בתעלול יידישאי לחוֹכֶם, חכם בעיני עצמו, שהרי במקום חוכמה הוא מלא "חוכמָס". ה"תכלית" במשמעותה התלמודית הנעלה, הפכה באותו מסלול ל"תכְלָס". הישראליות יכולה לשרוד בלי תכלית נעלה, אבל בלי תכְלָס היא תקרוס באחת.

ועדיין לא הזכרנו את מלת המלים, תמצית תרבות היידיש, תמצית של ה"אשכנזיות" במובנה הצר. כמה האנחה, קוצר הרוח, החמלה וצקצוק השפתיים, שבלעדיהם היתה הישראליות כולה קופאת כנציב קרח:

נו? פירוט

התקליט השלישי שהקליטה חוה אלברשטיין, ב־1967, היה בידיש. כעבור ארבעים שנה כמעט, שבהן הקליטה למעלה מארבעים אלבומים בעברית, בידיש ובאנגלית, יצא הדיסק "לעמעלע" (טלה).

האם "לעמעלע" מבטא את הקשר בין היידיש לילדות? ביאליק הרשה לעצמו לכתוב בידיש רק על הילדות: "גענועי הילדות הדקים... נוחים להיאמר בז'רגון, באותה הלשון שהם נבראים, משייאמרו בלשון הקודש". כך זה גם אצלך?
בדרך כלל אני לא אוהבת את ההשוואה עם המזרחיים, שצריך להגיד לאדינו מיד כשאומרים יידיש, שהכל יהיה מאוזן ובסדר, אבל בזמן האחרון ראיתי בטלוויזיה לילה אחד את יעקב כהן, קומיקאי אינטליגנטי ומצחיק, והוא דיבר על הבית שלו, המרוקאי, ועל אמא שלו, וחשבתו שאחד הדברים שחבל שלעולם לא יחזור, לי ולו, הוא הבית. ומה שהיידיש משמרת זו הרגשה של לשוניות משפיעות אחרות יש נטייה למלעיל. למשל, המעבר מ"כפרה" המלרעי, שמשמעותו חמורה, ל"כפרה" המלעילי, שמשמעותו חמה וקלה לעיכול, התרחש בין יהודי צפון אפריקה. עם זאת יש לכפרה לגולל יידישאי מזולזל: אויף כפרות.

המלעיל כתג זיהוי של שפת דיבור הוא סגירת המעגל של היידיש. קבוצת מלים נכבדה חדרה כידוע מן העברית אל היידיש. שם זכתה לטיפול אשכנזי מסור וחזרה אל הסלנג הישראלי לבושה בבגדי המלעיל. "דווקא" התלמודית המלרעית, בהוראת "בדיוק כך", זכתה בזכות המלעיל היידישאי להוראת הלהכעיס שלה, כולל הביטוי המופלא "לעשות דווקא". כך חזרה אל העברית, ובמקביל פלשה לגרמנית. המלה הנכבדה "חברה" חזרה לעברית בדמות חבֿרה. על פי סברה אחת מקור השימוש הוא בחברה קדישא, שכן חופרי הקברים באדמת אירופה הקפואה היו גברתני העיירה. החכם המקראי והתלמודי הפך בתעלול יידישאי לחוֹכֶם, חכם בעיני עצמו, שהרי במקום חוכמה הוא מלא "חוכמָס". ה"תכלית" במשמעותה התלמודית הנעלה, הפכה באותו מסלול ל"תכְלָס". הישראליות יכולה לשרוד בלי תכלית נעלה, אבל בלי תכְלָס היא תקרוס באחת.

מבחינה ביוגרפית, האם היידיש קשורה לילדותך?

בשנים האחרונות אני שואלת את עצמי למה שרתי בידיש כל כך מוקדם, מה משך אותי לזה, כי לא גדלתי בבית שדיברו בו רק יידיש. זה היה בית רב לשוני, ודיברו אצלנו פולנית, יידיש, רוסית וגם עברית. אבא שלי למד ביישיבה וקרא עברית. אמנם הוא לא דיבר כל כך טוב בהתחלה, היו לו מבטא ועברית שמזכירה יידיש. בזמן האחרון, משפט אחד חוזר לי מהילדות. כשהתחלתי לשיר, אחד הדברים הראשונים שעשיתי היה להקליט שירים ביידיש, ומשפט אחד עבר בשכונה, בין החברים של הורי: "אַלבערשטיינס טאַכטער זינגט יידיש" (=הבת של אלברשטיין שרה ביידיש). הייתי נורא גאה במשפט הזה, כי הרגשתי שנתתי להם גאווה, לאנשים שלקחו מהם את הכבוד ברגע שהגיעו לארץ, כורים ומוזרים ומגוחכים. נמשכתי לזה באופן תת הכרתי, כדי להגן עליהם קצת, כי מסביבי כולם ברחו; אחי הלך לתנועת

חשוב לי לשיר איילילו בעברית

בני חר

נוער ולבית ספר חקלאי ולקיבוץ, ולי היה חשוב ללכת אתם. הייתי הולכת עם הורי להצגות ביידיש, לדו"גיגן ושומאכר, או ליוסף בולוף או לדינה הלפרין, לדברים הטובים, כי הורי לא הלכו ל"שונד", למיזיקלס הטיפשיים; שגם זה לא נורא, אבל הם לא הלכו לשם, כי הם הרגישו יותר תרבותיים. שרתי כדי להזדהות אתם, כדי לחזק אותם. הם היו חלשים בעיני. אבל "חוה'לע זינגט יידיש" זה משפט חזק, וגם לי הוא נתן הרבה כוח. בינתיים היידיש הפכה לחומר אמנותי בשבילי. היא חומר לעבודה, כמו ברונזה או אבן. זו מוסיקה נהדרת; יש לה צליל מסוים, שמפיק ממך סוג אחר של רעש, של מוסיקה. זה הפך להיות חלק מהאמירה האמנותית שלי.

האמירה הזאת ברורה גם למי שלא בא מבית דובר יידיש?

היידיש היא הרי שפה אירופית, והיא מכילה דברים משם, ולכן בהופעות בחו"ל קורה מין פלא, ואין הופעה שזה לא קורה. אני מתחילה בכמה שירים בעברית, כי זו תעודת הזהות שלי, אני באה מהארץ וזו השפה שלי, ואחר כך בא השיר הראשון ביידיש, וכאילו עולה מסך נסתר שהיה ביני לבין הקהל. אפשר להרגיש שקורה משהו, וכולם נתקפים התרגשות, גם אנשים שאין להם מושג. אני שרה לפעמים שיר חדש ביידיש, מה"קרעניצע" למשל, שיר שאף אחד לא יכול להגיד שסתא שלו שרה בבית, ובכל זאת יש תחושה שכאילו ירדנו עמוק יותר, או עלינו גבוה יותר.

ובארץ, היידיש מעצבנת היום פחות?
יש עדיין טמבלים, סליחה על הביטוי, שמקשרים את היידיש לכל מיני דברים לא מכובדים מספיק, לא זוהרים מספיק, אֵלטע זאָכן שהם לא רוצים להיות מחוברים אליו. אבל פחות ופחות. כי היום ממילא יודעים פחות מה זה גולה וגלותי. ויש כמובן אנשים שיש להם עניין אמיתי, שמרגישים כאילו גזלו מהם משהו, חלק מהביוגרפיה שלהם, והם רוצים לקבל

ראיון עם חוה אלברשטיין, הנדה תמיד בין השפות, מעיר לעיר, מחדינה לעם שיר ותיבת נגינה

אותו בחזרה. יש אנשים בארץ ששבעו מהמאצ'ואיזם, הכוחניות והתחושה שאנחנו יותר מאחרים. הם מחפשים את החלק החסר בפאזל, של מי אנחנו ומי זה ישראלי. בשבילי זה ישראלי, היידיש זה חלק מהישראליות שלי. הרי אני בסך הכל כמעט צברית, באתי בת ארבע ואני לא יכולה להגיד שאני זוכרת את העיירה בפולין.

החנגינות הכי יפות יוצאות לי ביידיש; אולי סנטימנטליות, אבל הכי חופשיות, בלי שום עכבות של פחד וגבולות

הכמעט הזה עושה את ההבדל?
כן. פעם הרגשנו, המהגרים, מין בושה, אבל היום אני מרגישה שהרבה צעירים מקנאים בי שיש לי העושר הזה, עוד רובד של תחושות; כאילו העולם שלי יותר רחב וגדול, ואני יכולה לראות דברים מעוד זווית. המבט של המהגרת הוא מבט חשוב: להכיר את הארעיות, לדעת שלא הכל קבוע ונצחי. זה מכריח אותך להיות יותר זהיר. לא הכל מובן מאליו ביחס אל הארץ, אל השכנים שלך. באמת הכל שברירי, ואף אחד לא הבטיח לך שום דבר לנצח. אולי זה עושה אותך יותר רגיש למה שקורה מסביב. בשנים האחרונות אני נותנת את הדעת

יותר ויותר שהיידיש היתה בשבילי תמיד מחאה על הרצון העז שהיה בארץ להשליך את כולנו לכור ההיתוך ולעצב אותנו למשהו אחר וחדש. ההיאחזות העיקשת שלי ביידיש, מגיל נורא צעיר, נבעה מסרבנות,

**בעיני, היידיש
העברית הן
שתי אחיות
תאומות, שהיתה
ביניהן מלחמה
קשה והיידיש
הפסידה שלא
באשמחה**

סרבנות להפוך לישראל החדש. לי היה תמיד הרצון לשמור על מה שיש, גם אם אהבתי להקות צבאיות ושרתי בעברית; סירבתי להרפות מהעבר. בשבילי זה לא היה עבר, אלא דבר שחי לנצח. בילדותי, בימי שיש, היתה שעה ביידיש בתוכניות הרדיו - אני מספרת את זה בשיר "שרלייה". זו היתה שעה קסומה בבית. היינו יושבים בשקט, מסביב לרדיו, היו חדשות ואחריהן בידור. כמובן שיא הבידור היו המערכונים של דוֹיגאן ושומאכר, שהיינו נשככים בהם על הרצפה, אבל היו גם זמרים. אחד מהם, נח נחבוש, היה שחקן ב"ווילנער טרופע" (הלהקה הווילנאית), ואחר כך הוא נסע לאמריקה, והיה שחקן־זמר, מין ד'אנר שכמעט אין היום; מישהו שקצת מזייף אבל מגיש יפה. ממנו שמעתי בפעם הראשונה את השיר "ריבני תם" של מאנגר. הוא גם היה מדקלם שירים ב"וואָרטקאָנצערט", קונצרט־מלה. כשנסעתי בפעם הראשונה לחו"ל, בדצמבר 1968, היתה לי הופעה בארגנטינה, ואחר כך נסעתי לניו יורק, ופתאום רציתי למצוא את נח נחבוש. הלכתי ללואר איסט סייד, ומישהו מבכתי התנויות הדתיים שם שלח אותי לס' גייט, למין בית אבות, שגם לנסקי מספר עליו. הגעתי אליו, והוא היה איש קטנצ'יק, שנורא התרגש שמצאתי אותו, ונתן לי תקליטים חתומים שלו. זה היה בשבילי אוצר גדול. ממנו למדתי את השיר "פֿעטער עליע", שאחר כך יורם טהרלב תירגם לעברית ואני שרתי בשם "עץ הכוכבים":

"לסבי ישנה חצר ועץ אחד נפלא בה, / אין כמוהו בעולם, כך אומר לי סבא. / לא פירות עליו צומחים, כי הרי ממילא / הפירות סופם לרקוב מי צריך את אלה // זהו עץ של כוכבים מאירי עיניים, / שם צומחים הם וגדלים כמו על השמים..." אחר כך גם התברר שהאיש שכתב את השיר הזה, לייב מורגנטוי, עלה לארץ והוא חי בחולון, בשיכון עולים נידח.

היתה בי מין מסירות, שקשה להסביר אותה. זה היה חוב פנימי שלי, שאף אחד לא דרש ממני, להורים שלי ולחברים שלהם ולכל האנשים המקסימים האלה. באותה נסיעה ב־68' עצרתי בדרך בפאריס לבקר חבר של אבא שלי, שהיה לו עוד חבר, משורר - כולם שם היו חברים משוררים, קטנים כאלה. הם שמעו ש"חווילה זינגט יידיש" וישר הכניסו אותי לחבורה שלהם. ואני הייתי מאושרת להיות עם כל שברי האדם האלה, כמו שקראו להם אצלנו בבית. הלכנו לטייל שלושתנו, שלובי ידיים, אני באמצע ושני הקטנים במעילים השחורים בצדדים, וככה אנחנו הולכים בשאנו אליזה והם אומרים לי:

"דו זעסט, חוה'לע, דאָס איז אונדזער שאַנז עליזע" (=את רואה, חוה'לה, זה השאנו אליזה שלנו). בחיים לא אשכח את המשפט הזה. היהודים המקסימים האלה היו אנשי העולם, עם אהבת החיים למרות הכל, והיכולת למצוא בכל מקום את הבית, בלי ההשוואות הישראליות. דווקא מכיוון שאתה מהגר אתה הופך להיות איש העולם; מכיוון שאתה לא שייך לשום מקום אתה שייך לכל מקום. השירים ביידיש היו מתנה לאנשים האלה, דרך להמשיך אותם, את החיים שלהם, את הגאווה הזאת.

את כותבת מוסיקה בזיקה לעבר?

ודאי. לא כל כך לכליזמרים, אלא למוסיקה חסידית ולמלחינים הגדולים שגדלנו עליהם. אולי קצת פחות מתוך ויותר מאופק, אבל עדיין יש החום והרגשות. נדמה לי שלו הייתי מלחינה היום את אלתרמן ואת לאה גולדברג, הייתי כותבת גם להם מנגינות כאלה. הרי זה אותו אזור גיאוגרפי, עם אותם זכרונות ואותם ניגונים. אולי זה משלים אצלי משהו, מוסיקה שכבר לא כותבים בעברית, כי האוזן מחכה למוסיקה יותר דלה, קרה, מערבית. גם הטקסטים שונים מאוד בעברית וביידיש. אי אפשר להשוות את המלים בעברית, למשל ב"לונדון", עם האירוניה והזעם, למוסיקה ביידיש, שאני כותבת בלי הגנות, כמו חיבוק אחד גדול.

את מלחינה אחרת שירים ביידיש ובעברית?

בהחלט. המנגינות הכי יפות יוצאות לי ביידיש; אולי סנטימנטליות, אבל הכי חופשיות, בלי שום עכבות של פחד וגבולות. כאילו אין קהל שאני שרה בשבילו, כי באמת אין קהל. לפעמים אני מרגישה שזה דיאלוג עם רוחות רפאים. אבל כשאני שרה, אני נהיית מין מדיום והם מגיעים אל האולם של ההופעה. אני מודה, זה באמת קסם. השירה ביידיש לא דומה לדיאלוג המתמשך והעמוק עם הקהל הישראלי והעברי. את השירים ביידיש עשיתי תמיד כמעט בסתר, כאילו רק

לעצמי, ובאופן מוזר זה הגיע לכל מיני מקומות מוזרים. כל כמה שנים הוצאתי תקליט ביידיש, אבל אני לא חושבת שאי פעם התראיינתי, כמו שמתראיינים כשיוצא תקליט בעברית, כי לא היה לי כוח שוב ושוב לאותן שאלות: גלותי ולא גלותי, יש קהל ואין קהל והיידיש מתה והיידיש חיה. לא התעסקו בשירים, במשוררים.

אז נחזור אליהם. מבחינת בחירת הטקסטים, "לעמעלע" הולך בעקבות ה"קרעניצע" ומשתמש בטקסטים של משוררים לא בהכרח מוכרים.

הבית מלא ספרי שירה, ויש דברים שמגיעים אלי. נהייתי מין מגנט; אנשים שולחים משהו שמצאו בבית. את השיר "לעמעלע" מצאתי באתולוגיה שיצאה לאור בשנות השלושים בווינה, ובכלל לא הכרתי את המשורר, פֶר שנאפר. הבנתי שהוא נספה בשואה, וגם זו דרך לזכור אותו. המון יוצרים גדולים נעלמו בשואה; נעלמו כי לא יודעים אפילו איפה. השיר הזה נכתב בתחילת שנות השלושים, ואני מבינה אותו כשיר על השואה. בסיפור המקראי האיל הציל את יצחק, אבל כאן לא הגיע שום איל. הייתי מנגנת את השיר בפסנתר ובוכה.

ככה היה גם עם "מיין שוועסטער חיה". אבל אז מגיע רגע שזה כבר בסדר. בדרך כלל אני מחפשת ביידיש טקסטים עם מוסיקה פנימית. כרגע אני עדיין עם שירי משוררים שממשיכים את שירי העם. הרבה משוררים, גם עבריים, עסקו בשירי עם: ביאליק וגולדברג ומאנגר, כמובן. למרות שזו שירה גבוהה - כמו השיר "נאָכט" של קדיה מולודובסקי, שיש בו פואטיות רבה - זה מעורר בי את הרצון לשיר, להתחבר לשירים של פעם. ב"לעמעלע", המשורר הכי עכשווי הוא יוסף פפירניקוב, שחי בישראל בעליבות, ולא הצליחו לעזור לו. ויש כמובן מאנגר, עם השפע שלו, והמוסיקליות שאי אפשר לעמוד בפניה. איך אפשר לא להמשיך להלחין כשהוא כותב: טרילילי? את

שירי משוררים

אחרי שהלחינה שירים בעברית, החלה חוה אלברשטיין להלחין גם שירים ביידיש. היה זה בעקבות סרטה המשותף עם נדב לויתן "מוקדם מדי לשתוק, מאוחר מדי לשיר" (1995), שבו שוחחה ביידיש עם משוררים ומשוררות שחייו בישראל, רבים מהם לא מוכרים. תוצאת ההלחנה היתה התקליט הנהדר "די קרעניצע" (The Well, הבאר), מ־1998, שהקליטה עם להקת הכלזמטיקס (Klezmatiks) מניו יורק. במפגש הזה - שהוא כמפגש טעון והרמוני בין חליל לתוף, בין חתונה ללוויה - הם שרים ומנגנים, בין השאר משיריהם של איציק פפר, אברהם רייזן, איציק מאנגר, בֶּינָם הֶלֶר. בתקליט החדש, "לעמעלע" חוזרת אלברשטיין אל המשוררים האלה (ואל משוררים אחרים), ומבצעת את השירים שהלחינה, בעיבודו של אלס ברוזינה הצ'כי ובהפקתו. את שירי התקליט תרגם לעברית בני מר.

בֶּינָם הֶלֶר, שכתב את "מיין שוועסטער חיה", הכרתי באופן אישי. נמשכתי לחריזה הנפלאה שלו. כמלחינה, הקצבים האלה הם חגיגה בשבילי. בעיבודים הרשתי לעצמי להיות חופשייה. אנחנו חיים בארץ בכר פורה של גוונים ותרבויות. כבר מגיל צעיר, כשהסתובבתי בעולם, אנשים התפלאו שאנחנו מכירים הכל: שירים דרום אמריקאיים ויווניים וצרפתיים ורוסיים, הכל נכנס פנימה. כשהתחלתי לכתוב בסופר של דבר, דווקא השורשים המזרח אירופיים השתלטו; כנראה שככה הרגשתי הכי בטוחה. היידיש שלי היא קצת יוונית וקצת רומנית וקצת ישראלית, וזה שונה מה"כלזמטיקס", שהם חבורה של ניו יורקים שמחפשים יידיש מסוג שונה. בשבילי הם גלותיים במרכאות, כי הם עוד צריכים לשמור על הזהות היהודית שלהם בתוך אמריקה, ולהיאחז בדברים שאני כבר לא צריכה. יש לי

יותר ביטחון ביידישקייט שלי. אחד המקרים המצחיקים בקריירה שלי הוא העבודה על "משירי ארץ אהבתי" של לאה גולדברג. הרי זה שיר על ליטא: "שבעה ימים אביב בשנה" וכל הדימויים מהגולה שיש בו. אבל אנשים טעו לחשוב שאני שרה שיר על ישראל. הצלחתי להביא אותו לכאן. בשבילי יש בו מכל העולמות. הוא הכי יהודי והכי ישראלי. הצלחתי לאחד את שתי המולדות האלה, שילוב של משהו רוחני וממשי. והבית האחרון היה ממש נבואי בשבילי: "ומעיר לעיר, ממדינה למדינה / אנודה עם שיר ותובת נגינה / לתנות דלותך הזוהרת". כשהקלטתי את השיר ב־1970 לא הבנתי את כל המשמעויות, עד כמה יש בו כל מה שאני רוצה להגיד. הרי אני מופיעה היום בעולם עם תיבת הנגינה שלי, הגיטרה. אני לא שליחה של מדינת ישראל. אני מספרת גם את הדברים הקשים, אבל מתוך אהבה ומחויבות.

היידיש משפיעה על המוסיקה בעברית שלך?

אני מקליטה עכשיו שירי ילדים בעברית, וזה פלג מהנחל של המוסיקה ביידיש. אני מביאה את המלודיות של היידיש לעברית; לשיר איילילו בעברית נראה לי חשוב היום. אחד הדברים שחסרים לי היום במוסיקה הישראלית זה הדים מהילדות של הזמר. אני שומעת ברדיו את הדיסק האחרון שהזמר שמע, ולא את הרקע שלו. אני מקווה שאצלי שומעים דברים אחרים, שגדלתי עליהם ושמעתי אותם. גם ב"מוצאי החג" יש השפעות מזרח אירופיות, כי הוא עוסק בפועלים הזרים. אבל השירים האלה כמעט לא מושמעים ברדיו. אנשים רוצים לשמוע משהו של כולם, "בלעדיין אני חצי בן אדם", בלי ביקורת ומחאה. אני נעה בין היידיש לעברית. תמיד אני מחליטה משהו ויוצא ההפך.

פתאום, לפני שנים, היה לי ברור שאני צריכה לעשות משהו עם היידיש, לפני שיהיה מאוחר מדי. ביקשתי מבן זוגי נדב לויתן לבוא לצלם, ככה פשוט, משוררים קוראים. וכשגמרנו את הסרט "מוקדם מדי לשתוק, מאוחר מדי לשיר", הרגשתי שאני את שלי עשיתי; גמרתי עם היידיש ושלום. ואז זה שוב התחיל להציק לי. אמרתי לעצמי: אם כבר עסקת בזה, נסי להלחין שיר ביידיש. התחלתי עם השיר של קדיה מולודובסקי אהובתי, על הפסנתר, וזה היה ממש טריפ. בעיני, היידיש והעברית הן שתי אחיות תאומות, שהיתה ביניהן מלחמה קשה והיידיש הפסידה שלא באשמחה. זכיתי לדבר ולשיר בשתי שפות שיש להן סיפור מרתק: העברית היפהפייה הנרדמת והיידיש שרק התחילה לחיות. יש שיר נהדר של רחל בוימורל, שבו היא הולכת אל הקצב ורואה לשון, ונדמה לה שככה כרתו גם את לשון העם שלה. היו תקופות של רגשי אשמה שלא התייחסתי יפה ליידיש, לאנשים שרצו אחרי. ראיתי בהם נודניקים והרגשתי שאני בוגדת בשליחותי. אבל בסך הכל הייתי צעירה, וגם אני רציתי לשיר ביטלס. נקרעתי בין המחויבות לאנשים הקשים האלה, שאף פעם לא היו מרוצים, לכלל השאר.

ועכשיו השכנת שלום בתוכך והכרעת?

זה אף פעם לא יוכרע. האמנות צריכה להיות שדה קרב, עם המון דילמות ומאבקים. צריכים להיות רגשי אשמה, גילויים והחמצות. ככה נוצרת ההרגשה שמהו חדש מתחיל כל הזמן.

צילום: טל כץ־ליפשיץ

**ההיאחזות
העיקשת שלי
ביידיש, מגיל
נורא צעיר,
נבעה מסרבנות
להפוך לישראלי
החדש. היה לי
תמיד הרצון
לשמור על מה
שיש, גם אם
אהבתי להקות
צבאיות ושרתי
בעברית;
סירבתי להרפות
מהעבר**

מי שבווד, שעוזב שפת אם, אוי ואבוי לו. אינני חבין את סמואל בקט, שנח את שפת הולדתו ופנה לכתוב בשפה זרה. שפה היא בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך, בשבתך ובלכתך ובשוכבך ובקומך, ברגליך וגרביך

אורי ליפשיץ, רישום עיפרון וטכניקה מעורבת

היידיש הזאת שהחלה לבוא אליך בהקיץ ובחלום

התחנונים, כל הדרישות שהריצו אחריי להחזירו ממעשיו, ושתכליתם היתה אחת - להסב את הגלגל אחורנית - נפלו על אוזניים ערלות והתנפצו על לב אבן. כל זה רבץ על כתפיים של איש אחד. קשה מאוד לדעת, מה היה מונח על לבם של בני המשפחה. זה לא הוסיף להם בריאות. ממה היה להם לעמוד

בפני הרעים? הרי עזבנו אותם, כי היו נחותים מאתנו - הם, הבית, המשפחה, הארץ, השפה, כמו נחותים בעינינו... כסבור אני, כי כל הבטחה היא דור-סטריט, גם ההבטחה האלוהית. ניתנה הבטחה לעם, והעם נתן הבטחה למי שנתן. ומהי ההבטחה? להיות ישרים עם עצמנו. כשבאתי לארץ ישראל, התבוננתי

סביבי ברוח טובה וחופשית. כל מה שנברא בארץ הזאת - האדמה ויושביה והכל שעל פניה - לאהבה נברא. חרף התנאים החדשים, צמחה לאט-לאט התרוממות הרוח. כאדם היודע על מה הוא חי. כאיש האוהב אשה. והוא לא סוגר את הפה מלדבר בו בגלוי - כך אני.

--- אבל הלחם הזה שהייתי אוכל יום יום, יום וליילה, הלחם הזה שלוחץ עליך, כרובץ על הלב - הם, הבית ההוא, המשפחה ההיא, הארץ ההיא, השפה ההיא, היידיש הזאת, הנחותה, היידיש הזאת מפי העם, היהודים, המלאים זיו ומתיקות, המסתתרים מעצמם, מבינתם; היידיש הזאת שהחלה לבוא אליך בהקיץ ובחלום, מאחר ונודע לה, כי נחושה החלטתך שלא לדבר בה, לא לחשוב בה, לא לחלום בה - לא בשינה ולא בהקיץ. ואם חלמת ואם דיברת מתוך השינה, החלום ביידיש - למהר ולתרגם מיד כל מה שהגית, לעברית, ורק אז יכול אתה לחזור ולהירדם שוב.

היידיש הזאת שדיברה אלי, אל בן העלייה, בקול של שכינתא בגלותא: "למה עזבתני" ובכל הלשון של "על חטא שחטאנו": באונס וברצון, בנטיית גרון, בעיניים רמות, בפריקת עול, בקלות ראש, בקשיות עורף, בשנאת חינם.

היידיש הזאת, שמכרה בחצות הלילה בחוצות ורשה סופגניות חמות, כדי לפרנס בכבוד קרובה אחת מכובדת, חצי משותקת; היידיש הזאת שלחה להשליך לפני, כפיתיון מהילדות, רובלים כסף יהודיים עם קיסרים לבנים מוטבעים על פניהם.

מקרוב הקרינה עלי היידיש קרינה קלינית, בלי לדעת, כי עם שהקרינה, את נפשה היא קובעת.

חשך בעדה. רואים עוד את צבע הקירות. תלך עכשיו השפה העברית, המלכותית, למכור פלאפל חם בעיר דיזנגוף, לזכרה.

מתוך: הספרות העברית תערוך את התפילה, דברים עם קבלת פרס ברנר, י"ב כסלו תשכ"ח, 14 בדצמבר 1967 (כל שיריו, כרך 1, תל אביב תשנ"ה, עמ' 279-281)

קטעים מראיונות עם הלית ישורון

הרבה זמן הייתי חילוון בלי שבלול

--- "הבאתי מאמא שלי מלה לעברית", כתבתי פעם. לא חשבתי אז, כשכתבתי, איזו מלה. כל אחד מביא מלה מאמא שלו, מלה זו או אחרת, אל העולם, אל הספרות. בואי, עלי, עלי באר. לא תעלה הבאר. לא הבאר הזאת. לא המעיין שלך.

ובשוכבך ובקומך, ברגליך וגרביך. זו היתה יידיש. בעירי היה איש אחד בלבד, שלמה לייביש, שיום אחד בשבוע, מליל שבת עד מוצאי שבת, דיבר לשון קודש. שאלה היא אם יש לאירים שלמה לייביש כזה, שמדבר אירית פעם אחת, מליל ראשון עד מוצאי יום ראשון. שאלה היא מדוע יתייטר על עזיבת יידיש ולא יתייטר על עזיבת אירית. מה שאסור למלאך מותר לגלח? --- אני לא יכול לדבר אתך יידיש, גם לו ידעת יידיש, מה שאני אומר בעברית

זה בא כמו מוצולות

המשורר אבות ישורון (1904-1992) על יידיש

זה אולי מהעולם, מהטבע, כשיש כוח וכוח עולה, או כוח שמשתמש עם עצמו יותר בכוח מאשר הכוח האחר. זה עניין של אופי. עצם ההעזה להשתמש בכוח נגד הכוח האחר, זה אולי כוח, אולי גסות, אולי הבוסר של הטבע ---

משך שנים רבות כתבת שירה מחורזת, שקולה, וכשהשירה הצעירה, בתחילת שנות השישים, השתחררה מן החרוז, גם אתה יצאת ממנו.

אני יצאתי מחרצובות של צורה אנוסה ולא תואמת ולא טבעית לי, אולי זה רמז לי מהתחלה, שמע, זה יהיה לך מכשול גדול בעתיד. ועוד דבר: לי חסר היה אלמנט אחד שחסר לכל אחד שמנסה לבגוד בשפת האם שלו וכותב בשפה אחרת, שירה בייחוד. זה יתגקס בו עד מותו. ואם יחשוב הוא עד מותו שלא, שהצליח להתחמק, והקים לעצמו בניין בלי להיות תלוי בשורר או בפטמות אמא מבחינה לשונית, הוא טועה. מי שבוגד, שעוזב שפת אם, אוי ואבוי לו.

אינני מביין את סמואל בקט, שנח את שפת הולדתו ופנה לכתוב בשפה זרה. שפה היא בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך, בשבתך ובלכתך

לא מזמן דיברנו על הנוף הצחיח של הארץ לעומת הנוף האירופי הרווי. אמרת שאילו ידעו מה שימצאו כאן לא היו באים. שאילו ידעו שבכך לא יראו שוב את הוריהם לא היו עוזבים את אירופה, ונס שלא ידעו.

אבל על עצמי לא אמרתי זאת. כשהייתי באירופה הייתי הנוף עצמו. והנוף לא יכול להגיד אני הנוף הייתי נמנע מלנסוע לא"י. לא נוף הולך. אדם הוא הנוף. אני הייתי קראסניסטאו, הייתי אירופה, הייתי העץ הירוק, הייתי גן הערמונים של עירי. זה אני הייתי זה.

באותה דרך אני טוען שארץ ישראל מותרת לעם היהודי, אבל לא לשכוח אף לרגע אחד שעם אחר היה גר פה

**זה שאני אומר
בעברית אני
לא יכול לומר
ביידיש...
עד שתישכח
היידיש חלב
בנינו ובני
בנינו, שילשינו
ורביעינו,
והמוח יהיה
ריק זמן רב עד
שיתמלא ויתחיל
לקלוט את
השפה האחרת,
זו שמדברת
בפי האבנים
והקטוסים
והאילנות של
ארץ ישראל**

ובאת הנה.
קיבלתי את זה. את יודעת, יש ארץ
גזירה. ארץ גזירה, כל מילון יגיד
לך, ארץ של מדבר, ארץ של עזובה,
שארם נשלח שם, של עונש. אני גורס
שארץ גזירה היא ארץ שגוזרת אותך
לשני חלקים. ארץ גזירה גוזרת חלק
לשם, חלק לפה. גזור לשני גזרים.
ואני שייך לשני הנופים האלה, בה
במידה. לעלות לארץ, להשיג את זה,
להשיג את זה אצל עצמי, לקום וללכת
מקצה אל קצה. אפשר היום להגיד,
מקצה המאה עד קצה המאה. זה עוד
יותר יפה ---

**בשנים האחרונות התחלת ללכת
לבית הכנסת בשבתות ובחגים. מה
משמעות ההליכה הזאת?**
נולדתי ולא הייתי מודע לכך שאני
בבית עם אבי ואחי ואחותי
והיהודים שבעיר. יום אחד יצאתי
מזה, כמו שחילזון יוצא מהשבולל.
והרבה זמן הייתי בלי השבולל.
חילזון יצא משבולל ואינו יודע מה
הוא עושה. הייתי שונה מהחילזון,
שחילזון לא מנתק את הקשר שלו עם
הקונכייה ואילו אני ניתקתי את הקשר
עם הבית. אני הרגשתי בהעדר החיבור
הזה עם הקונכייה כנראה כל חיי
בארץ. והעניין שחזרתי, זה לא חזרתי,
אלא שלעתיים אני הולך לבית הכנסת,
זה מתוך איזה חוסר ויטמינים. זה בא
מתוך חוסר מחמיר ותקף, יותר ויותר,
לראות את ההורים, להיות בקרבתם.
ובמידה שהשנים מרחיקות אותי
מאותו יום שראיתי אותם, כן גדלה
התקפות לראות אותם ---

איך היית מתאר את העברית שלך?
העברית שלי היא בן אדם, היא לא
שפה. שאם שפה - אז יש לי הרבה
מאוד חשובות וחובות והתחייבויות.
אני חייב חובות לעברית, הרבה
מאוד כספים לעברית, שלא חזרתי.
העברית שלי היא בן אדם. כל אותה
לשון, כל אותה מהות לינגוויסטית,
אלמנט, לא אלמנט, העברית שלי היא
אדם שחי כאן, בארץ, ובזמן הזה,
לפי שהוא מוכרח לחיות, לפי שהוא
חי את ההכרח הזה. זה לא עברית, זה
יידיש, זה פולנית, זה גם עברית, כל
מה שצברתי בדרך. אלמנט היידיש
חסר לי מאוד. יש חור בנשמה, בגלל
זה שאני לא כותב יידיש, בגלל זה
שאינ לי היידיש. זה מתמלא בכל מיני
חלקי דברים ואורחי ביטוי, נקודות,
סימנים, כדי להרגיע את התביעה
הזאת של חוסר ביטוי.

אולי זו לא עברית, אולי זה בן אדם
שחי כאן והולך ברחוב. אני חושב
שהעברית שלי היא בסדר. היא לא
טראגית. היא שפה. היא מבטאת את
עצמה. היא אולי לא תעשה שידוכים
יפים עם המובנות, אבל אין דבר.
היא יכולה לעמוד בקהל. היא עצמה
לבושה בלבוש ויש לה מה לומר.

**כתבת "תלך עכשיו השפה העברית
המלכותית, למכור פלאפל חם בעיר
דיזנוגוף, לזכרה". האם העברית
באה לזכר היידיש?**

העברית שלי כן. היא חייבת לבוא.
העברית שלי היא עברית. לא שלי.
היא שפה עברית מלכותית של ארץ
ישראל ואין מה לדבר. חס וחלילה
לא לשלול מזכותה כמלוא הנימה.
אבל היא חיה גם לזכר היידיש. זה
לא עניין של שפה פה. זה נוגע לסריה
שלמה של דברים, לפסנתר שלם של
קלווישים [=קלידים] שונים. מה זה
שפה. שפה זה עם שהיה. המלים היו
שייכות לעם, לאנשים שהיו אבותינו,
אחינו, היהודים שלנו.

באותה דרך אני טוען שארץ ישראל
מותרת לעם היהודי, אבל לא לשכוח
אף לרגע אחד שעם אחר היה גר פה,
ובידי היו האדמות, ויכול להיות
שאנחנו לקחנו עתיד מסוים מפי בניו
של העם הערבי, בארץ הזאת. זה לא
אומר שאנחנו צריכים להחזיר גזילה
למישהו, זה אומר שאנחנו צריכים לא
לשכוח במעשינו, באוכלנו ובמשקה
שאנחנו שותים, לא לשכוח שאנחנו
אוכלים לחם בארץ הזאת. באותה דרך
אני מדבר על השפה. לא לשכוח שלנו
היתה שפה יפה, אירופית, עמוקה
וחכמה.

לחלק מהעם.
זה העם. אין עם אחר. אני לא רוצה
להתחיל כאן עם עדות. עזבי אותי עם
אשכנזים וספרדים. זה קטנוני אפילו.
אני חושב שמה שקרה עם השפה קרה
גם לספרדים, עם הערבית והלאדינו.
אבל לספרדים זה קרה אחרת. לנו,
היידיש נכרתה מפינו, כמו פינו כרתנו
את היידיש מפינו. אולי זה היה
הכרחי, אבל צריך לא לשכוח שהיא
מכרה בוורשה לביבות חמות.

**מה עם הכתיב שלך? אתה לא חש
בסתירה בינו לבין תפישת הלשון
שלך? אתה לא חש שהוא עומד
כנגד השפה שלך?**
הכתיב הזה לא עומד בניגוד למה שאת
אומרת. שפת הרחוב גם היא שפה
שמעקמת את עצמה, שהיא עוקמה כמו
קובוך, שהיא חלולה כמו כתיב חסר ---
לעצם העניין: זו לא החלטה של
רגע אחד. במשך הזמן, לאט-לאט,

אבות ישורון, נובמבר 1991.
צילום: אמון יריב

החסרתי פה קובוך, פה וו, אבל רק
בספר האחרון הניקוד החדש. זה קשור
לאלמנט של היידיש שחסר לי, כמו
שעישון סיגריות חסר לי. מלבד זאת
אני לא יודע למה. זה חלק ממני עכשיו
וזה לא ייפרד ממני ---
מתוך: אני הולך אל הכל, הלית ישורון
מראינת את אבות ישורון, חדרים 3, 1982.
עמ' 92-109

**אוזן זו שוחעת עברית, ואוזן זו
שוחעת יידיש**

**אמרת שצריך לכתוב מלים פשוטות
ככל שניתן. הרבה פעמים עיקמת
מלים, המצאת מלים. אלה לא מלים
פשוטות.**

אני שומע בשתי אוזניים, וכל אוזן
שומעת שפה אחרת. אוזן זו שומעת
עברית, ואוזן זו שומעת יידיש. אין
ברירה אחרת. מי שיש לו ברירה, אל
ידבר אתי. שפת אם שלי היא יידיש.
ואני כתבתי ששפת אם שלי היא
עברית. זאת אמת וזאת אמת. כשאני
אומר לכתוב במלים פשוטות, זה
איווי, זו משאלה. אבל זאת לא יכולה
להיות עובדה. אני לא יכול במלים
פשוטות. כל מלה גוררת אחריה
את העולם שממנו באה והתפתחה.
הגעגועים האלו מקיפים את השפה,
ללא גבול.

זה בא כמו ממצולות, כמו הסירה של
ישו הנוצרי שהועלתה בכנרת. פתאום
המלה הרוסית מקסימה. אפופה כמו
בחלת דבש הרבה מאוד דבורים.
כל זה משפיע על הלשון שלי ואינני
יכול להיפטר מזה. אינני רוצה לצאת
מהעולם הזה. אני מתחיה מזה.

יש לי דבר אחד לומר, אבל בשתי
מלים, לא במלה אחת. לצערי הרב,
אני מוכרח לומר את הדבר האחד הזה
בשתי מלים פשוטות. כל מלה שייכת
לשפה אחרת. אחת שייכת לעברית
ואחת שייכת ליידיש. זו וזו מלים
פשוטות, אבל הן מוכרחות להיות
שתיים. לא אחת. זה סוד הכישלון.
זה סוד הקושי שלי. גררתי עם עצמי
לארץ הזאת את המלה ההיא, שבאה
עם שובל גדול של תרבות עמוקה,
אז המלה הזאת מעוררת אסוציאציות
ללא גבול.

כל זה בגלל שיש בה המתחרה הגדול
של השפה האחרת. על כן באים כל
מיני ניסוחים, כדי להבהיר את המלה
האחת לפי כוח הבהירות של השפה

האחרת. יכול להיות שלמצוא את שתי
המלים של שתי השפות ולצקת מהן
מלה אחת, מכאן הקושי. רציתי לצקת
משתי מלים מלה אחת.

מתוך: איך אתה מגיע לשיר? הלית ישורון
מראינת את אבות ישורון, חדרים 6, 1987,
עמ' 151-157, הוקלט בביתו ב-7.1986.

יש לי דבר אחד לומר, אבל בשתי
מלים, לא במלה אחת. לצערי הרב,
אני מוכרח לומר את הדבר האחד הזה
בשתי מלים פשוטות. כל מלה שייכת
לשפה אחרת. אחת שייכת לעברית
ואחת שייכת ליידיש. זו וזו מלים
פשוטות, אבל הן מוכרחות להיות
שתיים. לא אחת. זה סוד הכישלון.
זה סוד הקושי שלי. גררתי עם עצמי
לארץ הזאת את המלה ההיא, שבאה
עם שובל גדול של תרבות עמוקה,
אז המלה הזאת מעוררת אסוציאציות
ללא גבול.

כל זה בגלל שיש בה המתחרה הגדול
של השפה האחרת. על כן באים כל
מיני ניסוחים, כדי להבהיר את המלה
האחת לפי כוח הבהירות של השפה

**לעתים אני הולך
לבית הכנסת,
זה מתוך איזה
חוסר ויטמינים.
זה בא מתוך
חוסר מחמיר
ותקף, יותר
ויותר, לראות
את ההורים,
להיות בקרבתם.
ובמידה שהשנים
מרחיקות אותי
מאותו יום
שראיתי אותם,
כן גדלה התקפות
לראות אותם**

רע מאוד, אבל...

על מצב היידיש בפולין

מארצ'ין אורי אורינוביץ, ורשה

הקוראים את כותרת

המאמר הזה לא יאמינו בוודאי למראה עיניהם. מה אפשר לומר על יידיש בארץ השואה, בארץ שאין בה יהודים? אכן, קשה לדבר על יידיש, לשון היהודים, בארץ שהחיים היהודיים בה, או מוטב לומר הנסיגות להקים אותם לתחייה, נראים כמאמץ להפיח אש בגחלים כבויות. ייתכן שלא תמצאו חדשות מרעישות בדברי. ואף על פי כן אני מקווה שלאחר קריאת המאמר תוכלו להרהר מנקודת ראות שונה מעט על הנעשה היום בפולין.

אף על פי שחיי היהודים והיידיש בפולין, בצורתם שלפני המלחמה, אכן נחתמו במלחמת העולם השנייה, נשארה היידיש שפתם החיה של אלפי יהודים בפולין. הודות לתנאים הטובים יחסית שיצר השלטון הקומוניסטי להתפתחותה של תרבות יידיש בפולין, תפסה היא, עוד עשרות שנים לאחר השואה, מקום מרכזי בעולם דובר היידיש. כדי להסיר ספק די לציין לא רק את בתי הספר ביידיש שפעלו בשבע ערים, לא רק את העיתון "פֶּאָלקס־שטימע" וכתב העת הספרותי "יידישע שריִפֿטן", אלא גם את הוצאת הספרים הפעילה והדינאמית "יידיש בוך"; רק בשנים 1945-1957 הופיעו בה כמאתיים כותרים שונים. פעילותה נקטעה בשנת 1968, עם המערכה האנטישמית של המשטר הקומוניסטי ועם גל ההגירה היהודי מפולין.

בעקבות נפילת השלטון הקומוניסטי ב-1989 והשינויים הפוליטיים שהתחוללו אחר כך החלה "הצמיחה מחדש של החיים היהודיים בפולין", כפי שהיא מכונה היום. בד בבד הגיעה לפולין ההתעניינות העולמית

בהיסטוריה היהודית ובשואה, שנושאת בפולין אופי מיוחד של "המשכיות". פירוש הדבר שלימודי היהודים בפולין אינם עוסקים במה שהתחולל אי-שם, אלא במה שקרה כאן, בארץ הזאת, תחת השמים האלה ובסמטאות הללו, ונודעת לכך השפעה רבה על הוראת השואה בפולין בכלל. לכן התעוררו גם בקרב חוגים פולניים, לא-יהודיים ואקדמיים, הרצון והצורך להכיר את השפה היהודית, שבמקרים רבים נותרה עד היום המפתח היחיד לדלתותיהם של הספר וכתב היד ביידיש. נראה אפוא שההתעניינות הנוכחית ביידיש בפולין עומדת על שתי רגליים: האחת נמצאת בתחומיה המצומצמים של הקהילה היהודית הקטנה שהתארגנה מחדש, והאחרת - באקדמיה, כמעט בכל מקום שלומדים בו לימודים יהודיים.

כמה יהודים דוברים היום יידיש בפולין? אין ספק שהמספר מצומצם וזניח מאוד. אם מביאים בחשבון שחיים היום בפולין רק כעשרת אלפים יהודים (אף שבני התערובת נאמדים בפי שניים לפחות), וכמעט כולם מתבוללים, מובן מאליו שרק יחידים יכולים לדבר ולקרוא יידיש באופן שוטף. אולם מניונו, השפה מוכרת לרבים. לפני שנים אחדות קמו חוגים דוברי יידיש ליד התיאטרון היידי הממלכתי בוורשה, והחלו לבוא אליהם אנשים ששתקו כל העת וחייכו במקום לדבר. עד מהרה התברר שרובם מבינים היטב את הנאמר, אף שאינם יכולים לדבר בעצמם. כעבור זמן קצר נראה היה כי במפגשים הללו התהוו שתי קבוצות: קומץ אנשים המדברים, או מנסים לדבר, בעצמם, וקבוצה גדולה לאין שיעור של אנשים המשוחחים בינם לבין עצמם בפולנית על מה שאמרו ביידיש האחרים...

היכן הם יכולים ללמוד יידיש בפולין? תחילה עליהם לחפש קורס יידיש באוניברסיטה או במכוניס יהודיים. כיום כבר לומדים יידיש בארבע ערים בפולין, במחלקות אוניברסיטאיות שונות: בקרקוב, בוורשה, בלובלין ובוורוצלב. על פי רוב אלה הן המחלקות להיסטוריה, אבל באוניברסיטת ורשה לומדים יידיש במחלקה הגרמנית. מעניין לציין שגם באוניברסיטאות, רוב המורים למדו את השפה בכוחות עצמם, באמצעות הקשבה לזקנים, או שהשתתפו בקורסים בינלאומיים ליידיש, כמו למשל בניו יורק, וילנה, אוקספורד וכיו"ב.

נוסף לאוניברסיטאות קיימים חוגים ליידיש במוסדות שונים, גם לא-יהודיים, כמו "מוזיאון גליציה" בקרקוב, שנפתח ב-2004. "המכון היהודי ההיסטורי" של ורשה הוא המוסד היהודי העיקרי המקיים מפעם לפעם קורסים ביידיש, בסיוע "הפורום האוסטרי לתרבות" בעיר. גם אני השתתפתי בעבר בקורס כזה, ופגשתי בו את ורה סלומון מירושלים, אחת ממורי החשובים. קורסים ליידיש מתקיימים גם ב"פסטיבל תרבות יידיש" בקרקוב, הנערך מדי שנה. הפסטיבל הנודע מתקיים בדרך כלל בסוף יוני ובתחילת יולי, עם תום שנת הלימודים, בזמן שאלפי סטודנטים יכולים להשתתף בו. למי שעוד לא היה שם, אני ממליץ בחום לבוא.

אבל המוסד החשוב ביותר בפולין, העושה להפצת הידע ביידיש, נותר עד היום התיאטרון הממלכתי ביידיש בוורשה. ודאי שאפשר לבקר את התיאטרון היידי-היהודי על שרוב שחקניו אינם יהודים ורמת הצגותיו נמוכה, אך אין להכחיש שדווקא בו נשמרה במשך שנים ארוכות שארית היידיש המדוברת בפולין. לא במקרה, דווקא בתיאטרון הזה נוסדה "קרן שלום", שעוסקת באחרונה בהקמת "המרכז לתרבות יידיש" (צענטער פֿון דער יידישער קולטור). בצד הקמתו המתוכננת של מרכז מדעי גדול ללימודי יידיש, שיוציא לאור מחקרים ופרסומים, החלו כבר בהוראת יידיש בוורשה ובלודז'. בוורשה נוסדו קורסי יידיש למתחילים ומתקדמים,

התיאטרון הממלכתי ביידיש, ורשה: "אנשים חייכו במקום לדבר"

אף יהודי בפולין, שגילו פחות משלושים, אינו מדבר יידיש ששחע בבית. לכן, הצעירים היהודים הבודדים שרוצים ללמוד את השפה, נמצאים בחצב דומה למצבם של התלמידים הלא-יהודים הנזקקים לה חסיבה כלשהי

מארצ'ין אורי אורינוביץ' לומד ומלמד יידיש בוורשה וכותב בעיתון "פֶּאָרווערטס"

יוהנה ליוק, מורה לידיש במרכז לתרבות וללשונות היהודים באוניברסיטת ורצלב. צילום: חיים כהן

ונוסף לכך "מועדון לחובבי ספרות יידיש" (קלוב פֿון ליבהאָבער פֿון דער יידישער ליטעראַטור), שבראשו עומד ד"ר יעקב וויצנר. בלודז' יש קורסי יידיש למתחילים ומתקדמים, בהנהלת ליליאנה מילטמן. נוסף לאלה ארגן המרכז שני קורסים בינלאומיים ליידיש בסרודבורוב (Śródborów) וביוויסיץ (Jadwisin), שהשתתפו בהם תלמידים מרוסיה, אוקראינה, ישראל, יפן - ופולין כמובן. קשה לדעת מה יקרה בעתיד; הכל תלוי כרגיל בשאלה אם יימצאו אמצעים לכינון המרכז.

בימים אלה התבשרתי על הקמתה של "גימנסיה רב-תרבותית", ברחוב קלופוטובסקיגו (Kłopotovskiego) בוורשה, על שם איש הציבור היהודי הפולני יאָצק קורון. כל תלמיד יוכל ללמוד בה יידיש, את ההיסטוריה של יהודי פולין ואת תרבותם - אבל גם עברית, ערבית ולטינית. הלימודים יחלו בשנה הבאה, וההרשמה כבר נפתחה. ובכן, יהיה זה בית הספר התיכון הראשון בפולין מאז 1939 שבו תילמד היידיש.

מה אפשר לעשות כדי למשוך צעירים רבים יותר אל היידיש? ראשית ואחרית כל: ללמוד, בלי הרף; להקים מוסדות ומכונים ולחפש מועמדים ללימוד ולהוראה. אף פעם אין לדעת במי תוצת האהבה לשפה. אני עצמי עדות מצוינת לכך. עד לשנתי ה-24 לא ידעתי מלה ביידיש, וכבר לאחר כמה שיעורים החלטתי שאני חייב ללמוד יידיש ולתרום להפצתה. אחר כך השתתפתי פעמיים בתוכנית הקיץ של "יוו"א" בניו יורק (ב-2002 וב-2004) והמשכתי ללמוד בעצמי ועם אחרים. בתוך שנים אחדות

הפכה היידיש שלי לשפה יומיומית. אבל הלימוד העצמי הוא רק שלב אחד, שאחריו בא שלב קשה יותר: ההוראה. כדי לקיים את היידיש בתנאים האלה אי אפשר שלא להיות פנאטי ולהיחשב משוגע, המנסה להדביק אחרים בשיגעון.

בדיון על מצב היידיש בפולין יש לציין גם את כתב העת היחיד בפולין שחציו ביידיש, היוצא לאור בכל שבועיים ומחולק בקהילות היהודיות. כתב העת נקרא "דאָס יידישע וואָרט" (=המלה היהודית), והוא מופיע מאז 1991. מצבו של העיתון משקף את מצב היידיש בפולין. ככלל נמצא "דאָס יידישע וואָרט" בשקיעה, אבל זה כמה שנים נעשים מאמצים להצילו. הוא קיבל לבוש חדש ועימודו שונה. למרבה הצער, נפחו של החלק היידי בכתב העת מצטמצם והולך. מתוך חמישים עמודים, נותרו רק כעשרים ביידיש. נוסף לכך, מפרסמים בו כותבים מישראל, מקנדה, מאוקראינה, מצרפת ואפילו מאיטליה - אבל אף לא אחד מפולין. התפוצה מתאפשרת הודות לתמיכה ממשלתית מצומצמת מאוד: רק 1,500 עותקים. קוראי העיתון הם חברי המוסדות היהודיים הקהילתיים, אבל מנטינו, מעט מהם קוראים את החלק ביידיש.

תכופות אני שומע תלונות על שהחלק היידי בכתב העת כבר מיותר וסופו קרב. שמועות כאלה נשמעות במיוחד בחוגים מסוימים של יהודי פולין בימינו, שהם שונאים מושבעים של היידיש, לא רק מפני שבעיניהם השפה היא ז'רגון ותו לא, אלא בראש וראשונה מפני שהם רואים בה שפה מתה. באופן אירוני אפשר לומר שכך זוכה היידיש באויב נוסף - היא עצמה; כלומר "מותה" הופך סיבה נוספת לחניקתה המוחלטת. אבל זה נושא בפני עצמו, שלא אדון בו עכשיו. רק אוסיף כי באחרונה ניכרת עלייה במספר הקוראים בכתב העת,

ובכלל זה הקוראים ביידיש. אלה הם תלמידי הקורסים השונים ושיעורי היידיש, הנעשים פופולריים יותר ויותר. בשבילם, ובשביל כל מי שיוודע ולו מעט יידיש, החלו לפני זמן לא רב להתפרסם שיעורי יידיש בכתב העת.

האם יצליחו בתוכניותיהם ובמאמציהם? השאלה נשארת פתוחה. דבר אחד בטוח: היידיש לא תהיה בעתיד הקרוב שפה טבעית ליהודי פולין. מצב היידיש בפולין של ימינו רע מאוד בדרך כלל, אבל זה מכבר לא עשו הרבה כל כך כדי להיטיב עם השפה ולהפיץ אותה בין הצעירים. בני הדור המבוגר, ששמע ולמד יידיש בבית או בבתי הספר, הולכים לעולמם ואינם מותירים אחריהם מי שיוכלו להשריש את היידיש בקרב בני הדור הצעיר. לכן לא יודעים הצעירים אפילו מה משמעותה של הירושה הזאת ומה הם מפסידים. בינתיים, רק יחידים מהם מגיעים ליידיש ולומדים אותה מבראשית, ממש כמו התלמידים הלא-יהודים. התופעה הזאת, בממדים קטנים יותר, דומה ללימוד היידיש בימינו באקדמיה הישראלית או האמריקאית.

אך קורה לעתים שאוהבי היידיש הפולנים של היום מצטיינים במיוחד במפגשים שונים עם עמיתיהם מארצות אחרות. בשנה שעברה, כאשר השתתפתי בסמינר ליידיש שארגן "בית שלום עליכם" בישראל, השתוממתי לראות כמה אנשים מפולין, ממוצא יהודי ולא-יהודי, לקחו בו חלק. הם היו הקבוצה הגדולה ביותר מבין המשתתפים. ובכן נותרה עוד תקווה שבדרך כלשהי, אקדמית או חברתית, יעזרו אותם תלמידים ביום מן הימים להפיץ את היידיש, לקבל ולהעביר את ירושתה, עד שהיא תקום לתחיית המתים בין המוני היהודים. (תרגם מידיש בני מר)

בית התיאטרון הממלכתי ביידיש, ורשה

באדיבות ארכיון התצלומים, בית לוחמי הגטאות

אהבה בין החורבות אבנר הולצמן

תוך כדי שיטוט בארכיון

הצילומים הממוחשב של בית לוחמי הגיטאות, הנגיש כיום לפל באמצעות האינטרנט, הודמנה לי לא מכבר תגלית מפתיעה. מצאתי תצלום קבוצתי של חברות אנשים צעירים, רציניים למראה, הצועדים בתהלוכה, בידיהם כרזות וזרי פרחים וסביבם עיי חורבות. התצלום מטושטש מעט, מן הסתם משום שנעשה בחשף, תוך כדי הליכה, אבל רוב הדמויות בו נראות בבירור. בדיקה קצרה העלתה שהאירוע המתועד בתצלום הוא טקס חנוכת האנדרטה לזכר לוחמי מרד גטו ורשה, מעשה ידיו של הפסל נתן רפפורט. התאריך: 19 באפריל 1948, יום השנה החמישי לפרוץ המרד הגדול. המקום: לבו של גטו ורשה לשעבר, הידוע כיום בשם "כיכר גיבורי הגטו". האנשים: חברי תנועת הנוער "דרור - נוער ברוכוב" (דרור - באַראָכאָוויִוגנט) שנוסדה ארבעה חודשים לפני כן בלודז' כצירוף של שתי תנועות ותיקות בחסותו של הקיבוץ המאוחד. ומדוע הפתעה? מפני שבמרכז התצלום (ליתר דיוק: שני מימין בשורה הקדמית) זיהיתי את דמותו הנערית של אבי, חיים הולצמן (1928-1973). באותה עת עדיין לא מלאו לו עשרים, אך כבר היה פעיל מרכזי בתנועת "דרור", שותף להצלת ילדים יהודים ברחבי פולין, עסוק בחינוך ציוני-סוציאליסטי ובהכשרה חקלאית של קבוצות נוער לקראת עלייתן לארץ-ישראל, ובד בבד מחבר פורה של מאמרים אידיאולוגיים נלהבים בעיתונות התנועה וחבר בהנהגתה המצומצמת. טבעי, לכן, למצוא אותו בשורה הראשונה של

נציגות התנועה בטקס, נושא זר פרחים ענקי שזור סרטים המסתיר את רוב גופו. עוד אני מתעמק בדמותו המצולמת של אבי, והנה הפתעה גדולה אף יותר. מאחורי כתפו הימנית, בשורת הצועדים השנייה, נגלו לי פתאום פניה המוכרות של אמי, לאה סוויירסקי (כיום לילה הולצמן), תיבדל לחיים ארוכים. אמנם דמותה מוקטנת מחמת המרחק, פניה מוטים מעט ימינה ומחצית ראשה עטופה במטפחת מחמת הקור, אך זיהויה ודאי. אמי עצמה, שלא ידעה עד כה על קיומו של התצלום הזה, אישרה כי היא המצולמת, והוסיפה וזיהתה את רוב האנשים האחרים הנראים בו. במרכז התמונה ממש - אהרן פלדנקרייז, אף הוא מן הפעילים המרכזיים בתנועה, שמת לא מכבר בקיבוצו לוחמי הגיטאות. משמאל, במעיל עור, נושאת בידה את כרזת "דרור - באַראָכאָוויִוגנט", נראית גניה רויזמן, חברת התנועה ורעייתו של יואל רויזמן, מזכיר "נוער ברוכוב". עוד זוהו בתצלום: אדק ברונגנרבר, אווה גרינבל (פלדנקרייז) ויצחק ויינריב.

הם היו אז אנשים צעירים, כולם בשנות העשרים לחייהם. רובם היו בודדים בעולם, שרידים יחידים ממשפחותיהם. חלקם (כמו אמי) עברו את נתיב הייסורים של גיטאות ומחנות ריכוז על אדמת פולין, וחלקם (כמו אבי) חזרו ב-1946 מרוסיה האסייתית, לאחר גלות רבת תלאות בשנות מלחמת העולם השנייה. כולם התרכזו בלודז', שבה שכנו אז המוסדות המרכזיים של תנועות הנוער הציוניות, הכינו את עצמם לעלייה לארץ ובינתיים מצאו במסגרת התנועתית, בפעילות הציונית ובחברותא של בני גילם תחליף-מה לבית המשפחה שאבד. טקס חנוכת האנדרטה של רפפורט היה אירוע הזיכרון המשמעותי ביותר לשואה ולגבורה שהתקיים על אדמת פולין מאז תום מלחמת העולם השנייה. ארגן אותו "הוועד המרכזי של יהודי פולין", ובאו אליו משלחות יהודיות גדולות מרחבי העולם. משלחת בת כמה חברים הגיעה לעצרת זו בטיסה מארץ ישראל, בתוכם אברהם שלונסקי, יעקב זרובבל, ונציגי הלוחמים עצמם, כמו יצחק (אנטק) צוקרמן ואבא קובנר. היה זה כשלושה שבועות לפני יום ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, ובארץ כבר סערו קרבות קשים, במיוחד בדרך לירושלים ("מבצע נחשון") וברחבי הגליל העליון ("מבצע יפתח"). הופעתם של אבי ואמי בתמונה הקבוצתית המובאת כאן היא צילומם המשותף הראשון, והיא העדות הראשונה על הקשר ביניהם, שהחל להתרקם בלודז' שבועות מעטים לפני כן. היה זה כמעט שנתיים לפני שעלו ארצה והצטרפו לקיבוץ לוחמי הגיטאות; כחמש שנים לפני נישואיהם; כשמונה שנים וחצי לפני שנולדתי. כך אירע שסיפורם האישי תועד בדרך אגב דווקא במקום הזה ובשעה הזאת. בין גלי החורבות של גטו ורשה, באירוע שאין סמלי ממנו, בלבה של מהומת ההיסטוריה ובעיצומו של המאבק הגורלי על כינונה של הריבונות היהודית בארץ-ישראל, מצאתי את שורשי המשפחתיים הפרטיים ביותר.

ווייל איז דעם... אשרי יושבי ביתך

באופן מפתיע, יחסית לריבוי הטלטלות בדרכים של יהודי מזרח אירופה, אפשר למצוא רק פתגמים מעטים בידיש שעוסקים במסעות ובדרך, וגם הם - בזהירות רבה. לא רק הדרך מסוכנת, מזהירים הפתגמים, אלא גם לבית הריק עלולות להתפרץ סכנות שונות ומשונות. כך, כבדרך אגב, מעידים הפתגמים על מציאות שונה בתכלית מזו שאנחנו מכירים היום. המסעות נעשו בדרך כלל מאונס ולא מרצון; הם היו תוצאה של גירוש, חיפוש פרנסה, הגירה - ולא הגשמה של חלום לחופשת הקיץ. הפתגמים הללו מזכירים ימים שבהם דרכי העולם היו מאיימות ועלומות עד כדי כך שאפילו הבית הצר היה עדיף עליהן. ומי שמבקש להרחיב את אופקיו ולצאת למסעות שונים, כמו בנימין מ"מסעות בנימין השלישי" למשל, אל יתפלא אם יהיה לחוכא ואטולוא.

1 אומעטום איז גוט, אין דער היים איז נאך בעסער. בכל מקום טוב, בבית טוב יותר.
2 אַ וואַרעם זיצט אין כריין, מיינט אַז קיין זיסערס איז ניטאָ. כשתולעת רובצת בחזרת, היא חושבת שאין מתוק מזה.
3 אַז מע גייט צווישן לייט, ווייס מען וואָס עס טוט זיך אין דער היים. מי שמעורב עם הבריות, יודע מה מתרחש בביתו.
4 גיי פּאַוואַליע וועסטו גיכער קומען. לך לאט ותגיע מהר יותר. או: ההולך לאטו יבוא בעתו.
5 ווייל איז דעם וואָס זיצט אין דער היים. טוב לאדם היושב בבית. או: אשרי יושבי ביתך; אין מקום טוב כבית; חביב על אדם ביתו.
6 ברויט אונטער וועגנס איז קיין משא נייט. הלחם אינו משקל כבד בדרך.
7 מע קען ניט וויסן ווי אַ וועג שטעלט זיך. אין לדעת איך תיראה הדרך.

8 ווען מע פּאַרט ווייסט מען, ווען מע קומט צוריק - ווייסט מען ניט. מתי נוסעים - ידוע, מתי חוזרים - לא ידוע.
9 גיי פּאַמעלעך, וועסטו ניט פּאַלן. לך לאט ולא תיפול.
10 צען מאָל טראַכטן, איין מאָל פּאַרן. עשר פעמים לחשוב, פעם אחת לנסוע. או: החיפזון מן השטן.
11 אַז מען זיצט אין דער היים, צערייסט מען ניט קיין שטיוול. אם יושבים בבית, לא נקרעים המגפיים.
12 בעסער אַ נאַענטער גראַשן איידער אַ ווייט קערבל. טוב גרוש קרוב מרובל רחוק.
13 דאָרט איז גוט, וווּ מיר זיינען ניטאָ. טוב במקום שאיננו נמצאים בו. או: הדשא של השכן ירוק יותר.
14 אַ וואַיאַזשאַר טאָר ניט נעמען קיין שייך ווייב. לסוכן נוסע אסור לשאת אשה יפה.
15 אויף ניט גיין און ניט פּאַרן האָט מען קיין חרטה ניט. אם לא הולכים ולא נוסעים - לא מתחרטים.

בסוף המיין סטריט יש בית מְטבֹּחִים

מתן חרמוני

סופר היידיש הקומוניסט שלמה אלמזוב יצא בשנות העשרים של המאה העשרים למסע ברחבי ארצות הברית ומצא תופת מודרני

את הפראנויה הזאת נסע הנטר תומפסון לסקר ועידה של תובעים מחזויים בלאס וגאס עם תא מטען עמוס בסמים. הומברט הומברט תמך בין פנסיונרים ששערים צבוע בכחול ועגב על מי שיכולה היתה להיות בתו. ואילו קרואק כתב לאמריקה אודה ביטניקית, הומר-מרקסיסטית, בתקופת ציד המכשפות של מקארת'.

כך או כך, אמריקה היא תמיד הרודפת. הנסיעה ללא תכלית בכבישים פורעת את הסדר שעליו מושתתת הרפובליקה, ופורמת את התפרים בין המדינות וחבלי הארץ, "שמיכת הטלאים המשוגעת", כפי שכינה נבוקוב את מפת המדינות המאוחדות. גם נהגי משאיות סמי-טריילר, שמזרימים את הדם בגוף הכלכלה האמריקאית, הם פורעי חוק פוטנציאליים. קל וחומר יידישיסטים קומוניסטים ואנרכיסטים, שנסעו ברחבי אמריקה בשנות העשרים של המאה הקודמת, בזמן שחגגה את הפיכתה למעצמה עולמית מובילה לאחר מלחמת העולם הראשונה, והשתכשה בקפיטליזם הנוצץ של תקופת הג'אז; יידישיסטים-קומוניסטים-אנרכיסטים כמו שלמה אלמזוב (אַלמאַזאָוו), מחבר הספר "איבער אַמעריקע" (על-פני אמריקה).

שלמה אלמזוב (שם העט של שלמה פרל, 1889-1979) עזב את רוסיה לאחר כישלון המהפכה הראשונה ב-1905 והשתקע בעיר וויניפג שבחבל מניטובה בקנדה. מאחר שעסק שם בפעילות אנרכיסטית, גורש לארצות הברית, והחל לנסוע ברחבי הארץ ולשאת הרצאות בחוגי פועלים. אלמזוב היה ממתנגדי הרעיון הציוני. במקום לציון, קרא ליהודי אמריקה בשנות השלושים להתיישב באוטונומיה הסובייטית-היהודית בבירוביג'אן. הוא עצמו המשיך לנדוד על פני אמריקה. לאחר עשרים שנות נדודים ברחבי ארצות הברית, שב לוויניפג.

... "מייך סטריט אהבת גוד-טיים" ...
 "מייך סטריט מחפשת 'פאן'..."
 "במייך סטריט שותים לחיי הפלֶדֶר..."
 לאורכה ולרוחבה של מייך סטריט נשמע עכשיו קולו של הרדיו. מבוקר ועד ליל: רדיו. בבתים, בחנויות, במסעדות, אצל הספר, בבית המלון, בקליניקה של הרופא, על הכיסא של רופא השיניים - בכל מקום; רדיו. מכל קרן רחוב עולה קולו הצורמני, המיילל, המייבב והשורק של הרדיו.
 ג'אז - המזון של מייך סטריט
 ג'אז - הקקופוניה הפרועה
 ג'אז - נחשולי קולות
 ג'אז - השתטות של מוקיונים
 ג'אז - פארודיה של מוסיקה
 הג'אז שולט ברדיו, ג'אז ממלא את האוויר...
 (שלמה אלמזוב, "מייך סטריט", מתוך "איבער אַמעריקע", 1930. תרגום שלי.)

ב המסע אל תוך אמריקה, כל שכן הכתיבה על מסע שכזה, מצריכים התבוננות מבעד למסך. לא די בשמשה הקדמית של המכונית או בחלון הרכבת; אמריקה היא ארץ מסמאת עיניים ומתעתעת. מה שאתה רואה הוא לא בהכרח מה שתקבל, אם להידרש למימרה האמריקאית. הנטר תומפסון נזקק לקוקטייל של לֶס"ד, אלכוהול ואָתֶר כדי לעמוד בתלאות המסע אל לבו של החלום האמריקאי ב"פחד ותיעוב בלאס וגאס". ולדימיר נבוקוב בחר להתבונן באמריקה מבעד לעיניים של הפרוורט האירופי המלומד יציר עטו, הומברט הומברט. ג'ק קרואק עטף את המרחבים העצומים בפרווה האינטואיטיבית שלו, כפי שכינה את הסגנון החופשי שפיתח ב"בדרכים".

המסע ברחבי אמריקה הוא תמיד מרדף. הנרדף הוא תמיד הנוסע: על ידי החוק, או על ידי מחלת הרדיפה. כדי להזין

יהודים בתחנת רכבת. פולין, שנות השלושים (מתוך הספר Yiddishland)

ד"ר יוסף גורי, מורה בכיר בחוג ללימודים רוסיים וסלאוויים, גמלאי. ספרו "אויפן שפיץ צונג - על קצה הלשון" יצא לאור בהוצאת מאגנס

מתן חרמוני כותב עבודת דוקטור ומלמד במחלקה לספרות עברית באוניברסיטת בן גוריון

הספר "איבער אמעריקע" ראה אור ב־1930. אמריקה היתה שקועה אז ביוון המצולה של השפל הגדול. ב"פלאזות", רחבות הכניסה המפוארות של גורדי השחקים בניו יורק, אפשר היה למצוא באותם ימים את גופותיהם של מי שקפצו מהגגות לאחר שאיבדו את כל רכושם בהתמוטטות הבורסה. אלא שהספר אינו מספר על שנות השפל. הוא מספר על השנים שקדמו לו. אלמזוב מספר על אמריקה שחוגגת בכיכרות שבלב הכרכים, וברחובות הראשיים של הערים הקטנות והעירות, ועוצמת עיניה לנוכח משכנות העוני ורובעי הפועלים.

שלמה אלמזוב לא היה סתם נוסע יהודי, הוא היה קומוניסט. ולפיכך המסע שלו אל תוך אמריקה מתחיל בבית הקברות של דנוור, קולורדו, אל מול קברו של המשורר דוד אדלשטאט (עדלשטאט, 1866-1892). על מצבתו חקוק השיר "מיין צוואה", שחיבר בעקבות המהומות הדמים של מאי 1886 בשיקגו:

אַ, גוטע פֿריינד, ווען איך וועל שטאַרבן
טראַגט צו מיין קֶבֶר אונדזער פֿאַן
די פֿרייע פֿאַן, מיט רויטע פֿאַרבן
באשפּריצט מיט בלוט פֿון אַרבעטס-מאַן.

חברים יקרים, כשאמות, שאו דגלנו אל תלולית העפר, דגל החופש עם כתמי ארגמן, מרוכב בדם של פרולטאר.

(תרגום חופשי של הבית הראשון בשיר)

השיר הזה של אדלשטאט, שהמשורר ה' לייוויק סיפר כיצד שאב ממנו כוח בכלא הרוסי בזמן המהפכה הראשונה של 1905, מובא בפתח הספר כמעין כתב אישום; כתב אישום נגד תרבות הדולר האמריקאית, אבל גם נגד התרבות הסוציאליסטית של אמריקה, שהלכה בשנות העשרים והתברגנה, והמירה את הסוציאליזם במניות תעשייה. כתב האישום הזה הפך חמור שבעתיים לנוכח התמוטטות הבורסה באוקטובר 1929, והשפל הגדול שבא בעקבותיה ועשה את אמריקה, בזמן פרסומו של הספר, למדינה מוכת עוני.

אלמזוב מתחיל את מסעו בערב חג המולד. "בכל מקום באמריקה", הוא כותב, "בסלאמס המזוהמים של יוסטון ושל דאלאס, ברובעי המקסיקנים בסאן אנטוניו, ברחובות הרועשים של לוס אנג'לס, בעיפוש והניוון של רינו, נוואדה - מכל עבר מרקדת לפני העיניים ומרצדת הכתובת: 'שלום לעולם, ואהבה לבני האדם', וככל הנראה, כדי לתת משנה תוקף לסימאואת, עולים מכל פינה קולות של תופים ומצילתיים, ובמרכזים הדחוסים והמהבילים של הערים נשמע צלצול הפעמונים של צבא הישע: 'אוכל לרעבים, אוכל לרעבים'" (עמ' 15). בהקדמה לספר הוא כותב: "בעיני רוב התושבים החדשים (=המהגרים היהודים בערים של מזרח ארצות הברית), אמריקה נותרה בחזקת 'טרה אינקוגניטה'. במיוחד יודעים עליה מעט מי שלא עלה בידיהם לנסוע במרחביה. מי שנסעו, יודעים גם הם מעט מאוד על הארץ הזאת. רובם ראו רק את מה שהראו להם, או את מה שהפרסומות קראו להם לראות... צריך ללמוד על הארץ כולה כדי להבין אותה" (עמ' 11-12).

ד המפגש של הספרות היהודית, ביידית ובעברית, עם אמריקה בכלל ועם המרחבים העצומים שלה בפרט, הוליד התייחסות מיתית, כאילו מעשה התרגום של חוויית העולם החדש לכתב האשורי של השפות היהודיות חייב יצירת מיתולוגיה חדשה. האינדיאנים היו לפיכך עם לוחמים קדמון (כך למשל, בפואמה העברית "מול אוהל תימורה" שפרסם המשורר ב"ג סילקניר ב־1910) ולא צללי אדם

מזי רעב בשמורות. הרי הרוקי בקולורדו היו תפאורה לתיאטרון בראשית של איתני הטבע (כמו למשל בשירתו של יהואש, מתרגם התנ"ך ליידיש, או במחזור העברי "קולורדו" מאת זלמן שניאור), ולא חבל הארץ שבו הקימו עשירי אמריקה ארמונות חורף מפוארים בכסף שהרוויחו מעמל הפועלים העשוקים.

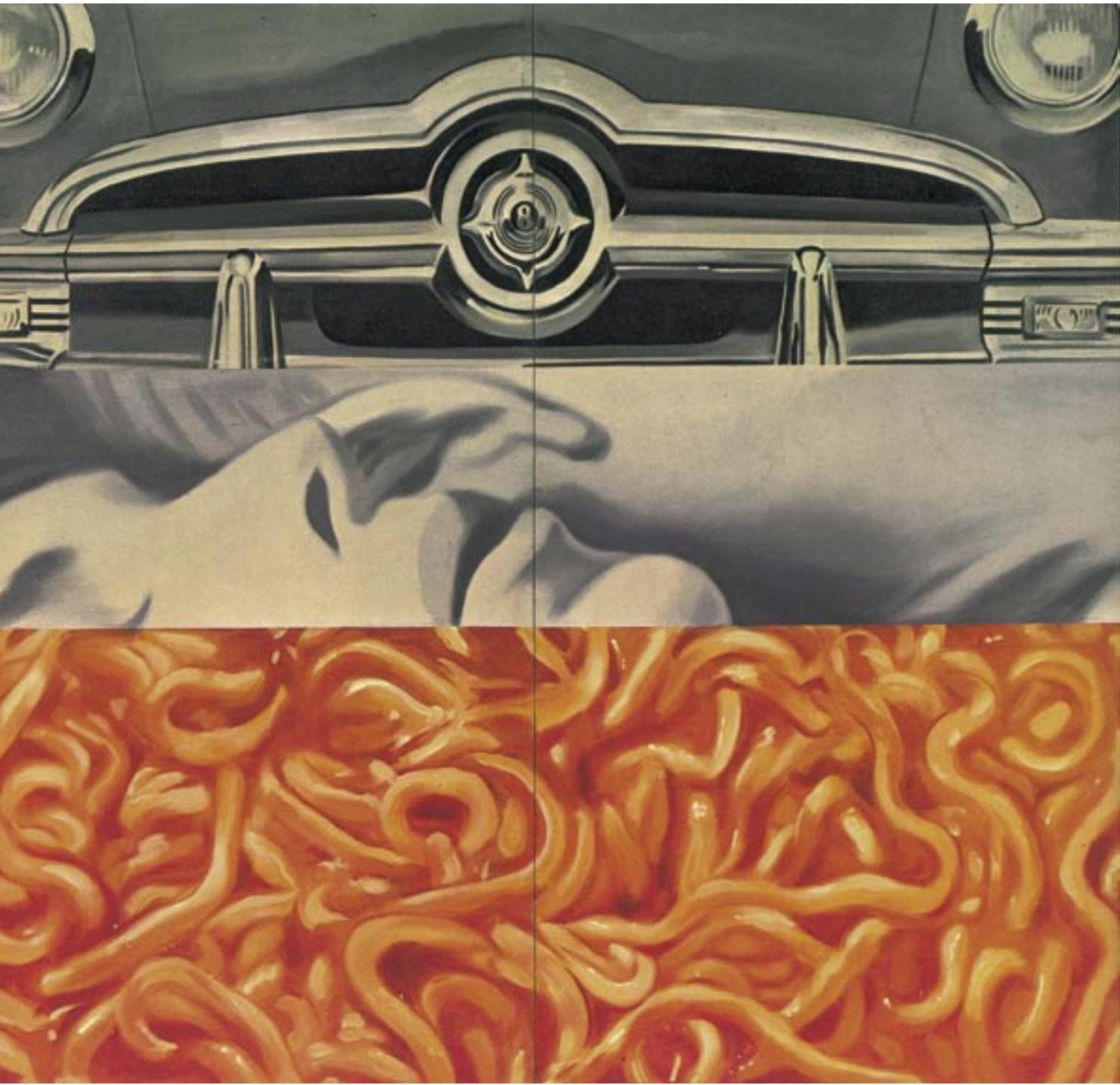
לא כך אצל אלמזוב. האינדיאנים שהקורא מוצא אצל אלמזוב מסתובבים מחוסרי עבודה כמועדון ביליארד בשמורה בנברסקה. לא נותר בהם שמץ מההרואיות של "שירת היאוטה", האפוס האינדיאני של לונגפלו, שנכנס למחזור הדם של השירה היהודית בתרגומו של יהואש ליידיש ובתרגום של טשרניחובסקי לעברית. גם השחורים בדרום, כפי שמתאר אותם אלמזוב, אינם נצר לעם עבדים בעל קשר נפשי לעם העברי (כמו שאפשר למצוא בפואמות העבריות של אפרים ליסיצקי, למשל). אלה הם פרולטריון עשוק שצריך לשלם לסרסורי הכספים הלבנים עמלה של עשרה אחוזים ממשכורתו הזעומה ממילא, מאחר שלשחורים בדרום אסור להחזיק חשבונות בנק והם צריכים תיווך לבן כדי להמיר את ה־Paychecks (תלושי משכורת) בכסף שאפשר לקנות בו מזון.

ה אלמזוב אינו עושה רק דה־מיטולוגיזציה של אמריקה. הוא אמנם מפשיט את האינדיאני מהנוצות, ומנסה לפקוח את עיני המהגרים היהודים לריאליזם אכזרי, אבל אמריקה שלו מיתולוגית לא פחות. אלמזוב בורא מפלצות שאול חדשות, או ליתר דיוק, יוצר תופת מודרני, שיש בו מדורים שונים שנצרפים בכור המצרף של הקפיטליזם האמריקאי. ואל התופת הזו הוא חודר, בכמה מהפרקים המצמררים בספר, שיוצרים בו מעין חטיבה נפרדת של גיהנום עלי אדמות.

המסע אל לב המאפליה האמריקאית נפתח בטיסה מסחרית מקליוולנד לדטרויט. הטיסות המסחריות בשנות העשרים נחשבו לפריבילגיה מיוחדת, אלא שלדידו של אלמזוב, הטיסה הזאת, בכלי הטיס האמפיבי (הוא שב ומגלגל על הלשון את המלה הבלתי אפשרית "אמפיבי", שמופיעה שוב ושוב בחוברת חינוך המחולקת לטסים, בתוספת שתי פיסות "טשווינג גאס"), נועדה להנחית אותו בשערי הגיהנום. המטוס נחבט במי אגם סנט קלייר, משפריץ, ויוצר קשת מרהיבה לכבוד כניסתו של המהפכן שלמה אלמזוב אל פי פחת, בדמותו של מפעל פורד בדטרויט, משיגן.

תרבות היידיש באמריקה בסוף המאה ה־19 ותחילת המאה העשרים התעצבה בסדנאות היוזע בערים הגדולות של מזרח ארצות הברית. האדים הרעילים במרתפים הטחובים של מפעלי הקונפקציה הפכו חומר בעירה בלבם של משוררים כמו מוריס רוזנפלד ומאני לייב. אבל מראה מעורר פלצות כמו מפעל פורד בדטרויט, לא שזפה עינה של שירת יידיש. כך מתאר אלמזוב את שנגלה לעיניו:

... הדבר הראשון שלוכד את העין הוא האפאתיה והתשישות שניתן למצוא במחנות העצומים של אלפי העובדים, ואותם מוצאים גם כאן; הרושם שנוצר כאן הוא לא של מפעל אלא של שדה מערקה, שבו צבא עצום שתש כוחו בקרב אחד נערך לקראת הקרב הבא, ועוסק בטעינת התותחים ובחפירת השוחות. והכל רועם ומצלצל כמו בשדה קרב. מכונות עצומות מחליקות על גשר ארוך שנמתח לכל אורכו של האולם הראשון, שלתוכו מוביל אותנו מורה הדרך שלנו (עמ' 112).

ג'יימס רוזנקוויסט, "אני אוהב אותך עם הפורד שלי", 1961

של פועלים יוצאת כתום העבודה - אנשים התנפלו לתוך החשמלית ונרדמו באפס כוח. בדטרויט מספר הגירושים הוא המרובה ביותר. העבודה בפורד הופכת את הפועלים לאימפוטנטים". מיאקובסקי סירר באמריקה במשך שלושה חודשים ב־1925, באותה תקופה שאלמזוב יצא לשוט בה לאורכה ולרוחבה. מפעל פורד בדטרויט לא היה התחנה היחידה שבה ביקרו שניהם. בחיפוש אחר לבה הפועם של אמריקה הגיעו הנוסעים הקומוניסטים, כל אחד בנפרד, אל מפעלי הבשר של שיקגו.

פס הייצור המפורסם של פורד הפך סמל לניצחון המכונה על האדם, כפי שמראה, למשל, צ'רלי צ'פלין בסרט "זמנים מודרניים". בספרו של אלמזוב הופך פס הייצור הזה למזבח, שהקפיטליזם מקיז עליו את דמם של רבבות פועלים.

על הקזת הדם הזאת כתב גם ולדימיר מאיאקובסקי בספר "כך גיליתי את אמריקה" מ־1926. מאיאקובסקי סיכם את הביקור במפעל פורד במלים: "בשעה הרביעית ראיתי כת

האדים הרעילים במרתפים הטחובים של הפעלי הקונפקציה הפכו חומר בעירה בלבם של משוררים כמו מוריס רוזנפלד ומאני לייב. אבל מראה חעור פלצות כמו מפעל פורד בדטרויט, לא שזפה עינה של שירת יידיש

שלמה אלמזוב

הפטיעה לתוך מפעלי הבשר של שיקגו, כפי שמתארים מאיאקובסקי מזה ואלמזוב מזה, כמוה כחציית נהר הסטיקס בתופת של דנטה. אלה הן מדמנות של צואת פרים ודם, שמתוכה יוצאות, בסופו של תהליך תעשייתי עקוב מדם, קופסאות פח תמימות למראה של שימורי בשר. מאיאקובסקי מציין שרכבות פועלים מרכיבים מכוניות בדטרויט, אבל מספרם של טובחי הבהמות במפעלי הבשר של שיקגו הוא מאות אלפים. אלמזוב טוען שהמראה שנגלה לעיניו הוא אחד המראות המחרידים עלי אדמות. מאיאקובסקי מתעכב על הנתונים היבשים של תעשיית הבשר בשיקגו, וטוען שמי ששרד בעבודה שם חייב להפוך צמחוני או רוצח קר מזג. אלמזוב אינו חוסך מהקורא את קולות הגעייה והפעיה של הבהמות הנשחטות. פרק שלם הוא מתאר את מה שראו עיניו במפעל הבשר, מן המכלאות, מדור החיים, ועד המשחטות, מדורי המוות.

במקום הנורא ביותר טובחים שוורים:

... בעד מבוך של פרוודורים, דרך גרמי מדרגות שעולים ויורדים, מובילים אותנו לבסוף אל הבניין שבו מתרחש מרחץ הדמים הגדול ביותר - המקום שבו טובחים שוורים. השוורים נאבקים, ואינם מאפשרים להוביל אותם אל תוך המכלאה הצרה, שבקצה יושב אדם ענק עם אלה בידו וממתין לקורבן הבא. מכה באלה, והשור נופל המום. מכה נוספת באלה, והשור צונח מעולף. אלא שמכוחו של אינסטינקט מצליחים השוורים להתרומם על רגליהם, בעודם מובלים אל השחיטה - ואיך שהם נאבקים. זה בית משוגעים. גיהנום. קולות השוורים מרעידים את הבניין. האלות מרוצות את הראשים. את השוורים המעולפים קושרים בשרשרת וגוררים אותם אל סכין השחיטה. קול נורא כל כך קם שם, עד שחייבים לאטום את האוזניים. נהרות של דם זורמים שם (עמוד 122).

לא לחינם כותב אלמזוב, כמו גם מאיאקובסקי, על מפעלי הבשר כעל האבר הנורא ביותר, אך גם השמיש ביותר, בגופה של שיקגו ובגופה של המכונה הקפיטליסטית האמריקאית. שיקגו לא היתה רק המקום שבו הופכים הפועלים לרוחות רפאים, הנעות בין גשרי הברזל לרכבות התחתיות (כפי שהצטיירו, למשל, בעיני רוחו של י"ח ברנר, ברומן "מכאן ומכאן"). החשבון הקומוניסטי-אנרכיסטי עם בירת התעשייה האמריקאית נותר פתוח עוד מימי ההתקוממות ומהומות הדמים של מאי 1886, שלאחריהן הוצאו להורג בתלייה ארבעת מנהיגי הפועלים, שפיז, אנגל, פישר ופארסונס.

1

אלא שאלמזוב מגלה לקורא כי יש מקום נורא עוד יותר באמריקה. המקום הזה אינו נמצא במפעלי הבשר ואפילו לא בוול סטריט. המקום הנורא ביותר באמריקה נמצא בעיר קטנה, החוסה בצל הרי הסיירה. זו "העיר הקטנה הגדולה ביותר בעולם", כפי שמעיד עליה השלט שניצב ברחוב הראשי של העיר, רינו נוואדה. אל המקום הנורא באמריקה לא יכול היה מאיאקובסקי להגיע במסעו עם ארגוני הפועלים. הפועלים של רינו, נוואדה, או ליתר דיוק, הפועלות, לא היו מאורגנות באיגודים מקצועיים, ולא היו להם עיתונים כמו ה"דיילי וורקר", ה"ארבייטר צייטונג" הגרמני או ה"פארווערטס" ביידיש. לפרולטריון הנשי המדוכא של רינו, נוואדה, לא היתה ממש תודעה מעמדית.

כדי להגיע אל שאול התחתיות של אמריקה צריך היה לנסוע בדרכים צדדיות והרריות. רינו של העשור השלישי של המאה העשרים, שנות היובש, האיסור על מכירת משקאות אלכוהוליים, היתה אחד המקומות השמחים באמריקה. הוויסקי נמזג כאן מעל השולחן. מטבעות

הכסף לא הפסיקו לצלצל במכונות ההימורים. נגני הבנג'ו לא הפסיקו לנגן. כאן ראה אלמזוב את הקפיטליזם בצורתו הנוראה ביותר: לא מול שולחנות ההימורים, אלא מעבר לשער קטן, ליד הנהר טראקי (Truckee), שם נמצא הסטוקייד (Stockaid) ששמעו הגיע לאוזניו כשעשה את דרכו אל העיר. מה שנגלה לעיניו של הנוסע היידישיסט, לאחר שחלף על פני השוטר שבשער, היה שורה ארוכה של מכלאות קטנות, שמעליהם התנוססו שלטים שהכריזו על הסחורה שהוצעה למכירה: "לאבינג רוז", "סוויט לילי", "יותפול פליים", "פרנק' ביוטי", "ציינה פלאוור", ועוד ועוד ועוד.

כך כותב אלמזוב:

... זה, אם כן, הסטוקייד המפורסם, שעליו דיברו כולם - עלתה בראשי המחשבה - זה השוק שבו מוצע למכירה בשר אדם. השוק שהוקם בחסות החוק בעיר רינו. נדמה לי שבבימים המתועבים ביותר, ובשוקי העבדים הנוראים ביותר של אסיה ושל דרום אמריקה, לא ניתן למצוא מוסד שכזה.

2

ספרו של אלמזוב, שבאמצעותו הוא מבקש להכיר לקורא היהודי בערי המזרח את התופעה הזאת, שמתפרשת לאורך שלושת אלפים מילין וחצי, לא מתאר רק אמריקה דמונית. שלא כמו מאיאקובסקי, אלמזוב לא עסק רק בריגול רוחני. אמריקה, בסופו של דבר, מצליחה לפרוט על מיתר בנפשו של הקומוניסט-היידישיסט. אולי היתה זו מקהלת ה"הולי רולרס" ששרה מזמורי גוספל בכנסייה בקנזס-סיטי, שאליה נקלע הנוסע, ואולי הצוקים של הגרנד קניון באריזונה; או המופע הגדול בשמים של הזוהר הצפוני, שאלמזוב זכה לראות בצפון דקוטה, או המראה שנשקף לעיני הניצבים על גבעות לוס אנג'לס ומביטים אל מרחב האורות האינסופי שמתחתיהם, כמו גלקסיה חדשה.

כל המראות האלה מתקזים, בסופו של דבר, אל הפנומן המופלא ביותר באמריקה: מיין סטריט. בפרקים שמקדיש אלמזוב למיין סטריט הוא כאילו מזקק את אמריקה כולה לתמצית שמגולמת תמיד בלבה של העיירה האמריקאית, כמו האטליו בשטעטל. זה הרחוב הראשי האחד שעובר בכל הערים הקטנות והעיירות שפוזרות ברחבי אמריקה, מהמזרח ועד למערב, מהדרום ועד הצפון. ברחוב הראשי של אמריקה, כל הצרות נשכחות וכל התקוות מתגשמות. במיין סטריט נשמע קולו של הרדיו. במיין סטריט הולכים לסינמה. לכל הסרטים במיין סטריט יש סוף טוב...

... מיין סטריט אוהבת דברים סטנדרטיים
מיין סטריט שונאת הפתעות
מיין סטריט מביטה בחלונות הראווה
מיין סטריט אוהבת מציאות:
קודם שלושה דולר, עכשיו רק 2.98....

בספרו "מדור דור" (ורשה 1901) כתב צבי הירש ליפשיץ מקובנה: "הנוסע אז דרך עשר פרסאות ומה גם עשרים, היה מתברך ונפרד מאת אהוביו בלב סוער ובנשיקות של פרידה, כנוסע בימינו לאפריקה ולאוסטרליה. ובעיר היו משוחחים ומספרים לאמור: נסע פלוני לעיר פלונית!"

לאורך כל המאה הי"ט נחשבה הנסיעה ממקום למקום להרפתקה מסוכנת מאין כמותה. ואם כך היה לכל אדם מן היישוב, קל וחומר לאישי רוח ודת, שלא הסתפקו בהבט הפיסי של הנסיעה אלא ניסו, ואף הצליחו, למצוא ערך ומשמעות רוחנית גם להכנות לנסיעה, למכשולים הפיסיים, האישיים והמשפחתיים, וכמובן לתלאות הדרך. ובמיוחד כאשר הנסיעה לא היתה סתם כך, אלא נסיעה שתכליתה רוחנית - נסיעה לשם מצווה (כמו למשל נסיעתו של ר' יודל חסיד כדי למצוא שידוך לבנותיו, ב"הכנסת כלה" של ש"י עגנון), נסיעה אל חצר הרבי, נסיעה אל קבר קדוש, ובוודאי הנסיעה לארץ ישראל.

בחסידות ברסלב לבשה הנסיעה ממד רוחני מיוחד, שכן המכשולים הפיסיים והנפשיים שבדרך נתפסו לא סתם כמכשולים, אלא כ"מניעות", דהיינו ניסיונות ומבחנים, שהצדיק - או הקב"ה בכבודו ובעצמו - מעמיד לפני המאמין. יכולתו של המאמין-החסיד להתגבר על המניעות הללו, להמשיך בדרכו ולחתור אל יעדו הסופי - היא מבחנה של האמונה השלמה. מי שעומד בניסיון זה, מובטח לו שיגיע למחוז חפצו ושכרו הרבה מאוד.

בית הקברות בברסלב - מבט אל אחד מיובליו של נהר הבוג. צילום: חגי חיטרון

היה לבי חלוק מאוד אם לנסוע

דוד אסף

פרופ' דוד אסף מלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב

הדגם הקלאסי של "המסע הברסלבי הגדול" הוא נסיעתו החידתית של ר' נחמן מברסלב לארץ ישראל. נסיעה זו, שהתרחשה בשנים 1798-1799, היתה לנקודת מפנה בחייו הקצרים של ר' נחמן (1772-1810), וחוקרים ופרשנים רבים נדרשו לה. בספרו "בעל היסורים" (תל אביב תשמ"א) ניתח אברהם יצחק (ארתור) גרין את הנסיעה הזאת והציגה, בצדק רב, כ"טקס מעבר" של עלייה לרגל, טקס נסיעה והתבגרות שהאדם החווה אותו אינו דומה כלל לאותו אדם שהיה קודם שיצא לדרך.

הדגם הקבוע של טקסי מעבר הכרוכים בעלייה לרגל - כך לימדונו סוציולוגים של הדת, ובראשם ארנולד ואן-גנפ וויליאם טרנר - נחלק לשלושה חלקים: היציאה מן הבית או מן המצב הנפשי הקודם שבו שרוי "העובר"; ההליכה אל המקום הקדוש; ההגעה אל המקום עצמו. בכל אחד מן המצבים הללו חווה "העובר" מציאות נפשית ודתית שונה. כך למשל, המהלך בדרך נעדר הגנה שמצויה בביתו הקבוע, וממילא הוא חשוף לסכנות רבות - פיסיות ודמוניות - שעליו לדעת כיצד להתגונן מפניהן. לעומת זאת, לאחר שהגיע אל מחוז חפצו הוא נטען באנרגיות חדשות לחלוטין המצויות באתר הקדוש, והן שהופכות אותו לסוג אחר לחלוטין של אדם. דגם זה ניתן ליישמו גם על סיפורי חסידים ההולכים בדרכם אל הרבי או אל יעד דתי אחר, ועל השינוי הרוחני והנפשי שחל במצבם עם שובם למקום שממנו יצאו למסעם. ואכן, המחשבות על הנהגת עדה ועל בשלתו האישית לתפקיד זה פקדו את ר' נחמן רק לאחר ששב מארץ ישראל.

על מסעו רב התהפכות של ר' נחמן חזר - דור אחד מאוחר יותר, בשנת 1822 - תלמידו וסופרו ר' נתן שטרנהרץ מנמירוב (1780-1844), שבזכותו נשתמרה בידינו מורשתו הספרותית של ר' נחמן. בעוד שר' נחמן כתב רק מעט, הרבה ששלח בו את ידיו חידש סוגות ספרותיות שלא היו מקובלות קודם לכן בעולמם של חסידים ויראים (למשל, חיבור תפילות מקוריות). בחלק השני של חיבורו האוטוביוגרפי "ימי מהרנ"ת" [ימי מורנו הרב נתן; ומובן שלא הוא היה זה שנתן את הכותרת], שילב ר' נתן תיעוד כמעט כפייתי של השלבים המדוקדקים שקדמו לנסיעתו לארץ ישראל. לדבריו עשה כך מתוך חיבת ארץ ישראל, אך מה שנדמה בעיני הקורא כפירוט מייגע, לאמיתו של דבר אינו אלא קצה-קצהו של מה שבעיניו היה ראוי להיכתב: "להיות יקר בעיני מאד כל פסיעה ופסיעה שזכיתי לילך ולנסוע בשביל הנסיעה לא"י. כי היה לי מניעות רבות בלי שיעור בכל יום ויום ובכל נסיעה ונסיעה שהיתה נוגעת לעניין הנסיעה לא"י, עד אשר יָּקְלוּ המון יריעות לפורטם".

ר' נתן ראה בנסיעתו לארץ ישראל מעין שחזור של נסיעת רבו, וממילא ייחס לכל שלב בנסיעה ובהכנות לה ערך רוחני רב. הוא רשם אפוא את כל הפרטים והותיר בידינו מסמך אוטוביוגרפי מרתק. הנה לדוגמה קטע אופייני מיומנו, ובו מספר ר' נתן על נסיעתו מביתו שבברסלב אל אומן הסמוכה, מקום קבורתו של רבו נחמן.

ר' נתן ביקש, כמנהגו בכל שנה, לפקוד בערב ראש חודש

כל המניעות והמכשולים הרי אינם בטבע חוש - מסיק ר' נתן מנמירוב, תלמידו של ר' נחמן חברסלב - אלא טמונים בעמקי תודעתו של האדם ("מניעות המוח" בלשונו), ומרגע שהספקות הותרו, הרי שהמאמין עמד בהצלחה בניסיון שהוטל לפתחו

ציון קברו של ר' נתן מנמירוב בברסלב. צילום: חגי חיטרון

שבט את קבר רבו הנערץ, אך הימים היו ימי חורף אוקראיני קשה, הדרכים משובשות ובוציות, והנסיעה קשה מנשוא. ר' נתן כבר ידע בלבו שנסיעה זו היא ראשיתה של הנסיעה הגדולה לארץ ישראל, ואף על פי כן לבו לא גילה זאת לפיו: "לא הגדתי לשום אדם שיש סברא בדעתי שבנסיעה הזאת אסע לאדעס [=אודסה] ומשם לא"י. ובאמת גם אני בעצמי לא הייתי יודע בבירור אם אזכה לזה, כי הייתי עדיין מסופק מאד". את חוויותיו עד שהגיע לאודסה ועלה על האונייה שעתידיה להביאו לבסוף לארץ הקודש, כתב ר' נתן "על הספינה", בדרכו מאלכסנדריה לצידון.

וכן פתח את היומן (בסוגריים מרובעים הסברים והשלמות שלי):

יום ה', כ"ד בטבת תקפ"ב [=17 בינואר 1822], נסעתי מביתי [שבברסלב] לאומאן. ולא היו עגלות מצויות מחמת קלקול הדרך. והוכרתי לשכור עגלה רק להייסין [=עייירה סמוכה שבאמצע הדרך]. ותיכף ששכרתי העגלה נעשה רוח סערה גדול עם שלג שקורין זאוורעכע [ביידיש: זאווערוכע, כלומר סופת שלג], והיה לבי חלוק מאד אם לנסוע. וה' יתברך עזרני לנסוע. ונסעתי בעת הרוח סערה הגדולה והוכרתי ללון בכפר אחד, ושם היה המוכסן [כלומר, החוכר בעל האכסניה] שיכור גדול מאד. אבל קיבל אותנו בסבר פנים יפות ועשה סעודה עבורנו והפליג לדבר בשכרותו מִקִּרְת חשיבות קדושת ישראל, ומיאס מאד להתלוצץ מאד מאמונתם של עכו"ם [=עובדי כוכבים ומזלות; כלומר נוצרים]. ואצל השולחן ישבו אנשי הייסין [=כלומר, חסידי ברסלב תושבי הייסין], ושיבחו בפניהם את אדמו"ר ז"ל [=ר' נחמן] ואנשיו, ושימח אותי קצת ע"י שכרותו ודבריו (וזה ידוע לנו שעיקר ההתחזקות, בפרט התחזקות שלי, הוא רק ע"י שמחה).

משם נסעתי ביום ו' בבוקר השכם להייסין. והיה בדעתי לשכור משם עגלה לטעפליק לשבות שם ש"ק [=שבת קודש]. אך מגודל השלג ושאר טעמים נתעכבתי שם בהייסין, והייתי שם משובתי ש"ק. והתפללתי בביהמ"ד [=בבית המדרש]. ות"ל [=ותהלה לאל] היה לי נחת קצת באותו שבת. כי היו קצת אנשים אצלי ודיברתי עמהם מתורתו של רבינו ז"ל.

ביום א' אכלתי שם באכסניא שלי אצל ר"י [=ראובן יוסל] סעודת שחרית, ובתוך שיחתנו באתי לתוך התורה של אריכת אַפִּים שזוכין על ידי א"י [=דברי ר' נחמן בנושא מידת הסבלנות נדפסו בליקוטי מוהר"ן, תורה קנ"ה]. וחזרתי שם לפניהם כל התורה הזאת בכיאר נפלא ושיחה נאה המביאה לידי מעשה. וגם זה חיזק דעתי מאד שהיתה חלוקה מאד [=כלומר, שהיה ר' נתן מפקפק בינו לבין עצמו אם אכן רצויה היא נסיעתו לארץ ישראל].

והכלל [=והמסקנה], שעיקר מניעות שלי היו מניעות המוח, שהיתה דעתי חלוקה מאד מאד מחמת כמה ספיקות ופחדים. וא"א [=ואי אפשר] לבאר חלוקות הדיעה שלי בכתב".

(ימי מהרנ"ת, חלק ב, סימן כ, בני־ברק תשט"ז, עמ' 179-178).

ר' נתן ממשיך לתאר בפרוטרוט את חוויות הנסיעה, היכן עצר והיכן שבת, עם מי דיבר ואצל מי התאכסן, אך דומה שבקטע שהבאנו מצוי כבר העיקר. המכשולים שעומדים לפני היוצא מחיק משפחתו ומביתו המוגן אל הדרך הבלתי מוכרת הם רבים ומאיימים: פגעי מזג אוויר, סופות שלגים

ודרכים מסוכנות, אכסניות מפוקפקות שבהן מצויים גויים אלימים או שיכורים. אך המכשול הגדול מכולם הוא הספק הפנימי בטעמה של הנסיעה ובצדקת הדרך (תרתי משמע). הספקות אוכלים ומנקרים בכל פינה טובה, גם בלבו של גדול המאמינים, אך ר' נתן, שחותר בהתמדה אל היעד, מצליח - אמנם בקושי, אך מצליח - למצוא בכל מכשול שכזה גם נקודות זכות. סופת השלג, שגרמה לו הרהורי חרטה ורצון לשוב לאחוריו, הביאה אותו לבסוף אל כפר נידה ואל בעל אכסניה שיכור. מן הסיפור לא ברור אם החוכר השיכור הוא יהודי או גוי, אך מכל מקום ר' נתן שמע מפיו דברי שבח והלל לאמונתם של היהודים ולאמונתם של חסידי ברסלב. דברי השיכור גרמו לו/ נתן שמחה עצומה, והרי שמחה - כפי שהוא מודה בכנות - היא הדלק העיקרי המניע אותו בעבודת ה' שלו.

גם אחר כך דרכו אינה קלה. הוא מגיע סוף סוף לעיירה הייסין ומתעכב בה בשל השלגים. הפסקה זו, שמלכתחילה נכפית עליו ומאיימת להסירו מן הדרך, סופה שהיא מביאה עמה נחת וקורת רוח. בעיירה יש עדה קטנה של חסידי ברסלב, והשהות עמם מאפשרת לר' נתן לא רק להתפלל בקרב "אנשי שלומו" אלא גם התבוננות עצמית, אמירת דברי תורה והפנמה מחודשת של דברי רבו. תורתו של ר' נתן בעניין המדרגה הרוחנית העצומה שזוכים לה המגיעים לארץ ישראל, היא ששכנעה את ר' נתן לחלוטין כי אין מקום לספקותיו. כל המניעות והמכשולים אינם הרי בטבע ממש - הוא מסיק - אלא טמונים בעמקי תודעתו של האדם ("מניעות המוח" בלשונו), ומרגע שהספקות הותרו, והתודעה שלמה, הרי שהמאמין עמד בהצלחה בניסיון שהוטל לפתחו. ההתמודדות עם המניעות תהיה מעתה קלה יותר, והדרך אל היעד נפקחת לאורך...

ביום ד', כ"ג בסיון תקפ"ג (12 ביוני 1822), כחמישה חודשים לאחר שיצא למסע הגדול מאוקראינה לארץ ישראל, יצאו ר' נתן וחברו ר' יהודה אליעזר שנלווה אליו, למסע חמורים לילי מצידון דרומה, אל גבולות הארץ המובטחת: "ואז בלילה ישבנו על החמורים והלכנו כל הלילה עד ערך ב' שעות על היום, ובלילה זאת נכנסתי לגבול א"י בוודאי [=כלומר, לגבולות הקדושה הוודאית של ארץ ישראל]. והיה לנו שמחה גדולה". למחרת הגיע ר' נתן לעיר הקודש צפת.

ר' נתן שהה בארץ ישראל כשישה שבועות, אך גם חזרתו הביתה לוותה בהרפתקאות רבות שעליהן הוא מדווח בספרו. באמצע חודש כסלו תקפ"ג, כעשרה חודשים לאחר שיצא לדרך, שב ר' נתן לביתו בברסלב. וכך סיכם הוא בתמציתיות מאופקת את חוויותיו מן המסע הגדול: "ביום ה' פרשת וישלח באתי לביתי בשלום ובשמחה, והכל קבלונו בשמחה גדולה. ב"ה אשר עד כה עזרני. עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ה' אלהינו, שזכינו בחסדיך ונפלאותיך הגדולים להביאנו לארץ ישראל ולהחזירנו לבתינו בשלום"....

ונסעתי בעת הרוח סערה הגדולה והוכרתי ללון בכפר אחד, ושם היה המוכסן שיכור גדול חמד אבל קיבל אותנו בסבר פנים יפות

**הסיפור על ראשית
דרכו של "החוזר
מלובלין" מבוסס
כולו על רעיון הולכת
האדם בעל כורחו
בדרך אל המקום אשר
בחר בו האל - כמו
אברהם ויוסף במקרא**

אדמיאל קוסמן
לך לך לפולין

א. הה"צ (=הרב הצדיק) ר' [יעקב] יצחק מלובלין היה יתום בלא אב ואם, ונתגדל אצל זקנו ר' קאפיל, וזקנו נתן (=שלח) אותו לשיבה ללמוד, והי' המובחר שבתלמידים.

ב. ויהי היום בא עשיר גדול ורצה לבחור אותו עבור בתו לחתן. וימאן הה"ק (=הרב הקדוש) ר' יעקב יצחק באמרו כי בלא זקנו לא יעשה מאומה. וישלח ראש השיבה שליח להביא את זקנו. ויבוא זקנו ר' קאפיל. והעשיר פסק לו סכום גדול לנדוניא וזקנו ר' קאפיל נתרצה, וגמרו ובאו בקשר החיתון. והעשיר נתן מתנות יקרות, והגבילו (=קבעו) זמן החתונה. והי' בהגיע תור החתונה באו שניהם, ר' קאפיל עם החתן על החתונה. והי' קודם החופה גילה זקנו ר' קאפיל את ההינומה [דעקטיך] ואמר להה"ק (=להרב הקדוש ר' יצחק) שיראה אותה, מפני שאסור לקדש את האשה עד שיראנה. ויהי בראותה אותה - פירסה נידה (=קיבלה את וסתה). עכ"ז (=עם כל זה) נכנסו לחופה, אך תיכף אחר החתונה ברח (=יעקב יצחק ממנה) לזקנו. ויהי כי עברו כמה שבועות (=ויעקב יצחק לא חזר אל אשתו) בא חותנו לזקנו, וביקש אותו לפקוד עליו (=על יעקב יצחק) לחזור אצלו, כי מה ענן מציא בו ובבתו? ויפקוד עליו זקנו, ושמע לזקנו ונסע עם חותנו. וכבואו לבית חותנו וראה אותה - פירסה נידה ג"כ. והי' הדבר לפלא. ובראותו כך חזר לזקנו. ויקצוף עליו זקנו, באמרו שכן לא יעשה, לעזוב אשת נעורים. ובזמן קצר בא עוד הפעם חותנו והחזירו לביתו, וכבואו לביתו הי' כבראשונה, שפירסה נידה שלא בזמנה.

ג. אז ראה כי מן השמים יעכבוהו, וברח, אך לא הלך כפעם בפעם לקראת זקנו, וישת על פני העולם פניו, והלך - ולא ידע לאן הוא הולך. ויהי כאשר הלך בדרך פגע בבעלי עגלות שנסעו לליזשענסק עם תבואה. ויבקש אותם שיקחו אותו על העגלה, ויקחו אותו וגם נתנו לו מלבוש חם להתכסות, כי הי' מצונן מאוד.

ד. ויהי בדרך - באו למלון, ויאמרו ליתן להם מאכל ומשתה. והה"ק ר' [=יעקב] יצחק ישב שם תחת התנור. והנה בישובו שם וטראהו האשה בעלת הבית, וימצא חן בעיניה, נתנה לו לאכול, ואח"כ תבעה אותו (=לשכב איתה). ויאמר לה שהוא צריך ליכנס לבית הכסא. ויכנס לבית הכסא. והיא סגרה הדלת בעדו ותכנס לביתה. והוא שבר את הדלת וינס לכפר אחר.

ה. ויהי בראותה כי ברח האברך נכנסה להבעלי העגלות ותצעק בקול: "הנה הבאתם לי נער לצחק בי! הנה בא אלי (=לאנוס אותי) - ואקרא בקול וינס החוצה". והי' כשמעם כך אמרו: "הנה בטח נמצא אותו בדרך, ונשלם לו כפעלו". והי' בנסעם, וימצאו אותו הולך לרגלו, ויתפשו אותו ויכו אותו מכות נמרצות, ויאמרו שרצונם להחזירו למלון למוסרו להאשה הנ"ל. ויען הה"ק ויאמר: "אף אם תהרגני לא אחזור להמלון הנ"ל. אך זאת תעשו, הוליכו אותי להה"ק ר' אלימלך ותשאלו את פיו מה לעשות עמי, ואקבל עלי באהבה את כל אשר יאמר". והי' בשמעם את דבריו פסקו מלהכותו, ויקחו אותו על העגלה לנסוע עמו לליזשענסק.

ו. ויהי בבואם תחת העיר, ראה הה"צ (=הרב הצדיק) ר' אלימלך ברוח הקודש כי בוא יבוא צדיק קדוש כזה, ויאמר (=לתלמידיו): "בואו ונלכה לקראת משיח בן יוסף, שהוא בא לכאן!" יום זה הי' יום חמישי. וילבש הה"צ ר' אלימלך בגדי שבת, וגם התלמידים לבשו א"ע (=את עצמם) בגדי שבת, וילכו חוץ לעיר, וכל אנשי העיר אחריהם.

ז. ויהי בבואם חוץ לעיר, והנה מרחוק נסעו הבעלי עגלות הנ"ל. הבע"ג (=הבעלי עגלות) בראותם את העולם (=הציבור) הנ"ל לבושים בגדי שבת - כסבורים הם שהם הולכים על איזה חתונה. ועמדו במקומם. והי' בראותם את הה"ק ר' אלימלך נבהלו מפניו. והה"ק הלך לקראתם. ויקח מהעגלה את הה"צ מלובלין וישקהו במצחו, ויקרא אותו "יוסף הצדיק". ובעלי העגלות נבהלו ונפלו לארץ, כי [חשבו:] מה עשו שהכו אותי! וילכו לפני הה"ק ר' אלימלך, ויבקשו את פניו שיתן להם תשובה (=שיאמר להם מה לעשות כדי לכפר על המעשה שעשו). ויתן להם

תשובה, שיהיה שנתים נע ונד, ואיזה מהם שהכה ביותר אמר לו שיהיה ג' שנים נע ונד. וגם יקחו על הוצאות שלהם את הה"צ מלובלין אל זקנו ר' קאפיל, והוא (=ר' אלימלך) יתן להם מכתב לזקנו, ובו כתוב אשר חיש מהר יסע לחותנו (=לשכנעו) שיקבל ממנו גט לבתו, ובל יסרב בזה כי נכדו הה"צ יודע מה שהוא עושה. וכאשר (=לאחר שהוא) יתן הגט יביאו אותו חזרה לליזשענסק.

ח. הנה הם קבלו עליהם את הכל, וגם זקנו ר' קאפיל קיים את דברי הה"ק מליזשענסק וישתדל למען הגט, שקיבלה אשתו ג"פ (=גט פיטורין), ואחר הגט תיכף המירה דתה, ונישאה לאדון ערל, גראף. והה"ק מליזשענסק נשא לר"י (=השיא לר' יעקב יצחק) אשה, וימנהו לרב בעיר לאנציט. ויהי הגדול שבתלמידי הה"ק מליזשענסק. ונסע תמיד לליזשענסק (=אל רבו), וישב שנים רבות בלאנציט.

ט. ויהי כי ארכו הימים, אמר לו הה"ק ר' אלימלך שיסע משם ויקבע דירתו במקום אחר, ולא קבע לו המקום, רק אמר לו כאשר (=כפי ש) השם אמר לאאע"ה (=לאברהם אבינו עליו השלום) "לך לך וכו' אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). ונפטר ממנו בברכת שלום והלך לבית המדרש. והי' בלילה ראה בחלום את אאע"ה (=אברהם אבינו עליו השלום) ונתן לו שלום, וישאל אותו הה"ק ר' [יעקב] יצחק: "מי אתה?" ויאמר: "אנכי הוא אשר הקב"ה אמר לי 'לך לך' וכו' ועמדתי בנסיון, וגם אתה תעמוד בנסיון".

י. והלך תיכף למדינת פולין, והנה בעיר לובלין נסתלק הרב דשם (=של שם, נפטר הרב המקומי), ונסעו טובי העיר ללאנציט ליקח את הה"צ ר' [יעקב] יצחק ולהושיבו על כסא הרבנות שלהם - ולא מצאו אותו בביתו. ויפגעו אותו (=פגשו אותו) בדרך, ויקחו אותו בכבוד גדול, וישיבו אותו על כסא הרבנות מלובלין. וזכותו יגן עלינו ועל כל ישראל. (יעקב סופר, סיפורי יעקב, הוסיאטין תרס"ד. הנוסח כאן על פי מהדורת גדליה נגאל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 97-100)

אדמיאל קוסמן הוא משורר, פרופסור למדעי היהדות באוניברסיטה של פוטסדום והמנהל האקדמי של הסמינר לרבנים רפורמיים ע"ש גייגר בברלין

איור של יוסף בודקו לשיר "זהר" של ביאליק. חיתוך עץ מתוך "מהדורת יובל החמישים של כתבי ח"נ ביאליק", ברלין, 1923. מתוך הספר "לצייר בעברית" מאת אליק מישורי, הוצאת עם עובד, 2006

תולדות חייו של ר' יעקב יצחק הורביץ

החווה מלובלין, לוטות בערפל. מקובל להניח שנולד בשנת תק"ה (1745), אם כי גם פרט זה אינו ברור, ומת בתשעה באב תקע"ה (1815). בנספח הביוגרפי המצורף לספרו של החווה מלובלין, "זאת זכרון" (מונקאטש תש"ב, עמ' קסב-קסג), מסופר כי בראשית דרכו הלך יעקב יצחק אל הרב דב בער ממזריץ', וזכה לקבל ולהתבסס הרבה ממנו.

לא כך מסופר במקור שלפנינו. מטעם זה ומטעמים רבים נוספים ברור שהסיפור אינו אלא אגדה חסידיית. פרט אחד נראה ודאי: נישואיו הראשונים של יעקב יצחק הצעיר לא עלו יפה, והוא התגרש מאשתו הראשונה. עובדה זו חוזרת במקורות רבים, ובמקומות שונים מודגש כי הנער חש שפלתו אינה מתאימה לו. בנספח האמור נאמר כי "הרבה"ק (=הרב הקדוש) לא רצה אף לקדשה, כי אמר שאין לה צורת בת ישראל, אמנם אביו זצ"ל הכריחו לקדשה. אמנם לא דר עמה כלל, ורק תיכף אחר החופה ברח, ובעצת רבו הרר"ש מנ"ש [הלא הוא הרב ר' שמעלקה מניקלשבורג] שיעץ לאביו גירשה. ותיכף המירה דתה רח"ל (=רחמנא לצלן), ונשאת לאדון אחד" (שם). לפי המסופר שם, כלל לא היה הנער יעקב יצחק יתום. אביו, ולא סבו, הוא שאילץ אותו לשאת את הנערה, ואותו רב שאצלו למד הנער, שכנע את האב כי זיווג זה אינו יאה ליעקב יצחק.

בגירסה אחרת, המופיעה בספרו של אברהם כהנא, "ספר החסידות" (ורשה תרפ"ב), מסופר שבחנותה ראה יעקב יצחק על מצחה של הנערה סימן שתי וערב (=צלב) ולא רצה לשאתה. לפי המסופר שם, דווקא אבי הכלה ביקש לבסוף מיעקב יצחק שייתן גט לבתו הואיל וראה שאין הוא ובתו קרבים זה לזה. לאחר הגירושים התבייש הנער לחזור לבית אביו, התגלגל לשיבתו של המגיד ממזריץ', ושם ספג לראשונה את ערכי החסידות.

חלוקת הסיפור ליחידות משנה תסייע להבנת מוטיב המסע, הנודדים והדרך - המרכזיים כל כך להבנת הסיפור. יחידות א-ו כוללות סיפור נודדים ארוך ומסובך, המוביל בסופו של דבר את התלמיד יעקב יצחק - ביחידה ז - אל רבו, ר' אלימלך. אולם היחידות ז-ט, המגוללות את פרשת העגלונים, הן הכנה להשתקעותו הסופית של ר' יעקב יצחק בלובלין, שבה הקים את מרכזה של חסידות פולין, והעמיד תלמידים רבים מאוד, אשר נודעו לימים כמקימי שושלות חסידיות חדשות. המהלך הזה מוביל לתוצאה, המובילה שוב לתוצאה הסופית המיוחלת, דהיינו, בואו של החווה ללובלין וייסוד מרכז לחסידות פולין. לפנינו אפוא מעין אגדה אטיולוגית, אגדת ייסוד.

אמנם נכון שמבחינה היסטורית קשה לקבוע כי החווה מלובלין היה מייסדה הבלעדי של חסידות פולין, ומן הסתם גם לרבו, ר' אלימלך, היה תפקיד חשוב בכך. אולם המיוחד באגדת הייסוד שלפנינו הוא, שבניגוד למקובל באגדות ייסוד מהעת העתיקה ומימי הביניים, נעדר בה אלמנט מרכזי: הדגשת ייחוסו של המייסד. ההעדר בולט מאוד, מפני שדווקא במקרה של החווה מלובלין קל מאוד היה להדגיש את היותו נצר למשפחת הורביץ הידועה, שממנה יצאו חכמים גדולים וידועים, ר' ישעיהו בן ר' אברהם הלוי, כגון "השל"ה הקדוש", ובן אחיו, המקובל ר' שבתאי שעפטיל הלוי. והנה, לא רק שהאגדה אינה מזכירה את הייחוס המפואר, אלא שהיא מציגה את החווה כיתום שגדל אצל סבו. הסיפור שלנו מבוסס כל כולו על רעיון הולכת האדם בעל כורחו בדרך שאינו מודע לה - אל המקום אשר בחר בו האל.

הקורא מבין היטב כי הפרשה המוזרה הקשורה באשתו הראשונה לא היתה אלא עילה מאת האל - כדי לסבב בדרך זו את בריחתו של יעקב יצחק מבית סבו - וכל מה שאירע במלון לא היה אלא סיבה מאת מסובב הסיבות העליון להביאו בעל כורחו אל ר' אלימלך. הוא אכן צפה כל זאת ברוח קודשו, ולכן חיכה לקבל את פניו של האברך הצעיר בפתח העיר לייזנסק.

"עיוורונו" של ההולך בדרכים המוכנות לו מאת האל בולט דווקא במקרה של ה"חווה מלובלין", שהרי העדויות החסידיות כולן מדגישות את יכולת הראייה שלו. אבל הסיפור מדגיש כי כל חלקי הדרך הארוכה שעשה היו בלתי נהירים לו, והוא הובל בהם בעל כורחו: תחילה מסופר על שלוש בריחות שונות שלו, ואחר הוא נלקח למשפט על ידי העגלונים. לבסוף הוא מושווה לאברהם אבינו מייסד האומה, המתבשר (בעקיפין, מפי רבו) כי האל מצווה עליו - בגיל מבוגר, כאברהם - לצאת לדרך חדשה, כשעדיין לא נודע לו לאן. כפי שאברהם נאלץ לנדוד בגיל מבוגר על פי צו האל, עם בני משפחתו, אל ארץ הקודש - כך גם נדד החווה ממקום הולדתו וחניכתו שאינו מזוהה כלל בסיפור אל פולין, "ארץ הקודש" של החסידות, על פי תוכנית אלוהית נסתרת. במובן זה משמשות שאר הדמויות בסיפור אך ורק אמצעים להסעתו של החווה ה"עיוור" ממקום הולדתו אל מטרתו הסופית בעיר לובלין.

כל הדמויות הללו ממלאות אפוא את תפקידן ולאחר מכן יורדות מן הבימה: סבו, הגביר (אבי אשתו הראשונה), אשתו הראשונה, ובמיוחד בולט אלמנט ה"הסעה" בתפקידם של העגלונים בדרמה.

מעמדו של ר' אלימלך שונה מעט, מפני שמצד אחד גם הוא רק חוליה ברשרשת האירועים שהובילו את החווה בסופו של דבר להקמת החצר החסידית המרכזית בלובלין, אך מצד שני הוא יודע ומכיר היטב כבר מתחילה את עומק המהלך האלוהי המתגלה בדרכים המסובכות של העלילה. הוא יודע היטב כי החווה אינו אלא משיח בן יוסף, הבא להכין את הגאולה שתבוא אחר כך עם ביאת משיח בן דוד. ברם, מעניין בעיקר הנתון ההיסטורי המשמש לאגדת ייסוד זו רקע מהופך, שממנו נלקח החומר לאגדה. העדויות ההיסטוריות מורות שהמעבר של החווה בראשונה ללוצוט, ואחר כך ללובלין, לשם הנהגת עדה משלו, היה טראומתי ביותר לר' אלימלך, שכן חסידים רבים עברו אז לחצר החדשה והאטרקטיבית שהקים החווה. לא ייתכן שעובדה

זו לא היתה ידועה למי שחיבר את האגדה שלפנינו, אלא שכדרכם של חסידים נלהבים הוא לקח את העובדות ההיסטוריות הצורמות והלא-נעימות ויצר מהן סיפור שבחים חדש, התולה את ייסוד הקהילה העדה בלוצוט בהוראה ישירה מאת ר' אלימלך. ולא די בכך, אלא שהוסיף ופיאר את ייסוד הקהילה השנייה בלובלין בהעמידו את ר' אלימלך כמעין אוראקל שהודיע ל"אברהם" מפי האל כי עליו ללכת אל "הארץ הקדושה".

תפקידן של הדמויות המשניות בעלילה, אם כן, להוביל את יעקב יצחק בעל כורחו אל ר' אלימלך. לנשים יש תפקיד מכריע בהובלה זו, ובכל המקרים תפקידן קשור בבית, כלומר ברגע שיעקב יצחק חוזר לכאורה מהדרך ומחפש מקום להניח בו את כף רגלו. בשני המקרים הראשונים מתברר שהמנוחה אינה מנוחה; הוא חש בכך כשרגלו דורכת במקום סכנה, ותגובתו בשני המקרים היא הסתגרות ובריחה. במקרה הראשון הקרקע בוערת משום שהאשה שאמורה היתה להכין לו בית לא היתה אלא משומדת בפוטנציה; ובמקרה השני, האשה שהיתה אמורה להכין לו מקום לינה במלון לא היתה אלא מעין לילית מפתה. בשני המקרים הוא מסתגר, ואחר שב ופורץ אל ה"דרכים" שבחוץ, מניח לאל להוליכו הלאה. אפשר גם לראות במסע רב-תלאות זה מעין טקס חניכה חסידי. בדומה לכך הציגה אילנה פרדס, בספרה "הביוגרפיה של עם ישראל: ספרות ולאומיות במקרא" (ירושלים תשס"א), את מסעם ותלאותיהם של בני ישראל במדבר כמעין מסע חניכה ארוך ומייגע שבסופו אמורים בני ישראל לקבל את התורה ולהגיע עמה אל ארץ-ישראל. פרדס הדגישה את העובדה שלפני הגילוי הגדול אמור תמיד להופיע בטקסי חניכה אלמנט הסכנה, בשלב המעבר מהיות הנער חניך להיותו מקודש, והדבר תואם בסיפורנו את הסכנה הגדולה שהאברך יעקב יצחק נחשף אליה במלון ואת סדרת העינויים שעליו לעבור לפני שהעגלונים יביאוהו ללייזנסק.

רק במקרה השלישי מגיע החווה לבית המתאים לו, שהכינה לו אשתו השנייה - וגם כאן אין לו ממש מנוחה ארוכה, שכן הוא נתבע לנדוד עמה שוב, ולהעביר את מקום משכנו ללובלין. ברור גם שהצורך של הסיפור בשתי הנשים הראשונות הוא מפני שלנדודים יש מטרה הקשורה לתוכנית אלוהית נסתרת, להכינו כיוסף המקראי לבני ישראל שיבואו אחריו, וכפי שיוסף התגלגל אל בית המלכות על ידי עלילת הדברים של אשת פוטיפר המפתה - כך "מעשה אבות סימן לבנים" - יהיה על יעקב יצחק להגיע למלכות בדרך החתחתים של הבריחה מהאשה המפתה. שתי הנשים הראשונות מייצגות אפוא שתי פנים שונות של סכנת הפיתוי, הראשונה עלולה להדיח את "יוסף" אל חיי שמד רוחניים, והשנייה מנסה להדיחו אל פיתויי הבשר. ולסיום, זיהויו של החווה כ"יוסף" קושר אותו גם אל דמותו המיתית של "משיח בן יוסף", כפי שמצהיר במפורש ר' אלימלך.

פן אחד של הקישור הזה ברור: משיח בן יוסף יקדים לפי דברי האגדה את הגאולה, שתבוא עם משיח בן דוד, וייצא ראשון למלחמה כדי להכין את הדרך לגאולה. אך כמדומני שרמזו כאן גם העיסוק האובססיבי המאוחר של החווה עם מלחמת "גוג ומגוג", ואולי גם מותו המפתיע של החווה, שבמסורת החסידית נקשר לנסיגות המסוכנים שלו לקרב את הגאולה. שכן, מסורת אגדה ידועה בתלמוד הבבלי (סוכה נב ע"א) טוענת שמשיח בן יוסף הבא לקרב את הגאולה עתיד להיהרג.

"אזא פיינע אומה, ווי איר, יהודים, זענט, וואס איטליכער צווישן אייך קאן שרייבן און לייענען, זאלט איר פון אזא פיינע זאך, ווי דאס אנטדעקונג פון אמעריקע איז, גאר קיין באשרייבונג נישט האבן" (=אומה נאה שכמותכם, יהודים, כולכם יודעים קרוא וכתוב, האם לא יהיה ברשותכם תיאור של דבר נאה כל כך כ"גילוי אמריקה"). במלים אלו הסביר חיים חייקל הורביץ מדוע תרגם ליידיש יצירה גרמנית מאת יואכים היינריך קמֶפּה. התרגום הפופולרי לספר "גילוי אמריקה" (Die Entdeckung von Amerika) שהוציא לאור בכרדיצ'ב בשנת 1817 חנך סוגה חדשה לחלוטין בספרות יידיש - מסעות הים, שהתבססה בראשיתה על כתביו של קמפה.

סיפורי המסע היו אמנם נפוצים בספרות בעברית וביידיש גם יחד, אך לרוב היו אלה דיווחים על עלייה לרגל לארץ ישראל. לעתים הוזכר בהם מסע בים, אולם רק בדרך אגב. גליקל, הידועה כגליקל מהאמל, המתארת ביומנה את מסעה בים בשובה מחתונת בתה ואת מחלת הים הנוראה שתקפה אותה, נמנית עם היוצאים המעטים מכלל זה.

קמפה, פדגוג ידוע ומשכיל גרמני, חיבר בשנים 1781-1786 שתי יצירות עיקריות שעסקו בסיפור המסע בים: "גילוי אמריקה" ו־Sammlung interessanter und durchgaengig für zweckmaeßig abgefaßter Reisebeschreibungen für die Jugend. קמפה תיאר את מסעו של קולומבוס לעולם החדש, כמו גם מסעות של מלחים יודעים פחות, ההולנדי וילהלם בונטקו למשל, שספינתו נשרפה בים בגלל פגישה עגומה בין נר, חבית יין ואבק שריפה, והוא וחבריו נסחפו על פיסת עץ לאי בודד. בכתיבתו שילב קמפה מידע גיאוגרפי, אנתרופולוגי ומדעי, והפיץ בקרב קוראיו הצעירים ערכים ברוח ההשכלה - כמו מסירות, אומץ, אהבת אדם ודת אוניברסלית. גם המשכילים היהודים הראשונים אימצו את הרעיון של "הדרכה מהנה" או חינוך באמצעות בידור שנפוץ באירופה במאות ה־18 וה־19. סיפור מסעות הים היה אמצעי מושלם לכך, משום שהיה בעל מבנה ספרותי ברור וזימן הקניית ידע על ארצות רחוקות, מפגש עם תרבות זרה ועם חקר מדעי הים.

כבר ב־1807 פרסם משה מנדלסון תרגום עברי לכרך הראשון של "גילוי אמריקה", אולם רוב יהודי מזרח אירופה לא קראו עברית, ולכן התרגומים ביידיש שבאו בעקבות התרגום העברי נפוצו יותר. בספר הזיכרונות שלו על סופרי יידיש כתב א"ב גוטלובר, בהפרזה רבה, כי בכתים רבים החליף תרגומו הפופולרי של הורביץ ל"גילוי אמריקה" את ה"צאינה וראינה": "כמעט אלע יודען האבען עס געלעזען: פון ווייבער האט מען ניט וואס צו רעדען: זיי האבען פארביגען דעם 'צאינה וראינה' - מיט די תחינות" (=)כמעט כל היהודים קראו את זה. ונשים - על אחת כמה וכמה: הן קיפלו את ה'צאינה וראינה' עם התחינות").

הורביץ היה יהודי שומר מצוות. אף שתושבי עירו אומן כינו אותו "חייקל אפיקורס", בשל ההשכלה הכללית שהעניק לילדיו, אין לראות בו משכיל רדיקלי. הוא ביקש לפתוח לפני יהודי מזרח אירופה את אופקי ההשכלה הכללית בלי להתעמת עם אמונתם. התרגום שלו מסורתית ומחזק את האמונה באל אחד (בניגוד לאלוהות הנוצרית של קמפה). אולם היידיש שלו חדשנית ופורצת דרך; הורביץ לא כתב את יצירתו ביידיש המגורמנת, הספרותית והמסורתית, שבה השתמשו בכתב עד תקופת ההשכלה כדי להבטיח שיהודים מכל חלקי אירופה יוכלו להבין את הספרים למרות הברלי הדיאלקטים. היידיש שלו משופעת בביטויים סלביים ומשובצת בלשון הקודש. אין ספק שהסגנון והשפה תרמו לפופולריות של תרגומו.

באדיבות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

רבקה וולפה

גילתה את אמריקה

סיפורי המסע

בים בשפות

זרות הגיעו

לספרות יידיש

בתחילת המאה

ה־19 ונשארו

בה כמעט מאה

שנה

שני תרגומים נוספים ליידיש ל"גילוי אמריקה" יצאו לאור באותה תקופה. בשנים 1823-1824 תרגם מרדכי אהרן גינצבורג ליידיש את הגרסה העברית שהתקין לספר. בהקדמה כתב: "דיזע איבערזעצונג דער ענטדעקונג פאן (אמעריקא) האב איך פאן מיינע עברעישע איבער זעצונג אויף איינען ריינען גרינגען אידיש טייטש איבער גישריבין... איך האף דאס דיא וואס קענען קיין גיברויך מאכין פאן דיא שיינע עברעאיישע איבערזעצונג ווירדין גיוויס דיזעס בוך קויפין אונ ווירדין דארין מעהר בילעהרונג נוטצען אונ פארגניגען געפינדין אלס אין דיא אבגישמאקטע ליגינהאפטע היסטאריעס פאן טוויזנד אונ איין נאכט" (=תרגום זה של 'גילוי' אמריקה - העתקתי מתרגומי העברי ליידיש־טייטש טהורה... אני מקווה שאלו שאינם מסוגלים להשתמש בתרגום היפה לעברית יקנו לבטח ספר זה ויפיקו מהסיפורים ההיסטוריים המצויים בו יותר תועלת ועונג משימצאו במעשיות השקריות וסרות הטעם של אלף לילה ולילה).

את התרגום הנוסף לעברית ל"גילוי אמריקה" הוציא בשנת 1824 דוד זאמושיץ. מתרגמי שני ספרים אחרים של קמפה המביאים את סיפורו של בונטקו הם אנונימיים. את תרגום הספר הראשון, שהופיע ב־1815, יש המייחסים למנדל לֶפּין, מן החלוצים בסופרי יידיש מודרנית. ככתרגומיו של הורביץ, גם בספרים אלו הטקסט מיוהד ומסופר בגוף שלישי, בעוד שהמקור כתוב כמכתב לקורא או כדיאלוג בין אב לילדים. אף לא אחד מהתרגומים ליידיש של ספרי קמפה נאמן למקור. ככולם השמיטו המתרגמים חלקים שלא נמצאו מתאימים דיים או שנראו מבוססים יתר על המידה על התפישה האוניברסלית של קמפה, והוסיפו הערות רבות.

התופעה החדשה של תרגום יצירות על מסעות ים לעברית וליידיש לא האריכה ימים. אחרי שנות השלושים של המאה ה־19 שככה ההתרגשות שעוררו היצירות, אך השפעתן לא פגה זמן רב. גם סופרי יידיש מאוחרים, בעיקר הסופר הפורה אייזיק מאיר דיק, שאבו את השראתם מסיפורי הים.

דיק הריק ליידיש את תרגומו העברי של לפין לספרו של קמפה "המסע של ברנס והמסקרק לאוקיינוס הצפוני". בספר אחר שכתב, "פלאי השם" (וילנה 1856), הביא את תרגום יומנו של קברניט הספינה היהודי חנוך גריי, שהפליג מקנדה לאוקיינוס הצפוני. אף שדיק טען שספרו התבסס על עובדות, לא נמצאה עד היום הוכחה לקיומו של האיש הזה וליומניו. בספר זה, כביצירות מסורתיות ביידיש דוגמת ה"צאינה וראינה", מתחילה כל פסקה בכמה מלים בעברית ולאחריהן מופיע תרגומן ליידיש, שבה ממשיך הטקסט. "פלאי השם" אף גרוש בדברי חסידות ומוטר. ספר המסעות "איי הים" (וילנה 1856), התבסס לטענתו של דיק על דיווחו של יהודי צעיר (יצחק פרישמן משטרסבורג), שהפליג לאיי הודו המזרחיים. גם ספר זה משובץ בציטוטים מתהילים, וגיבורו מקפיד לשוב לבית הוריו במועד לפני ראש השנה.

יצירה מאוחרת יותר של דיק, "דאס איינגעפרארענע שיף אויף דעם אייזמעער" (וילנה, 1879) מבוססת על חיבורו בן תשעת הכרכים של ג'ייקוב הורשט על מסעותיו מקוויבק. ספר זה פונה לבנות ישראל דוברות היידיש, למען תדענה להכיר את עולמו של הבורא. בהקדמה משווה דיק את בנות ישראל לבנות לוט, שאחרי בריחתן מסדום לא ידעו שקיים עולם חיצון. ספר זה הודפס מחדש ב־1881, ב־1895 וב־1914. כך הגיעו סיפורי המסע בים ביידיש שראשיתם במאה ה־19 לפתח המאה העשרים. ✎

מסע קאלומבוס או גלות הארץ החדשה

על ידי קריסטאף קאלומבוס

חובר מאת חכם גדול מחכמי עם אשכנז האדון קאמפא ונעתק ללשון הקדש צח ונקי ובלשון קצרה לתועלת ילדי בני עמנו ללמדם למהר דבר צחות: מאת החכם המפורסם מוה' מרדכי אהרן גינצבורג (ווארשא תרמ"ד)

בסוף המאה הארבע עשרה לספירת הנוצרים היה איש בגענוי העיר אשר במדינות איטליא ושמו קריסטאף קאלומבוס, אבותיו היו מן המון העם, ויתכלכלו מן מעבר אניות, ומחיית אבותיו הורישה לו נטיה עצומה אל המים משדי אמו, ויהי כאשר היה לאיש בחר לו את המלאכה הזאת למחיה. בימי עלומיו התנבאו תכונות נפשו כי כשרון לו אל המדעים אשר יסכנו למלה ולכל איש נכבד, כי היה איש נלבב, בווה את המנוחה והמרפה, ובחלה נפשו בכל תענוגי השחרות הערבים אל החיך ומפריעים שלום יסודות הגוף, מאס כבטלה ותעלולי הנערים ורק הכין את לבבו ללמוד דברים מועילים אל חברת האנשים בחפץ פנימי כוסף נמרץ. וכאשר נודע לו כי כבד הדבר לבא אל היכל החכמה בלתי אם למד שפת לטינ"א, כי בשפה הזאת ספונים ספרים נכבדים בכל חלקי המדע, וישם את לבו לזה בתשוקה עצומה ואחרי זמן מצער ולקאלומבוס יד ושם בשפה הזאת ואין מעצור לפניו לקרב אל כל חכמה אשר יבחר. ובחפץ נפלא כזה שמע לקול מוריו, וכל הברה אשר יצא מפיהם בלע כככורה בטרם קיץ, עד כי במשך זמן לא כביר עשה חיל בחכמת מחלוקת הגלילות Geografie תכונות השמים Astronomie מדידה Geometrie ומלאכת הציור Insignie, ובהיותו בן ארבע עשרה שנה, פרס נס בים שלם עם כל הידיעות הראויות לרב החובל: ותהי ראשית מלאכתו על ים התיכון, כי עוד לא נסו מלחי ארץ מולדתו לכת בימים אחרים במועד ההוא, וקאלומבוס אשר מאוד כלתה נפשו לתפוש זרועות עולם, ולא הסתפק בשטף מים רבים האלו בקש וימצא לו עת כלכבו להתרחק נודד אל ים רחוקים, וכאשר התפרצו לרוב ידיעותיו אחרי מסע א' על הים הצפוני התמכר אל משמעת מלח א' משאריו המוליך אניות איבה לתגר מלחמה את התוגרים תושבי ווענעדיג. במשך המלחמות האלו כמעט שכנה דומה נפש קאלומבוס, לולא הסתירו המשגיח העליון בסתר כנפיו לחפש על ידו סתרי תבל, כי אחרי מלחמה נוראה עם אנשי ווענעדיג, אשר עשה קאלומבוס חיל עד להפליא, נפלה כערה פתאום ותגע באוסם אבק המורה [פולווער קאסטין] העצורה בקצה האניה העומדת תחת פקודתו, ותהי מהומה גדולה בין אנשי הצבא, זעקו במר נפשן וקראו איש לאלהיו, ומפחד פתאום רפו ידיהם, וכ"א הערה למות נפשו מבלי עשות מאומה להצילה ורק קאלומבוס לא חרד ולא זע, ובראותו כי קצרה ידו להשקיע האש ועוד מעט פור תפורר האניה וינשאו שבריה אל המשים, הרהיב בנפשו עוז ויקפוץ אל הים טרם התעררה האניה לשבבים, ותושע לו המשוט אשר מצא לשחות דרך שתי פרסאות בעין גלי הים עד הגיע בשלום אל החוף בקצה מדינות פראטוגאל. ואחרי הנפשו שם פניו ליסאבונה בירת הממלכה ההיא: [...]

הפתיחה לתרגומו לעברית של מרדכי אהרן גינצבורג ל"גילוי אמריקה", ורשה 1884

^[1] רבקה וולפה היא עולה חדשה

^[2] מאנגליה ודוקטורנטית בחוג

^[3] ליידיש באוניברסיטה העברית

יעל קָבֵר
**בצל עצי
ההדר
יושבים
יהודים
ואוכלים
לחם
ומלפפון
ירוק**

**הוא מושיט את
זרועו ומבקש
חמני למשש. אני
עושה כרצונו:
הזרוע חזקה
כברזל. הוא מחייך
ופותח בציטוט
מההגדה: "הרי אני
כבן שבעים שנה,
וכמו שאתה רואה
אותי, עדיין אני
יכול לחרוש שדה
לברי"**

**מניו יורק לרחובות
ובחזרה -
חסעו של יהואש
לארץ ישראל**

חריש ברחובות, 1909. אוסף יד בן-צבי

בפברואר 1914 הגיע לנמל יפו יהואש, הוא משורר היידיש יהואש-שלמה בלומגרטן (בלומגארטען, 1872-1927). יהואש נולד בעיירה בליטא, וכסופרי יידיש אחרים התחיל בכתיבה בעברית. ב-1890 היגר לארצות הברית וכעבור שנה החל לפרסם שם ובאירופה שירה ותרגומים ליידיש, והיה לאחת הדמויות המובילות בשירת יידיש העולמית. יהואש חלה בשחפת ב-1900, ונאלץ לשהות שמונה שנים בסנטוריום יהודי לחולי ריאות בדנוור, קולורדו. למרות מצב בריאותו הרעוע כתב בז'אנרים שונים עד מותו. ספר שיריו הראשון ראה אור בניו יורק ב-1907. תרגום המופת שלו לתנ"ך, גולת הכותרת של יצירתו ואחד משיאי ספרות יידיש, התפרסם בהדרגה אחרי מותו.

כבר ב-1904 החל יהואש לתכנן תרגום של התנ"ך כולו ליידיש, שיחליף את התרגומים הקיימים שהיו חלקיים ומיושנים. כחלק ממחקרו המקדים פרסם עם ד"ר חיים ספיבק (מייסדו ומנהלו של הסנטוריום בדנוור) מילון ביידיש למילים עבריות וארמיות (1911), הנחשב עד היום לעבודה חלוצית ומקיפה. בתחילת 1914 הפליג לארץ ישראל עם אשתו פלורה ובתם הצעירה חוה (שטיפלה בסופו של דבר בהוצאה לאור של תרגום התנ"ך) מתוך צורך לחוות את ארץ התנ"ך. אחרי תקופה קצרה בתל אביב בחרו יהואש ומשפחתו להתגורר במושבה הוותיקה והמבוססת רחובות. שהותם בארץ נקטעה בגלל פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ובסוף דצמבר 1914 יצאה המשפחה בדרכה חזרה לארצות הברית. הם שהו במצרים חודשים אחדים והגיעו לניו יורק בקיץ 1915.

רשמי מסעו התפרסמו תחילה בהמשכים בעיתון היומי "דער טאָג" הניו-יורקי, ואחר כך בשתי מהדורות בכותרת "פֿון ניו־יאָרק ביז רחובות און צוריק" (=מניו יורק עד רחובות וחזרה), שהופיעו ב-1917-1918 בניו יורק (המובאות שלהלן לקוחות מתוך המהדורה השנייה בת שלושת הכרכים. כל התרגומים מיידיש שלי - י"ח). יהואש מציג את הנעשה בארץ מזווית ראייה רגישה, שניכרת בה גישתו כיוצר יידיש מובהק. מיקומו הייחודי בין עברית ליידיש ניכר מתוך הפתיחה לתיאור הפלגתו. הוא מצטט מהשיר הראשון בגרסת היידיש של ביאליק (1908) ל"שירי ים" מאת יהודה הלוי: "כ'האָב פֿאַרגעסן אַלע ליבסטע, / כ'האָב פֿאַרלאָזט מיין אייגן הויז; / כ'האָב דעם ים זיך אָפגעגעבן; / טראָג מיך, ים, צום מוטערס שויס" (שכחתי את כל אהובי / עזבתי את ביתי שלי; / מסרתי את עצמי לים / שא אותי, ים, לחיק האם) (כרך א, עמ' 24).

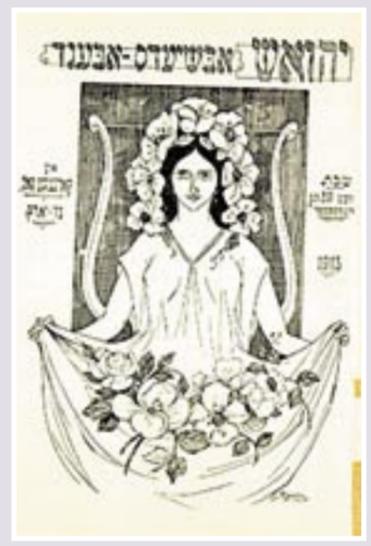
בארץ למד יהואש ערבית, וערך סוירים באתרים היסטוריים ובאתרי עתיקות כדי לחוש מקרוב את הריאליה של ארץ התנ"ך ולהכיר את תושביה. אף על פי שלא היה ציוני מוצהר, התלהב מהמפעל החלוצי וראה בו הגשמה של חזונות מקראיים. ארץ ישראל היתה לו כתרופת פלא: "הרגשתי כמי שהיה חולה במחלה כרונית שלא נתנה לו מנוח יומם ולילה, ובבת אחת קרה משהו והוא נרפא..." ("רשמים מארץ-ישראל" [1917], די גאַלדענע קייט, 72, 1971, עמ' 89).

על חוויותיו בארץ הוא מספר בלשון עשירה ובראיה רומנטית המשלבת הומור ועצב גם יחד:
... ליד סוכת הדואר ברחובות, בין שני עמודים, תלוי פעמון וממנו משתלשל חבל ארוך. חמש פעמים ביום מגיע "בן משפחה מתימן", פאותיו ארוכות ומסולסלות ורגליו בצבע שוקולד, ומושך בחבל. הפעמון מתחיל לצלצל וקולו נשמע עד לפרדסים. הצלצל הראשון הוא השכם בבוקר, כשהטל על הגפנים; מכל פינה במושבה

גלויה ובה תצלום היקב ברחובות, 1909

דיוקן המחבר יהואש שלמה בלומגרטן ואיור ההזמנה לערב הפרידה מיהואש (20.12.1913) מאת שאול רסקין

ד"ר יעל קָבֵר חוקרת ומרצה ליידיש באוניברסיטת ברקלי, קליפורניה

יהואש שמח על תחיית העברית, אך הצטער על חלחמת החורמה נגד ה"חאמע-לשון" ביישוב החדש באותן השנים. "יידיש", כותב יהואש, "היא כאן טרפה כמו חזיר"

מתחילים להופיע פועלים עם כובעי קש רחבים, ואחזים בסלי קש גדולים. בסלים חתיכת לחם, מלפפון עבה, וברצות אלוהים - גם חתיכת גבינה. בפעם השנייה מצלצל הפעמון ב־11:30, וכל שומעיו יודעים שבצל עצי ההדר או השקד יושבים יהודים בניחותא ואוכלים לחם ומלפפון ירוק, ומתענגים על ארץ זבת חלב ודבש. ב־12:30 שוב צלצול: "מספיק התהוללתם, אחים. לכו לסבלותיכם..." והמעדרים מונפים. הצלצול הרביעי ב־5:30. שוב מופיעים כובעי הקש הרחבים וסלי הקש הגדולים, ריקים כלאחר ביעור חמץ. הצלצול האחרון, מאוחר בלילה, מודיע לשומרים שיתחילו במלאכתם החשאית כדי שאלף הנפשות במושבה יוכלו לישון במנוחה ובבטחה, שכן "לא ינום ולא יישן שומר ישראל". אם מצלצל הפעמון בזמן אחר, ולא מדובר באסיפה, יודעים הכל שבאחד הפרדסים קרה אסון. הצעירים תופסים בנשק ורצים, והזקנים מתחילים לדאוג.

ביומי הראשון ברחובות גרם לי הפעמון לבהלה אמיתית. שכבתי חצי חולם, נהנה מתחושת "בתוך עמי אני יושב", ופתאום נרעדתי: פעמון כנסייה! כלומר, גם כנסייה יש לנו כאן? אם כך, מה השמחה הגדולה?... אצלנו בעיירה, כשצלצל הפעמון הגדול שבמגדל הכנסייה נפלה עלינו, הילדים, אימת מוות. ואכן, נודע לי שלבהלה שלי היתה סיבה: הפעמון היה באמת פעמון כנסייה משומש ופסול שוועד המושבה קנה גוייר אותו למטרות יהודיות. האמת הפשוטה היא שהפעמון לא חזר בתשובה מלאה. הוא מתנגעע לכנסייה. מאז גיליתי את הייחוס של הפעמון, הפסקתי לחבב אותו. אני שונא גרים, בייחוד כאלה שמצלצלים (כרך ב, עמ' 23-24).

יהואש רצה להכיר מקרוב את הצד המוחשי של הארץ ובכללו עולם החי והצומח. ברחובות ביקר כמה פעמים אצל ישראל אהרוני, שנהג לכנות את עצמו "הזואולוג העברי הראשון". אהרוני נתן שמות עבריים למינים רבים של בעלי חיים המצויים בארץ, וראה בכך הישג נכבד יותר מעצם גילויים של בעלי החיים. תיאור חוויותיו של יהואש

בבית אהרוני הוא מהמלכבים ביותר בספרו:

... באחד הימים הגיעו ילדי בתי הספר שבמושבות השכנות לביקור ב"מוזיאון של אדון אהרוני". באמצע החדר עמד אהרוני הג'ינג'י ופניו זוהרות. על השולחן היו מונחות חיות קטנות וציפורים מפוחלצות שהוצאו מתחת לספה, מהחבילות ומהקופסאות שבפינות החדר. הילדים נדחקו אל הזואולוג הגבוה בעיניים נוצצות ולחיים סמוקות, הקטנים מלפנים והגדולים מאחור. "ילדים! אתם רואים את הציפור הזאת? יש לה מקור ארוך מאוד, היא אוכלת דגים שהיא צדה מתחת למים". הילדים חייבים לגעת בציפור בידיהם: אם לא בכל גופה, לפחות ברגל, בקצה המקור, או בנוצה. אהרוני משגיח שאיש לא ייצא מקופה. שאלות הילדים נישאות באוויר, ואהרוני עונה בקולו המצלצל, מספר איך הציפורים אוכלות, ישנות, בונות קינים ונשמרות מאויבים. הוא משלב גם בדיחות, והילדים מתגלגלים מצחוק. צוחקים גם המורים, צוחקות החיפושיות, צוחקים החרקים מעל לקירות, ואפילו הלטאות המשמורת בפורמלין צוחקות... (כרך ב, עמ' 62-63).

יהואש שמח על תחיית העברית, אך הצטער על מלחמת החורמה נגד ה"מאַמע־לשון" ביישוב החדש באותן השנים. "יידיש", כותב יהואש בפתח הפרק "גבירה ושפחה" שבספרו, "היא כאן טריפה כמו חזיר". הכותרת רומזת לתפיסה שהיתה אז מקובלת ביישוב החדש, ולא רק בו, ולפיה מעמד היידיש נחות מזה של העברית. הוא מדווח על הקושי של החלוצים להתבטא בעברית, קושי שלא זכה לביטוי מיוחד אצל הסופרים העבריים של התקופה. כאשר חלוצה בתל אביב פונה אליו בעברית

עילגת הוא שואל אותה, "למה אינך מדברת ב'מאַמע־לשון'? "מיד גרמתי לה עונג", הוא ממשיך ומספר. "היא דיברה בשטף ביידיש משובחת, הלוואי על כל סופרינו!" (כרך א, עמ' 159). עם זאת היה בטוח שהקשיים יחלפו, והתפעל מהצעירים המשתמשים בעברית לצורכי יום־יום: "ניצחון גדול לחלוצי תחיית הלשון: קבוצת תלמידי תיכון משחקת כדורגל, והכל בעברית!" (כרך א, עמ' 160).

בצד התלהבותו הפְּנָה מהמפעל הציוני, ראה יהואש את היישוב החדש במורכבותו ודיווח על הזוים לא מעטים: ... במשך השנה שביליתי בארץ ישראל פגשתי עוד חברים ממשפחת דון קישוט. אחד מהם, איש מושבה כבן שבעים מגדרה, בא לרחובות לפגוש אותי משום ששמע שתרגמתי קטעי תנ"ך ל"ז'רגון", וכדי לספר לי שהוא עצמו תרגם את "שירת האזינו". הוא מספר לי בחטף שהוא מצאצאי הש"ך [=שבתי כהן, רב ופוסק הלכה במאה ה-17] ובעל עסק בגדרה, ושלמרות גילו המתקדם הוא עדיין עובד בשדה עם הפועלים. הוא מושיט את זרועו ומבקש ממני למשש. אני עושה כרצונו: הזרוע חזקה כברזל. הוא מחייך ופותח בציטוט מהגדה: "הרי אני כבן שבעים שנה, וכמו שאתה רואה אותי, עדיין אני יכול לחרוש שדה לבדי". שנים רבות הוא נושא בלבו תוכנית למלא חלק מהים התיכון ולהפוך אותו ליבשה... בצוואתו הוא מתכוון ליעד למטרה זו סכום מסוים שיושקע ויישא ריבית, וריבית דריבית, וכשיצטבר סכום גדול יתחילו בכיצוע התוכנית. שאלתי אותו למה ליישב חלק מהים כאשר שלשה־רבעים משטח הארץ שוממים. תשובתו: "אנו זקוקים לכמה שיותר קרקע" (כרך ב, עמ' 207-209).

יהואש נפרד מהארץ בצער על שלא עלה בידו לממש את חלומו ולהתיישב בה. הוא חזר לתרבות העברית ב־1997, בספרו של דן צלקה "יהואש ורוכבי המרכבה השמימית". בסיפור הנושא שם זה בודה המספר את חוויותיו-חזיונותיו של יהואש, המהגר הנצחי, ביום שהוא משלים את תרגומו לתנ"ך בניו יורק.

קטעים בודדים מ"מגיו יורק עד רחובות ובחזרה" הופיעו בתרגום־עיבוד לעברית באנתולוגיה של סיפורי יידיש בארץ ישראל "מכאן ומקרוב", בעריכת מרדכי חלמיש (1966, עמ' 66-87). הספר במלואו מחכה עדיין לתרגום מלא לעברית. ✧

כריכת הספר פֿון ניו־יאָרק

ביו רחובות און צוריק"

12 שנים ארוכות חלפו מאז פרסום תרגומו של דן מירון לרומן "כשיאש נסע" מאת המשורר, המבקר והסופר היידי יעקב גלאטשטיין (1896-1971), ועד צאת תרגומו לרומן ההמשך "כשיאש הגיע". השנים הללו עומדות בניגוד לעניין הרב, הספרותי והאנושי, הטמון בשתי היצירות. ייתכן שהעיכוב מצביע גם על הקושי להבין ולקבל את התפישה המערערת שמציגים רומני המסע האלה ביחס למושג כה טעון בישראל בימינו, ובכלל - "הבית".

גלאטשטיין כתב את שני רומני "יאש" בעקבות מסע לעיר הולדתו לובלין, שני עשורים לאחר שהיגר ממנה לניו יורק. בשלב זה כבר היה למשורר מוכר ואחד מראשיה של קבוצת המשוררים שהקימה את כתב העת המודרניסטי "אינויך" (=בתוך עצמך). הוא נקרא למהר הביתה ללובלין בעקבות מחלתה האנושה של אמו, הספיק לשהות במחיצתה בשבועות האחרונים לחייה, ואחר כך שב לניו יורק ולא חזר עוד ללובלין.

הרומן הראשון ("ווען יאַש איז געפֿאַרן", כשיאש נסע, ראה אור כספר ב־1938) מתאר את מסעו של יאש מגיו יורק לפריס באונייה, ומשם ברכבת ללובלין. הרומן מורכב משיחות עם הנוסעים האחרים, פרקי יומן וזיכרונות, ומסתיים בשערי העיר, לפני כניסתו של יאש אליה. הרומן השני שכתב גלאטשטיין ("ווען יאַש איז געקומען", כשיאש הגיע, פורסם כספר ב־1940), אשר חלק מהפרק הראשון בו מובא להלן, מתאר את השבועות האחרים שעשה יאש בבית מרפא אי־שם בפולין, לאחר שהביא את אמו לקבורה. גם הוא עשוי מלאכת מחשבת של שיחות, זיכרונות ואפילו מחזה קצר, וגם ממנו נעדר המפגש הממשי עם האם החולה, עם שאר בני המשפחה ועם נופה הממשי של עיר הילדות, לובלין.

גיבורו של גלאטשטיין, יאש, הוא אדם ששני חלקי חייו נחצו עם הגירתו לניו יורק, וזהותו הישנה, הרכה, הגלותית, הוכחשה לטובת החיים החדשים בניו יורק. יאש יוצא למסעו "אדם סינתטי", כהגדרתו, משום שבמשך כל אותן עשרים שנים שעשה באמריקה התכחש למקום המשפחתי והרגשי שממנו בא. תהליך האיחוי הפנימי מוביל אותו לאמץ אל לבו את מה שהוא מגדיר כ"טונאליות היגונית" של הבית, שאינה נימה של עצב דיכאוני, אלא אוקסימורון מקסים - עצבות אופטימית, אשר גם אם היא נטועה בקיום היהודי המוכפף והמרופש של גלות מזרח אירופה, היא מאפשרת לזיכרון העבר להפוך את החיים מלאי יצירה ותקווה. יאש שב באמצעות מסעו אל "הטונאליות היגונית של הבית", אך לרגע לא אל הבית עצמו.

שני הרומנים מתנהלים במרחבי ביניים, בין לובלין לניו יורק, על הים שבין היבשות או בבית הבראה לחולי גוף ונפש, המנותק מזרם החיים הכללי־הנורמטיבי; יאש ושאר הדמויות מתחמקים כל העת ממרחבים השייכים למדינה זו או אחרת, מן הבתים הלאומיים ומן הבתים הפרטיים שהשאירו מאחור. העדרותו של ה"בית", אותו מקום השייך לי או לנו ולא לאחרים, מקום שמגדיר את זהותו של האדם ואת מרחב הריבונות של הלאום, בולטת כדי כך בספרי "יאש" עד שהיא מערערת את המחויבות לבית כמקום של שייכות וזהות לאומית ואישית; לא רק שיאש אינו מגיע ללובלין, הוא גם אינו שב לעולם לניו יורק.

בפרק שלפנינו, הלקוח מתחילתו של הרומן השני, מבקש יאש לעמוד על נקודת ההתחלה לחייו, על "ראשיתה של הראשית". לאחר ששרטט לפנינו את בית ההבראה שבו הוא שוהה, על הנפשות הפועלות בו, הוא נזכר בילד בחליפה כחולה הצועד מבית אמו לקסרקטין הצבאי שבו משרת אביו, לצד דודתו הנושאת לאב סיר ובו מרק שהכינה האם: "שם, מאחורי הטירה, ישבה אמא. היו לה ידיים חמות, שליטפו את הראש לאחר שסירקה את התלתלים. שם, הרחק בקסרקטין עשה האב את שירותו הצבאי, ובין השניים צועדים הילד והדודה".

ראשיתה של הראשית היא בין לבין, בין אמא שבבית מאחורי הטירה לבין אבא שנמצא בקסרקטין. המספר משרטט זיכרון מלבב של הליכה בטבע ואושר משוחרר של ילד, היודע שאביו מחכה לו בסוף הדרך, אך זה גם מבוא ומטאפורה למצב מתמשך של העדר עיגון בקרקע יציבה. זיכרון הראשית של יאש אינו אבא ואמא בבית חם ואוהב, אלא זיכרון של בין אמא לאבא, בין הבית לחוץ, בין המרחב היהודי למרחב הנוכרי. ייתכן שיש בכך כדי להסביר את ההעדרות של לובלין משני הרומנים (ובעקיפין של ניו יורק). נקודת הראשית החשובה לחייו של יאש אינה הבית בלובלין, אלא המרחב שבינו לבין החוץ.

הזיכרון הזה מלווה את יאש בשנים הראשונות לאחר הגירתו לאמריקה, כצעיר בודד לגמרי, בלי דודה מלווה ושומרת ואב המחכה בסוף הדרך. שרשרת הזיכרונות מתקדמת לתיאור השנים הראשונות באמריקה, שבהן הוא מסרב לגדול, "שכן טעם השפה הזרה היה טוב בפיו, וטוב היה לו להתחיל מחדש מכלום, מבראשית, בלי שום איש עמו", כפי שנכתב בהמשך. השפה הזרה היא בשבילו מין פרח לוטוס, שכל האוכל ממנו שוכח מאין בא ומבקש להישאר במקום שאליו הגיע. השפה הערבה לחך אינה מאפשרת ליאש לגדול, באופן מטאפורי או ממשי, והוא נשאר קטן, לא מפותח וירוד מאוד במשקלו, כמעט כמו שהיה באותו היום שבו הלך לקסרקטין עם דודתו. בה בעת, חלק ממנו ממשיך לתור אחר כל זיכרון אפשרי מן העבר, והפיצול הזה אינו מאפשר לו למצוא בסיס כלשהו לחייו.

ההגירה לאמריקה השאירה אפוא את יאש בין אמא לאבא,

היופי והעוצמה של חסר הבית

ריקי אופיר

בין גוף כחוש לעין המתבוננת לאחור, בין השפה העֵרְבָה לחץ לבין הבית הקודם. כעת הוא מבקש לאחות את שברי חייו באמצעות מסעו הביתה, אך אינו משלה את עצמו כי יוכל לשחזר את הבית הישן, ומלכתחילה מכיר בכך שבית אינו מקום של יציבות חד־משמעית ובעלות בעבורו, אלא של "בין לבין", בפנים ובחוץ לסירוגין ובה בעת. כאשר הוא מבקש לעצמו זהות סינתטית פחות, בעלת יסוד כלשהו, הוא בוחר ביסוד הקשור בטונאליות, בצליל, במלה הנאמרת וביכרון. העצב של החיים היהודיים, הגעגוע, הקיום הגלותי העצוב אך גם המושר, הוא הבסיס שהוא מוצא לקיומו. הקשר של יאש לילדותו ולפולין היהודית הוא קשר של געגועים ומרחק, והזיכרון הרגשי הזה הוא המעניק פוטנציאל של יצירה, חיים ותקווה לעתיד. יאש מכיר במצבו המוכפף של היהודי, או נכון יותר, בעצב ובכאב שבחייו, אך מזהה עוצמה רבה במצב הזה, וגם יופי. כך מציעים רומני "יאש" משמעות חדשה ומערערת למושגי השיבה והבית. במקום לשוב לבית הממשי, שב יאש למוזיקה של הבית; במקום לערוך מסע תפישה דיפוזית ומטושטשת־גבולות לאותו דבר שאנו מכנים "בית". ✧

יעקב גלאטשטיין

בחקום לשוב לבית המחשי, שב יאש - גיבור ספרי החסעות האת יעקב גלאטשטיין - לחוויקה של הבית

ריקי אופיר, בוגרת החוג לספרות

באוניברסיטת תל אביב, מתחילה

בלימודי דוקטורט בתוכנית

ללימודי יהדות באוניברסיטת

ברקלי, קליפורניה

העין היתה הולכת והולכת בדרך

יעקב גלאטשטיין

עיני העצמות הניחו

כמו נפה לאור דק מן הדק לחדור פנימה, ואני הרגשתי שהכל סביבי מוצף אור שמש. כללו של דבר, הנה כאן אצטרך לנוח בדרכי בחזרה מכמה שבועות פולין שלי. עשרים שנה התגעגעתי לשבועות המעטים האלה, וכעת אני רובץ כאן ועצמותי דוויות כולן, כך הייתי משחיל והולך חוטים של מחשבות רדומות למחצה.

מוזמן לזמן לא עמדתי בניסיון ופקחתי את עיני לרווחה. מימיני עמד עץ והיה תלוי עליו איקונין נחושת של קדוש זקן. היו לו לקדוש זקן ארוך פונים חמורים, מודאגים. מאוד מצאה חן בעיני מלאכת המחשבת הנהדרת שהושקעה בתמונת הקדוש הקטנה. חשבתי לעצמי שצריך היה להכניס את האיקונין לכיס, אלא שבו ברגע עלה בדעתי הרעיון האווילי, שאם רק אגע בו ייודע הדבר באמצעות איתות של חוטי סתר, ומיד יחלו לצלצל בכל הכנסיות. ככל שהיה הרעיון אווילי, נפחדתי מלנגוע בקדוש המגולף, שהביט בי בעיניים מלאות חיים. מצא חן בעיני שהזקן הוא תוצר אמיתי של הברית החדשה. הוא נראה פטריארכלי כמו יעקב אבינו, ועם זאת נדפה ממנו לעברי זרות. כמדומה אחד משלנו, אלא שנשתמד במקצת. הפתיע אותי שיד אדם יכלה להביא כל זאת לידי בולטות שכזאת ביצירת תגליף קטנה. הזקן הסתכל בי בעיניים חודרות.

נזכרתי שלא מזמן, ממש לא מזמן, הזדמן לי להשתתף בהצגה מחודשת של פרשה מהחומש שגם היא, כמו פניו של הקדוש, שייכת לתקופה קדומה יותר. התפקיד הקשה הזה שעלה בגורלי לשחק, הוא שגרם במידה לא קטנה לכך שאני שוכב עכשיו ועצמותי דוויות ומבקשות להן שינה רבה.

ישבתי בבית הקהילה. על הכתלים היו תלויים דיוקנאות של גבאים שהכרתי בילדותי, אבל עכשיו הם כבר שוכבים בעולם האמת. שלחו לקרוא לי. אכן, כך באו ואמרו ששלחו לקרוא לבן האמריקאי.

אל שולחן ארוך חשוף, על ספסל ארוך מקורצף, ישבו גברים שפניהם אומרות תקיפות רבה. בשולחנות כאלה היו משתמשים בחתונות יהודיות. כשנכנסתי קמו כולם ממקומותיהם, קדו קידה ושבו וישבו בשתיקה.

"לשם מה אתם זקוקים לי במצב כזה?" שאלתי. אלא שאת התשובה כבר קיבלתי לא מיהודים לובליניים, כי אם מאנשים מהחומש, בני־חת. חתי אחד בעל זקן ארוך, אפור ומחודר, אמר לי שאלף דולר הם מחזיר מצאיאה תמורת

הקרקע שמקצה הקהילה לאמא, אבל מאחר שאמא היתה צדקת ואני אורח, ואין רוצים לפשוט עורו של אורח, היא תעלה לי רק חמש מאות דולר.

"חמש מאות דולר בינינו ובינך מה הם?" כך כמעט אמר עפרון החתי, "ואת מתך קבור".

"יום ששי הוא. זכות גדולה עמדה לה, לאמא, והיא נפטרה בערב שבת. פירוש הדבר: בלי שום עיכובים - הישר אל תוך גן העדן. "אי אפשר לאבד זמן", פנה אלי החתי האחר. "הקבר הוא בחצי חינום. בעצמך תראה. ממש ליד אוהל הרב, זכותו יגן עלינו. הנה כאן האוהל", הוא הראה בידו, "וכאן הקבר, שאנחנו נותנים לך במחיר מצחיק. כדי שלא תגיד שפשטו את עורך. אין דבר, אמך די יקרה בעיניך שתנהג בה כבן נאמן".

ויהיו חיי רחל איטה שבעים שנה בלבד לפי תעודת הלידה הרוסית. אלה ימי שני חיי רחל איטה - נגלל לנגד עיני חומש קטן משל עצמי. רחל איטה שוכבת ומחכה. היא חסרת סבלנות. שערי גן עדן פתוחים. מודעות האבל עם האותיות הגדולות משחירות בשמה את הכתלים הישנים של הבתים. אבל קודם מוטל עלי להגיע לעמק השווה עם בני חת בעניין מערת המכפלה השוכנת מרחק צעדים אחדים מן הרב.

קמתי והזדקפתי והשתחויתי עמוקות. "גַר אבל גם תושב אנוכי עמכם. כאן גודלתי והתחנכתי ולכאן באתי לקבור את מתי".

"במבחר קברינו קבור את מתך, באשר היא היתה יהודייה יראת שמים", זרק אלי חתי רחב כתפיים. הוצאתי את השטרות ואת מטבעות הכסף הפולניות שקלתי, והיתה תקיעת כף והעסק נחתם וכל החתים קמו ממקומותיהם וקדו עמוקות. "בעוד חצי שעה תהיה ההלוויה!"

ומיד השחירו הרחובות, ומיד נסגרו החנויות המפוחדות ונפתחו מחדש בעוד העגלה חומקת על פני הסמטאות, שרבעו כמו גמלים דבשתיים שקרסו.

השמש החלה להעיק יותר על שמורות עיני. ידעתי שהסמטאות המפוחדות והקופסה המקרקשת במטבעותיה הנצחיות, שפחד הוא לעשות בהן שימוש, והעגלה הנוסעת כביכול, והיהודים והיהודיות המלווים וההולכים אחריה כביכול, והזעקה שמעל לכל זה, זו שנקטעה באמצעה ונשארה כמו מפרפרת באוויר - כל זה אינו הילוך ואינו קרקוש ואינו ניע אלא עצירה, עצירה מוחלטת. לא רק שמשוה השתתק, אלא כל אחד ואחד בפני עצמו נשאר שתוק. מן העצירה הזאת אי אפשר להרוויח אפילו כמלוא נימה - כי סוף הוא. שיהיו מאה או אלף או טריליון, אבל עכשיו הם לא כלום. אני דווקא רציתי לחשוב על אחת, על ראשיתה של הראשית, על יחידת ילדות ראשונה, על הצעדים הראשונים. אחד מי יודע, אחד מי יודע? האם חמישים אחד הם? האם עשרים אחד, האם עשרה, האם אחד הוא אחד? אולי זה יהיה ילדון קטן בחליפונת בצבע כחול של מלחים עם כובעון של רוכב אופניים?

ילד קטן בחליפונת כחולה ובכובעון אופניים הילך כמרקד. הנעליים שאמא כפתרה לפני רגע בכף פפתור, חרקו. זה כבר התרחש מחוץ לעיר. הנעליים כבר החלו להתכסות אבק. הבתים נעשו נמוכים יותר ויותר עד שנעלמו לגמרי. בוסתנים החלו להיראות, עצי פרי למיניהם, אגסים שעדיין לא האדימו אלא טיפ־טיפה, תפוחים ירוקים שעצם המראה שלהם הקהה את השיניים, דובדבנים ברניים גדולים, הרבה פרחים שהבקיעו בין סורגי הברזל שסביב גני הנוי. כאחו מנומר ציצים צהובים רבצה פרה, כאילו צנחה וכרעה והתעצלה לקום.

הריחות והגונים הפריאו את הילד. הוא רץ ואיבק עוד יותר את מגפוניו הקטנים. "אסור, שובב שכמותך. אתה עוד תיפול".

כך צעקה עליו הדודה אַטְקָה, שבידה האחת נשאה סל כבד ובאחרת ניסתה לכבול את כף ידו.

הדודה אטקה מצמצצה בעיניה, היא לא יכלה לפקוח אותן לגמרי בגלל השמש. הילדון התגרה בדודה, התרחק ממנה בפסיעות דילוג כאילו היה רוכב על סוסון. מזל שמזמן לזמן נשמעו נביחות כלבים והריצו אותו בחזרה אל הדודה כדי שתגן עליו.

"אסור. אל תיתקל לי בסל. המרק עוד יישפך. לאבא לא יהיה מה לאכול".

בלאו הכי כבר חשש הילד שלא תישאר לאבא אפילו לגימת מרק אחת. הסל הטעון לעייפה התלחלח והניח עקבות בחול.

הדודה אטקה ישבה לה קצת על אבן ומחתה את הזיעה. "נר־נו, איזה חום", היא מחתה את הזיעה בכף ידה. "אסור. שלא תתיישב. תתלכלך כולך. תטנף את המכנסיים החדשים".

הסל עדיין היה חם, אף כי המרחק מאחורי הטירה ועד כאן היה מרחק של ממש. הילדון הרגיש טוב מאוד והשמיע קולות תרועה: "אור־אור־אור־אור־אור".

"הקסרקטין עוד רחוק?"

"אני יודעת? חתיכת דרך. איזה חום".

"אבא באמת בצבא?"

"אלא מה? היתה לו ברירה למסכן?"

"בצבא של מי?"

"של פּוֹנֵיָה!"

הילד ידע שגוי מגודל בעל חוטם־פּוֹנֵיָה גדול עומד מעל אבא ומצווה עליו שיכוון למטרה ויעשה - פּוּי! לא פעם היה אבא לוקח מקל ומראה איך מכוונים למטרה. "מה זאת אומרת להיות בצבא, דודה אטקה?" "זאת אומרת להיות חייל".

"מה זה חייל?" הדודה אטקה כבר היתה הולכת שוב, נושאת בזהירות את הסל. היא שתקה, כי הילד שאל את שאלתו ברפיון.

"מה זה חייל?" הילד נעצר והרצין.

הוא בטש בנעליו והעלה אבק מחניק.

"אני לא יודעת, בחיי, לא יודעת".

"תראי שאת לא יודעת, תראי שאת לא יודעת", הילד תבע הוכחה חותכת והחל לבכות בלי דמעות, מפני שהיה לו טוב מאוד, מפני שהבוסתנים נתנו ריח והשמש ליהטה ושום כלב לא נבח.

בכל יום ויום היתה הדודה מביאה אוכל לאב שיצא לשירות של שלושה שבועות, כדי שלא יתגאל בנוזי הקיסר. אלא שהיום הוא נטפל אליה, הזכוב הטרדן - לבוא אתה דווקא, לראות את אבא בכומתה הצבאית, לראות כותפות מהודרות.

"סלושֶפֶה²", פלטה הדודה מלה קשה.

הילד שוב התחיל דוהר על סוסונו הדמיוני, דוהר וצועק: "סלושבה! סלושבה!"

"די, פרא אדם".

הדודה אטקה היתה צוחקת לעתים נדירות. ראשה נראה לילד כנר מטייף. כל שנה טפטה הנר קצת, עד שראשה של הדודה נעשה צר יותר ויותר, מתמוסס והולך.

אבל בעת ההיא, כשהלך הילד לקסרקטין, עדיין היתה

צורת ראשה של הדודה שלמה. הטיוף רק התחיל.

שם, מאחורי הטירה, ישבה אמא. היו לה ידיים חמות, שליטפו את הראש לאחר שסירקה את התלתלים. שם, הרחק בקסרקטין, עשה האב את שירותו הצבאי, ובין השניים צועדים הילד והדודה.

"שתיתן לאבא נשיקה ביד", אמרה הדודה.

הוא הלך והלך. איש לא הלך אחריו, איש לא הסתכל בו, לא מלפנים ולא מאחור. הוא והדודה היו לברם - אלא אם כן ליוותה אותם עינו של איש צעיר, אחד צמוק וחיוור, עור ועצמות. העין באמת לא גרעה עין לא מהילד ולא מהדודה, כי גם

בלב כל השחחה
העירונית הזרה
ארבה העין
לילד, לאחא
שמאחורי
הטירה ולאבא
שבקסרקטין -
ליזכרון הבהיר
הקדום ביותר
של אבא־אחא,
שהילד פסע
ביניהם כמו על
גשר חבלים
חתוח

העין היתה הולכת והולכת, בדרך ולבדה, בתוך דחף ודוחק. אבל האיש הצעיר היה בגפו, כבר בלי הדודה, בעיר זרה, והוא נדחף ונדחק עם כולם ומבין כולם. לולא עינו הזוהירה של איש צעיר, כעבור שנים, איש לא היה יודע שהיה היה פעם ילד בחליפונת בצבע כחול של מלחים ובכובעו של רוכב אופניים.

מעגלות המכירה המזמרות נדף ריחם של אבטיח אדום ושל עגבניות שטיותן כבר פגה קצת: "שלוש בשלושה, נשים, שלוש בשלושה - קחו אותן - חטפו אותן - שש בניקל".

היתה באוויר איזו הזייתיות צוננת וצחה. השמשות המצותות, הפנסים שמעל לעגלות המכירה, הציגה החמימה, שלטי הראינוע, האיש על העגלה עמוסת האבטיחים, היהודים היוצאים מבתי הכנסת לאחר מנחה ומעריב - כל זה היה כמו עטוף בצעיף של עירוניות זרה, ואף יותר מזה - של עולמיות זרה. כל כמה שהיה קשה להבין זאת, היו הדברים הרגילים ביותר אפופים אוויר של אחרות לא רגילה, של איזו רחוקות אגדית רחוקה. בייחוד היה זה שזור במהודק בלילות ובאורות הלילה, בצבע הלילות ובהתנוצצות האורות, ובאופן שבו חדרו הלילות אל מתחת לעור ורבעו סביב הלב ואפילו מתחת לציפורניים ובוודאי גם שרו בכל אצבע.

זה היה עולם זה, אבל הוא התרחש במורד האיסט-סייד האינטימי, שאך זה בחר במאיר לונדון³ בעל הפנים המעודנות עם העיניים השוככות והאף הדק, הרגיש. הוא פסע עם הציבור, שאך זה בחר באדם משלנו, בעולם זה, בעיר זרה, שבה היה לבדר-לבדר, שבה נדחף והלך והלך, ואולי לא היה יותר מעץ, שלא ניתקת מהילד והדודה עם סלה.

שכן כלב כלב השמחה העירונית הזרה ארבה העין לילד, לאמא שמאחורי השטירה ולאבא שבקרקטין - לזיכרון הבחור הקרום ביותר של אבא-אמא, שהילד פסע ביניהם כמו על גשר חבלים מתוח. אם, חלילה, ייפול הילד, יצטמק האיש הצעיר ללא יותר מעין המביטה ורואה תוך כדי הליכה, צעידה, קדימה וקדימה, בלב הדוחק הגדול - מובדלת לעצמה.

לולא העין, שהביטה לאחור וחשבה לאחור וחיפשה תמיד איזה מנין, לא היה איש רואה את הילד עם הדודה, בפירוש לא. הם היו מתפזרים כעשן בעודם מהלכים. הם היו נכנסים לקרקטין. הילד היה רואה את אביו בכומתת חיילים. מרוב הפתעה בוודאי היה שוכח לנשק את ידו של אבא. האב היה מוליך אותו ומראה לו רובים ממורקים עם כידונים מבהיקים ניצבים במשולשים בתוך טבעות. הקצין בעל השפמות השחורות היה מניף ומרכיב אותו על כתפיו. אבל הילד היה נבהל עד בכי.

הכומתה היתה משווה לאבא קצת זרות, והוא היה עומד מרחוק ורואה איך אבא מקנח את הצלחת בחתיכת לחם לבן ומדבר אל הדודה שישבה לפניו על מפתן הקרקטין, שותקת את שתיקתה המיוחדת ועיניה המושפלות מסוננורות מכל כך הרבה מגפיים צבאיים של גברים.

"תגידי לאיטה-רחלה שאלוהים יחיה אותה כשם שהיא מוסיפה לי חיים. את ידיה צריך לנשק".

ידיה של אמא לשות רוגעלעך עם צימוקים וקינמון. כשמוציאים אותם מהתנור הם ממלאים את הבית בריחם. אמא לשה את ידיה שלה, המדיפות ריח קינמון וחמיות של מאפי חמאה.

כל זה היה מתרחש בין כך ובין כך. הילד היה חוזר באותה דרך עצמה, חולף על פני הבוסתנים, גינות הנוי ונביחות הכלבים באור שמש שכבר הוצגה קצת. אבל איש לא היה רואה אותו לולא היתה העין הבודדה במורד האיסט-סייד חופרת ומוציא אותו מאי-אז, מאיזו התחלה שהיתה בבחינת צעד ראשון.

והעין המחפשת והחוקרת לאחור של האיש הצעיר עשתה זאת, כעבור שנים, כי הוא הרגיש שגם הוא התחלה

שעלולה להתערבב בציבור שמסביבה ולהיות לאין אם לא ילפות אותו מישוהו, יסמן ויקבע אותו בזיכרון. אם לא ילך מישוהו בעקבותיו צעד-בצעד ברחובות האיסט-סייד, שהדיף ריחות של צוותא חמימה - הפירות, הרוכלים, הנערות שהיו הולכות לראינוע, הלילות הקרירה, המוארות היגעה, החריפות הזרה הזורמת פנימה בעד הנחיריים עם האוויר שיש בו ממשות: שאף והתחיה!

וכך היתה העין החוקרת של העור-העצמות מהלכת אחרי הילד. היא החזירה אותו הביתה והעניקה לו את החיזוק הראשון של הבוגר כשהראתה לו איך אחיו הקטנטן זוחל על הרצפה כחתלתול בעל ראש גדול, אנושי.

אחר כך באו חלונות קרים מפורזלים בקרח, מפורחים בציצים, לילות ארוכים, תריסים אילמים, גשמים מרופשים וימים חמימים יותר. בית חמים. אבא כבר חזר הביתה. אף אחד אפילו לא זוכר מתי חזר מהשירות. אמא רוקמת ושרה "בבית המקדש בפינת החדר". האח כבר לא זוחל, הוא כבר הולך, נופל, פוצע לו את האף. סבא עומד ליד תנור האריחים ומחמם את כפות ידיו. ויש כאן כבר גם קומה מתחת. שם דרה שיינדלה הזונה, שבכל יום שיש לפנות ערב מברכת על הנרות, מכבה אותם ויוצאת אל החיילים. הילדון כנראה כבר גדל לא מעט, שכן כבר נוהרים מפניו שלא יקלוט מלים שנשארות תקועות באוזניים, כמו קורי עכביש.

כתה של שיינדלה, עם הצמות הקטנות האדומות, מפתה אותו ומוליכה אותו אל העלייה. שם היא משחקת אתו בכפות ידיה החמימות, המסטרות, ולהקשיב לפזמון הפולני שלה, שלא הבין אותו והוא היה מדגדג ואפל-חמים ממש כמו העלייה.

המתכוון לאחור לקח את הילד והדודה ובנה סביבם חצר שלמה, עם בית, עם חלקת דשא מלפנים, עם דודים, דודות, ואפילו בית כנסת. הילד כבר לא הרגיש כל כך בודד ותקוע באמצע, עם אבא ואמא בשתי נקודות נפרדות ורחוקות זו מזו. מסביב כבר המו חברים ששיחקו בחצר, הרבה יהודים ויהודיות, עושי להטים שקפצו והתהפכו, בלעו חרבות, הרימו דלתות על שן אחת, זמרי חצרות עיוורים, שילדים יחפים קטנים הוליכו אותם, ועיניים להם זקנות:

אי, האם שמעתם, יהודים חביבים, מה בפייטרבארג הבירה התרחש. אי, בית אבן בלהבות עלה, אי, כה גדולה היתה הבהלה כששלושה ילדים קטנים, מסכנים, היו למאכולת אש.

אבל זה כבר היה הרבה אחר כך, אחרי הטיול לקרקטין. זה כבר היה הרבה שבועות, חודשים, ואולי שנים אחרי נקודת הזיכרון הראשונה שעל קו האופק שבין זכירה לאי-זכירה. כבר היו הרבה קיצים וחורפים, לא סתם קור וחושך ושמש כי אם גושים קרושים שלמים, מסוימים, שהיו חורף וקיץ, קיץ וחורף, או פסח וסוכות, ערב כואם של ימי שמש וערב בואן של רוחות קרות.

ומאותו רגע כבר התמססו והלכו ההבדלים. לא ברור אם הילד טבע ונבלע כולו בתוך אותה עין, בתוך הניכור של העור-ועצמות, או שמא היה החוקר האיסט-סייד לאחד עמו וישן עמו קיץ וחורף, קיץ וחורף, לעתים קרובות ארבע-עשרה, שש-עשרה שעות ביממה. [↪](#)

(קטע מתוך חלק 4 בפרק הראשון. הספר עומד לראות אור בקרוב ב"ספריה לעם", הוצאת עם עובד)

- 1 פוניקה - כינוי לרוסים
- 2 סלושבה - שירות צבאי (רוסית)
- 3 מאיר לונדון (1871-1926) - היהודי הראשון שנבחר כסוציאליסט לקונגרס האמריקאי
- 4 השורה הפותחת של השיר הנודע "צימוקים ושקדים" מאת אברהם גולדפאדן

תלאות הנסיך הקטן

שלמה לרמן

שלמה לרמן נולד בברית המועצות ב־1942. בתום מלחמת העולם השנייה הגיע עם משפחתו למחנה פליטים בגרמניה, וב־1948 היגרה המשפחה לארגנטינה. לרמן השלים את לימודיו בבית הספר התיכון הממלכתי (בספרדית) ובסמינר למורים של הקהילה היהודית (בעברית וביידיש). ב־1962 עלה ארצה ולמד הנדסה בטכניון.

את "הנסיך הקטן", ספר המסעות של אנטואן דה סנט אקזופרי, הכרתי בשנות השישים, בהיותי נער בכואנוס איירס. כבר אז, בתרגומו הספרדי, הוא שבה את לבי. אחרי עלייתי לארץ ב־1962, רכשתי את התרגום העברי של אריה לרנר. את המקור הצרפתי מצאתי בחנות יד שנייה. מאוחר יותר קניתי את תרגומה של קתרין וודס לאנגלית, ובחנות ספרים בחיפה מצאתי תרגום רוסי של נורה גל. רכשתי אותו בפרוטות, ואף שהרוסית כבר נשתכחה ממני אחרי שעזבתי את רוסיה בהיותי בן ארבע, שמחתי לצרף למדף גרסה אקזוטית כל כך. בשלב זה כבר הפכו העותקים שבידי לאוסף, והתעורר בי תיאבון ל"נסיכים" נוספים. כל אימת שמי מחברי נסע לאחת מארצות העולם, ביקשתי ממנו לקנות לי תרגום לשפת המקום. האוסף גדל לאטו, וכאשר היו לי נסיכים ב־22 שפות הייתי בטוח ששברתי את השיא.

מי יקנה היום תרגום ליידיש של "הנסיך הקטן"? שלמה לרמן, מהנדס לאיכות הסביבה ואספן של הספר בשפות שונות, מסביר מדוע תרגם אותו ליידיש

חודו ועד כוש

הגלישה באינטרנט פתחה לפני אופקים חדשים. מצאתי אתרים רבים המוקדשים ל"נסיון הקטן", לסנט אקזיפרי ולאספני התרגומים השונים ברחבי העולם. יצרת קשר עם: שלחתי אליהם ספרים בעברית וקיבלתי תמורתם עותקים בשפות שונות. כך הלך והתרחב האוסף. מצויים בידי ספרים ב-115 שפות (מתברר ש"הנסיון הקטן" היה הספר המתורגם ביותר במאה העשרים). בין השאר הגיעו אלי עותקים בניב צועני מהונגריה, ביפנית, בקוריאנית, בשפת הקיצ'וא (מאקוואדור), בנפאלית, בלאדינו ואפילו בסינית (מהונג קונג). מעט מהספרים שבידי אינם עותקים מקוריים אלא מצולמים (באמריקה, למשל). בין המשוגעים לדבר שיצרת קשר עמם נמנים רופא (מהונג קונג), מורה ליידש (מיפן), דיפלומט (מצרפת) ורבים אחרים. אבל תרגום ליידש לא מצאתי בכל אלה. איך ייתכן שלא יהיה תרגום

למאמע'לשון? חיפשתי ושאלתי ולא מצאתי. החלטתי לתרגם את הספר בעצמי. אינני סופר ואינני מתרגם. אהבתי הגדולה ליידש ולספרו של סנט אקזיפרי היא שנתנה לי את הכוח לעסוק במלאכה. תחילה חשבתי לתרגם למגירה, כלומר להעשרת האוסף שברשותי ולמען הורי, שקוראים רק יידיש. אחרי כמה חודשים הראיתי את הנוסח הראשון של התרגום לחברי חוליו עדין, שהיה עיתונאי בארגנטינה, והוא עודד אותי להמשיך בעבודה ולנסות למצוא מוציא לאור. גם שני פרופסורים ליידש באוניברסיטה העברית, שראו את טיוטת התרגום, פרפו' חוה טורניאנסקי ופרופ' יחיאל שיינטוך, תמכו ברעיון ועודדו אותי.

ברוח המקור

לא עלה בידי למצוא מוציא לאור בישראל. הפקת ספר ביידש מצריכה השקעה כספית ניכרת, ונוסף לכך גובה הוצאת "גלימאר", המחזיקה

בזכויות היוצרים, תשלום גבוה על פרסום תרגום. גם חיפושי אחר מוציא לאור העלו דבר. במקרה סיפר לי חבר אספן שבעיר קטנה, לא הרחק מפרנקפורט, מפרסם מוציא לאור "הנסיון הקטן" בדיאלקטים גרמניים שונים. התקשרתי לברנרד נאומן ושאלתי אותו אם יהיה מוכן להוסיף לסדרה שלו גם תרגום ליידש. נאומן ביקש ממני לשלוח לעורך ההוצאה, ד"ר וולטר זאואר, פרק אחד לדוגמה בתעתיק לטיני. הדוגמה מצאה חן בעיני זאואר, וסוכם על הוצאתו לאור של התרגום באותיות לטיניות. אולם מאחר שנאומן כבר הוציא לאור שני ספרים ביידש: "שמואל און שמערקע" (מקס ומוריץ) ו"פיניע שטרויקאפ" (יהושע פרוע) שהודפסו גם באותיות עבריות וגם באותיות לטיניות והם נמכרו היטב, נמלך בדעתו וניאות להוציא גם את ה"הנסיון הקטן" בגרסה כפולה. הוצאת נאומן מוציאה לאור ספרים מוקפדים, ולכן נשלחו הטקסט היידי

והתעתיק הצמוד לו להגהה אל פרופ' שמעון נויברג, ראש החוג ליידש באוניברסיטת טריר שבגרמניה. הגהת התעתיק נעשתה בהתאם לכללי יי"ו"א (יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט, המכון למדעי היהדות), והטקסט תוקן ברוח המקור הצרפתי. עתה היה החומר מוכן ומזומן להדפסה.

הקשר היפני

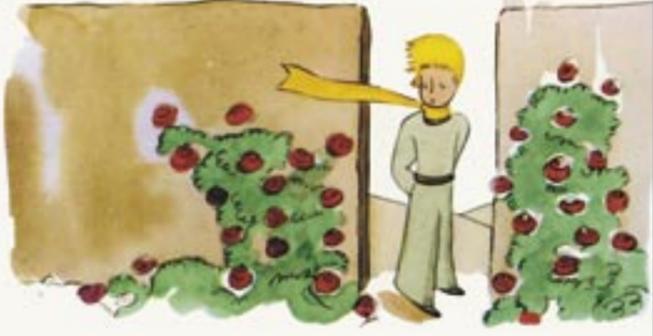
אך עוד עמדו מכשולים בדרכו של הנסיון הקטן ביידש. באותה עת לא מצאתי דרך להקליד במחשב את סימני הניקוד המיוחדים ליידש. והנה, לפני כמה שנים הכרתי בחוג לאספרנטו בירושלים את צוגויאה סאסאקי, צעיר יפני ששקד על עבודת הדוקטור שלו באוניברסיטה העברית והתמחה גם ביידש. עם שובו ליפן הקים אתר לשפות יהודיות באינטרנט. האתר נכתב באנגלית, באספרנטו, בעברית וביידש, על הפונטים המנוקדים המיוחדים לה. פניתי

לצוגויאה והוא שלח אלי תקליטור ובו הפונטים הדרושים. הבעיה נפתרה, הכל הוקלד ביידש כהלכה ונשלח לגרמניה. ופתאום הגיע מסר דחוף מהוצאת "גלימאר" האוסר את הדפסת הספר, אף שנאומן כבר שילם תמורת זכויות התרגום. מתברר שמטעמי נוחיות התכוון נאומן לשלב את האיורים רק בתוך התעתיק הלטיני, כפי שעשה בספרי הנסיון הקטן שפרסם בניבים גרמניים, ואילו בעלי הזכויות עומדים על שילובם בתוך הטקסט באותיות עבריות. את התעתיק הלטיני דרשו להדפיס באותיות קטנות. נאומן ניסה לשכנע את נציגת "גלימאר" שכיום מקובל התעתיק הלטיני בתקשורת באינטרנט, אולם ללא הועיל. "גלימאר" התעקשה, ובסופו של דבר יצא הספר כמצוותה, מודפס בהידור וכוון בכריכה קשה. האיורים הצבעוניים המקוריים משולבים בטקסט ביידש, לכבוד ולתפארת השפה היהודית.

ואף על פי כן

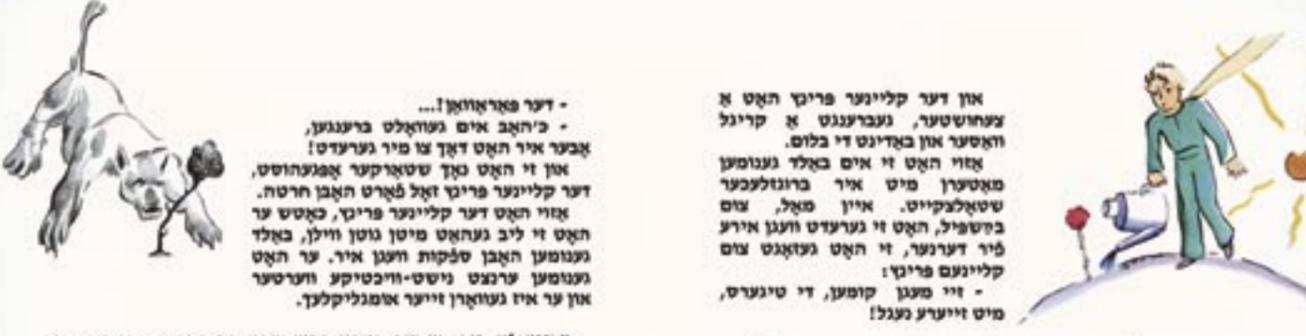
מי יקנה היום ספר ביידש? שאלו אותי כשחיפשתי מוציא לאור. הוצאת ספר ביידש ביותר מ-500 עותקים היא תופעה נדירה. את המהדורה הראשונה הדפיס נאומן ב-3,000 עותקים, וכעבור שנתיים הדפיס מהדורה נוספת. אין בידינו נתונים מדויקים, אך נראה שהספר נקנה בעיקר בידי אספנים וסטודנטים ליידש וכן כמתנה. בכות הפורמט הכפול יכולים ליהנות מן הספר אנשים שאינם מכירים את הא"ב העברי ואף ללמוד את השפה בהשוואה לתרגום בשפה מוכרת.

בין השאר הגיעו אלי עותקים בניב צועני, מהונגריה, ביפנית, בקוריאנית, בשפת הקיצ'וא, בנפאלית, בלאדינו ואפילו בסינית

קאפיטל 21

און דעמאלט האָט זיך באַוויזן דער פּוֹקס.
 - אַ גוט מאַרגן, האָט געזאָגט דער פּוֹקס.
 - אַ גוט מאַרגן, האָט העללעך געענטפּערט דער קליינער פּרינץ וואָס האָט זיך אומגעקערט און נישט געזען קיינעם.
 - איך בין דאָ, האָט געזאָגט די שטימ, אונטערן עפּלבוים.
 - ווער ביסטו! האָט געזאָגט דער קליינער פּרינץ, דו ביסט זייער שיין ...
 - איך בין אַ פּוֹקס, האָט געזאָגט דער פּוֹקס.
 - קום זיך שפּילן מיט מיר, האָט אים פּאַרנעלינגט דער קליינער פּרינץ. איך בין אַזוי טרויעריק ...
 - איך קען זיך נישט שפּילן מיט דיר, האָט געזאָגט דער פּוֹקס, איך בין נישט אפּגעשטוביקט ...
 - אַך! אַנטשולדיק, האָט געזאָגט דער קליינער פּרינץ.
 אָבער נאָך אַ ווילע טראַכטן, האָט ער צוגעגעבן:
 - וואָס הייסט "אפּעשטוביקן"?
 - דו ביסט נישט פֿון דאָנען, האָט געזאָגט דער פּוֹקס, וואָס זוכסטו!
 - איך זיך מענטשן, האָט געזאָגט דער קליינער פּרינץ, וואָס באַדיסט "אפּעשטוביקן"?
 "זיי וואָלט זיך שטאַרק באַליידיקט, האָט ער געטראַכט, אויב זי וואָלט דאָס געזען ... זי וואָלט געהוסט געהאַלדיק שטאַרק און זי וואָלט געמאַכט אַן אַנטשעל אָז זי נייט שטאַרבן כדי אויסצומהדן זי חרפּה. און איך וואָלט געמוזט מאַכן דעם אַנטשעל אָז איך באַדין זי, אויב נישט, כדי מיך אויך צו פּאַרשעמען, וואָלט זי זיך באַמת געלאָזט שטאַרבן ..."
 און נאָך האָט ער געטראַכט: "איך האָב געמיינט אָז איך בין ריזי מיט איין איינציקער בלוט, און איך האָב נאָר אַ פּראָסטע ריזי. דאָס און מהנע דריי ווילקאָנען וואָס דערנרייכן צו מהנע קני, און איינער פֿון זיי איז אַפּשד אויסגעלאָשן אויף אייביק, דאָס מאַכט נישט פֿון מיר קיין זייער גרויסן פּרינץ ..." און לינגדיק אויפֿן גראָז, האָט ער געזויגט.

- דער פּאַראַוואַן!
 - כּי'האָב אים געוואָלט ברענגען, אָבער איר האָט דאָך צו מיר גערעדט!
 און זי האָט נאָך שטאַרקער אָפּגעהוסט, דער קליינער פּרינץ זאָל פּאַרט האָבן חרטה. אַזוי האָט דער קליינער פּרינץ, כאַטש ער האָט זי ליב געהאַט מיטן גוטן ווילן, באַלד גענומען האָבן ספּיקות וועגן איר. ער האָט גענומען ערנעט נישט-וויכטיקע ווערטער און ער איז געוואָרן זייער אפּמגליקלעך.
 "כּי'וואָלט זיך בעסער נישט צוגעהערט צו איר, האָט ער מיר אָנגעטרויט איין מאָל, מען טאָר קיין מאָל זיך נישט צוהערן צו די בלוטען. מען דאַרף זיי נאָר באַקוקן און זיי אפּשטעמען. מען בלוט פֿלעגט פּאַרלומירן מען פּלאַנעט, אָבער איך האָב נישט געוואוסט ווי אַזוי זיך צו פּרייען דערמיט. די געשיכטע מיט זי דערנער וואָס האָט מיך אַזוי פּאַרדראָסן, וואָלט אדרבא מיך באַדאַרפֿט צוגעגעבן ..."
 ער האָט מיר נאָך אָנגעטרויט:
 "כּי'האָב דעמאלט גאַרנישט פּאַרשטאַנען! וואָס האָב זי געוואָלט משפּטן לויט אירע מעשים און נישט לויט אירע רייד. זי האָט פֿאַר מיר געוואָלט און געשפּיט. כּי'וואָלט בשום אַוואָל נישט באַדאַרפֿט אַנטלויפֿן! כּי'האָב באַדאַרפֿט זען איר צערטלעכקייט הינטער אירע בידנע קונען. די בלוטען זענען אַזוי פֿיל מיט סתּירות! אָבער איך בין געווען צו יונג, כּי'זאָל וויסן ווי זי צו ליבן."
 און זי האָט איבערגעריסן. זי איז דאָך געקומען אין דער געשטאַלט פֿון אַ קערל. זי האָט נישט געקענט וויסן וועגן אַנדערע וועלטן. פּאַרשעמט וואָס מ'האַט זי געכאַפט בשם צוגרייטן אַזאַ טאַוון ליגן, האָט זי אָפּגעהוסט אַ פּאַר מאָל, כדי דער קליינער פּרינץ זאָל זיך פּילן שולדיק.

"והנה טבע המין מחייב כי הזכר עלול יותר להיות תועה ולהיות נע ונד בארץ, כי תנאי חיים כאלה שכיחים באיש יותר מבאשה, ולכן יהיה הזכר יותר ראוי ויותר הגון לפני המחבר לעשות בו מיני סיפורים כאלה"

(דוד פרישמן, "מכתבים על דבר הספרות", בתוך: כל כתבי דוד פרישמן, א, ורשה, תרע"ג, עמ' 30)

יציאה למסע היא תנועה מן המוכר אל הבלתי ידוע. הנוסע עוזב את שגרת חייו ויוצא אל הדרך, וזו מובילה אותו בבטחה או אלי תהום. מטבעו פגיע הנווד, נתון לחסדי אחרים, מועד ל"כל מיני פורענויות המתרגשות לבוא לעולם", כמאמר תפילת הדרך. עם זאת, מיקומו בשולי החברה מקנה לנוסע גם עצמאות, חופש ונקודת מבט חיצונית על המסגרות החברתיות הקבועות, מוקדי היציבות והשגרה. הנופים הניבטים אל ההלך משתנים, ואתם נקודת מבטו.

אין תימה אפוא שבקסמי המסע נשבו רבים וטובים, במציאות כמו גם בעולם הבריון. שוב ושוב שלחו יוצרים בני תקופות ותרבויות שונות את גיבוריהם אל הדרך. מיעקב אבינו ועד אודיסאוס, מדון קישוט ועד להלך הבודד של הרומנטיקה הגרמנית, מהתועים בדרכי החיים של סמולנסקין, ברנר וברדיצ'בסקי, ועד למשוטט העירוני (flaneur) של ולטר בנימין. מי הם גיבורי המסעות הללו? מה משותף לאברהם הנענה ל"לך לך", לגיבור המרדני של "בדרכים" לג'ק קרואק, וליאש של יעקב גלאטשטיין, הנוסע לאמו הנוטה למות? לפחות דבר אחד: גיבורי כל המסעות הללו הם גברים. "כי תנאי חיים כאלה שכיחים באיש יותר מבאשה", מבקר דוד פרישמן את הניסיונות להעמיד אשה במרכז המסע הבריוני. אל הנשים אפשר לצרף במקרה זה גם זקנים, ילדים וחולים. קיצורו של דבר - הנווד המובהק הוא גבר צעיר, בריא ונועז. כשמוצאים אנו ביצירה הבריונית נווד ממין אחר, יש והניגוד האירוני בינו לבין הדימוי הגברי של ההלך ההרפתקן, מגלה הארצות, הופך ליסוד היצירה. כך למשל ביצירתו של ש"י אברמוביץ' (מנדלי מוכר ספרים) "מסעות בנימין השלישי", הבנויה על ההנגדה בין דימוי הנוסע לבין הצמד חמד, בנימין "השלישי" ובן זוגו למסע, "סנדרל האשה". כרכים וטובים לפנייהם מבקשים גם בנימין וסנדרל לגלות ארצות ושבים אבודים,

לעשות שם לעצמם ולמולדתם, לחזור ולספר לחבריה, ובעיקר - להשתחרר מהעול הכבד של חיי המשפחה, חובת הפרנסה ונשותיהם השולטות בהן ביד רמה. אך אבוי, מסעם הנועז נחל כישלון אחר כישלון. אפילו בהשוואה לאביריו הפתטיים של סרוונטס נראים גיבורינו כרכוקיים ונשיים. לסנדרל ולבנימין אין אפילו שאיפות להילחם בשמה או למענה של דולצינאה כזאת או אחרת. וממילא אין הם מחזיקים מעמד בתנאי המחנה הצבאי. אם לא די בכך, הרי שתיאור היחסים ביניהם רווי ברמיזות הומוראיות. התיאור הנלעג של צמד גיבורינו קשור, כפי שהראו נעמי זיידמן ודניאל בוירין, למתח בין האידיאל העדין ("איידל" ביידיש) של הגבר בחברה האשכנזית המסורתית, שהפך, בעידן ההשכלה, ל"נשי", רחמנא ליצלן, מושא לביקורת וללעג.

ומה, באותם המקרים, "הפחות ראויים והפחות הגונים", לשיטת פרישמן, שבהם גיבור המסע הוא אשה? כבר עם צאתה לדרך נמצאת האשה בארץ לא נודעת. עוד לפני שעברה גבולות גיאוגרפי כלשהו, היא חוצה גבולות חברתיים. יידל, גיבורת הסרט "יידל מיטן פֿידל" (בבימוי ג'וזף גרין ובכיכובה של מולי פיקון, 1936), המתחפשת לגבר לצורך המסע, מדגימה זאת באופן מובהק. מסעה הגיאוגרפי, כחברה/בלהקת נגנים נודדת, מן העיירה אל עיירות אחרות, אל ורשה, ובסופו של דבר לאמריקה, מלווה במסע אל תחומי של המין האחר. כמו בכל מסע גם כאן סכנות, כגון סכנת ההתגלות כאשה, ייסורים, כייסורי המאוהבת שאינה יכולה להתוודות על אהבתה, לצד הרווחים בדמות הפריבילגיות והאפשרויות הפתוחות לפני גברים.

בפתיחת הסרט רואים אנו את יידל, עדיין כאשה ובעיירתה, מנגנת בכינור ברחוב תמורת כסף. נשות העיירה מצקצקות בלשונן, אבוי לבושה, ואחד הגברים מחמיא לה בפומבי על רגליה היפות ומציע לה בגסות לרקוד אתו תמורת כסף. יידל אמנם יודעת להוציא מתוק (שני זלוטים!) מעז, ומשפילה במקום להיות מושפלת, אך הסצינה מבהירה שהרחוב הוא מקום מפקפק מאוד לאשה, ושיידל אין הרבה מה להפסיד. בסצינה הבאה מוצאים עצמם יידל ואביה ברחוב, ואביה מפטיר: "אוי, אילו רק היית גבר." אין פלא שיידל קופצת על ההזדמנות של המסע הכפול - במרחב ובמגדר. בניגוד לאביה הזקן, הכבול במגבלות גילו, שמבחינתו המסע הוא התגלגלות בדרכים ובאכסניות, חיים של דאגות

וחוסר ודאות תמידיים, ליידל מציע המסע אפשרות לחצות את גבולות המגדר וכך לטעום מהחוויה הגברית של המסע כהרפתקה.

"יידל מיטן פֿידל" בנוי לפי הנוסחה של סיפור ההתחפשות לבן/בת המין האחר. הסרט עובר בתחנות האופייניות לסוגה, כגון הפתיחה שמציגה את הגיבור/ה בזהותו/ה האמיתית ומסבירה את הצורך בהתחפשות; המצבים הבעייתיים שהגיבור/הנאלצ/ת להתחמק מהם, כגון שהות במיטה אחת עם בן/בת המין האחר או דרישה להתפשט - לצורך רחצה, שינה, מדידת בגדים וכו'; והתאהבות הגיבור/ה בבן/בת המין האחר, והרגעים המתוחים שבהם המשיכה המינית שלו/ה מובנת בטעות כהומוראיוטית; סצינה של חשיפת הזהות האמיתית לפני מושא האהבה, שמעוררת ברגע הראשון השתאות ולפעמים אף רתיעה; והסיום שמחזיר את הגיבור/ה אל הזהות האמיתית ואל חיק האהוב/ה בן המין "הנכון".

הזהות הגברית שהיא מאמצת נותנת ליידל גם הזדמנות לשינוי היחסים עם אביה. כמו במקרה של ניטל, גיבורת הסיפור של יצחק שבביס-זינגר וסרטה של ברברה סטרייסנדר, וכמו ב"סילביה סקרלט" (בבימוי ג'ורג' קיוקור ובכיכובה של קתרין הפבורן, 1935), היחסים בין האב לבתו קרובים מאוד. אָם, אחים ואחיות נעדרים מן התמונה, ולפני ההתחפשות מתפקדים האב ובתו כמעט כזוג נשוי. בשלושת המקרים מעתיקה ההתחפשות לגבר את היחסים הללו למישור אחר. בניגוד לניטל, שהאב המת הוא מושא לחיקוי ולהערצה בשבילה, אצל יידל, כמו אצל סילביה, היחס לאב, השותף למסע, הוא אמביוולנטי. לצד הרצון להיות כמוהו, ואולי אף להיות הבן שתמיד רצה, בולט בסרטים אלה הרצון להיות שונה מהאב, המבוגר, החלש, שנכשל למעשה בתפקידו כאב - הן כמפרנס והן כמי שאמור היה להגן על בתו במסע. החלל בסמכותו של האב הוא המאפשר ליידל ולסילביה לחרוג מן הכללים החברתיים המקובלים ולהצטרף למסע כנשים, גם אם מחופשות.

הבת שהיתה לבן נאלצת לדאוג עצמה, ושואפת להיות מצליחה, חזקה וגברית יותר מאביה. הדבר בולט בסצינת ההשתכרות שב"יידל מיטן פֿידל", חוויה גברית של שתייה בצוותא, שארבעת חברי הלהקה שותפים בה. האב נמנע מלשתות, ומנסה להגן גם על בתו/בנו, ואלו יידל, חסרת הניסיון, מתעקשת לשתות, וכך להתנסות

בחוויה החדשה, להוכיח את גבריותה ולקרוא תגר על סמכותו של האב (השתכרותה הקלה משחקת כמובן גם על החשש של הצופה, שאם ייכנס יין ייצא הסוד).

נכון שלמסע של יידל ולהקתה מצטרפת, בשלב מסוים, גם אשה "אמיתית", אולם אין זו אלא יוצאת מן הכלל המעידה על הכלל. טוביב היא כלה שברחה ליליל החתונה, מורדת בסמכות הוריה ובסמכות חתנה המיועד, גבר בעמיו. כמו יידל, גם היא יוצאת נגד מוסכמות החברה. כמו יידל, גם היא נמצאת במצב לימינלי, שאין מרות גבר עליה. זו גם זו תוכלנה לבסוף לתקן את המעוות. יידל משתדכת לגבר הצעיר שבלהקה, אפרים, וטוביב נישאת ליוסלה בחיר לבה, וכך חוזרות השתיים אל חיק המסגרת הנורמטיבית. אבל שתיהן יוצאות נשכרות מן המסע המרדני שעברו. טוביב זוכה בבחיר לבה במקום בחתן האמיד והמבוגר שניסו הוריה לכפות עליה, ויידל - בהצלחה בימתית מפוארת. בניגוד לטוביב, שמוותרת על ההזדמנות להפוך לכוכבת ומעדיפה להצטרף ליוסלה שלה, יידל בוחרת בקריירה (בעזרת אפרים, שמוותר כדי לא לעמוד כמכשול בדרכה), ורק אחר כך מתאחדת מחדש עם אהובה. יידל מתקדמת יותר מטוביב, ומגשימה לא רק אידיאליים רומנטיים ברוח ההשכלה, אלא גם אידיאליים חדשים של אינדיבידואליזם וקרייריזם, לפי רוח החופש האמריקאית.

השוואה זו בין שתי הנשים מובילה אל פן נוסף של "יידל מיטן פֿידל", כסיפור של מסע מן השטעטל אל אורות הכרך של מדינת הזהב ("די גאַלדענע מדינה"), סיפור הצלחה בנוסח המיתוס האמריקני של rags to riches. קריאה זו של הסרט נוגעת במסעות נוספים הקשורים לתהליכי יצירת הסרט והתקבלותו: מסעו של ג'וזף גרין, יליד לודו, למולדתו, שמאפשרת לו לצלם סרטים "אותנטיים" ובתקציב נמוך; המסע של מולי פיקון, שנולדה בארצות הברית, לפולין, על הזעזוע שמזמן לה המפגש עם תנאי החיים הקשים במזרח אירופה; והמסעות הווירטואליים שמספק הסרט לצופיו השונים: המסע הנוסטלגי של הצופים שבאמריקה, בחזרה אל "הבית הישן" ("די אַלטע היים"), המסע של הצופים היהודים בפולין, החולמים על ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות, והמסע שלנו, הצופים במאה ה-21, שהסרט מביא אותם למחוזות הרחוקים של תרבות יידיש של שנות השלושים, במזרח אירופה ובאמריקה.

המסע הכפול של יידל

זהבית שטרן

הנווד הקלאסי הוא גבר צעיר, בריא ונועז. גיבורת הסרט "יידל מיטן פֿידל", היוצאת לדרכים, מגשימה של אינדיבידואליזם וקרייריזם

כרזת הסרט "יידל מיטן פֿידל", ורשה 1936

זהבית שטרן, דוקטורנית בתוכנית לימודי יהדות באוניברסיטת ברקלי, קליפורניה, עוסקת בתרבות יידיש, בקולנוע, ובסוגיות של מגדר ומיניות

נוצות

חנה עמית

הפערענע היתה לסמל זהות של הבית, ובצאתו לחסעותיו לקח אותה היהודי כצב הנוטל את ביתו

כאשר עלו סבתי ואמי

מוסקבה בראשית שנות השלושים, כלל המטען המועט שנשא עמן שתי פערענעס. עם נישואי התגלגלה תכולתה של אחת מהן לתוך שמיכות הנדוניה שלי, ועם הולדת בני הבכור העניקה לי אמי מאותו מאגר פערענע קטנה ותפוחה. חשבתי תמיד שהפערענע היא מיתוס משפחתי שלנו, אולם גיליתי שכל משפחה כמעט נוצרת סיפורי פוך משלה.

הפערענע, כסת בלשוננו, היא שמיכה ממולאת בפוך אוויר, שהיתה הכרחית ככסות לילה בחורף האירופי הקר. הפלומה העדינה והמשובחת ביותר נתלשה מצוואר האווז החי. בשמיכות זולות יותר ובכרים היו ממלאים תערובות נוצות ופלומה ביחסים שונים. מפי ידידי שמיל הולנד שמעתי על אירוע חברתי שנקרא "פיז'אק", שבו היתה מזמינה בעלת הבית את בנות המשפחה המורחבת לתלישת נוצות אווז קטנות מציריהן הקשים כדי להכינן למילוי לכרים.

הפערענע היתה לסמל זהות של הבית היהודי ולסימן של קביעות, אומר פרופ' ישראל ברטל, וכחמישים שנות הוצמדו לה. עיירה מכוסה בנוצות הוא אחד מהסמלים המובהקים של פרעות 1881-1882, ושל פוגרום בכלל. הפורעים חדרו לבתים וקרעו את הכרים והכסות.

היהודי לקח למסעותיו את הפערענע, כצב הנוטל עמו את ביתו. כאשר נסעו היהודים מעבר לים היו כלי המיטה בגדר ציוד חובה שלא ידעו אם ייצא להם במחוז חפצם. את

ניקוי פוך ב"שמיכות קליין", ירושלים. צילום: הרברט בישקו

המתח הכרוך בהכנות לקראת הנסיעה לאמריקה מפיגה אמו של מוטל בן פייסי החזן בהתעסקות בכלי המיטה, בניקויים ובארגונם. וכך מתאר זאת שלום עליכם מפיו של מוטל:

... צריך לחדש את כל הכרים. אמריקה היא ארץ שאין בה כרים. הכל יש שם, רק לא כרים. איך ישנים שם בני האדם, אינני מבין. הלא קשה להם שם מתחת לראש!

(מוטל בן פייסי החזן, תרגם אברהם יבין, תל אביב 1999, עמ' 90.)

בני משפחתו של מוטל "משמנים" את מנהל הרכבת בשלמונים כדי שייאות להוביל ברכבת את הר הכרים והשמיכות הצמוד אליהם. כשהם גונבים את הגבול לברודי וכלי המיטה נעלמים מתערער כל עולמה של אמו של מוטל:

... והימים חולפים, והחבילות שלנו וכלי המיטה שלנו עדיין אינם. היהודייה, שהגניבה אותנו את הגבול, כנראה סידרה אותנו כהוגן. לא די שהתנפלו עלינו בעיר, ודווקא השומרים שלה עצמם, אלא גם נישאר בלי חפצים. אמא לא חדלה לפכור את הידיים ולבכות את החפצים. "כלי המיטה! הכרים! איך נצא לאמריקה בלי כלי מיטה, בלי כרים?..."

(עמ' 109)

המלה פערענע מעוררת עד היום גל של מתיקות בלב רבים, ולא רק בשל חומה המיתולוגי. לתוך ציצות הפלומה של הפערענע נוצקו החיבה והדאגה לדור הבא. בערב היו פורשים אותה על התנור, ולאחר שהתחממה היו מכסים בה את הילדים. כאשר יצחק קומר, גיבור הרומן "תמול שלשום" של ש"י עגנון, עזב את ביתו לארץ ישראל, צייד אותו אביו לדרך בכר ובכסת, בטלית ובתפילין.

גם ר' אריה קליין, שעזב ב-1935 את בית הוריו בהונגריה, נשא עמו בדרכו

לארץ כסת. לימים שלחו אליו הוריו פוך והוא צפן אותו מתחת למיטתו, בשיביבה שבה למד במאה שערים בירושלים. הוא החל להכין כרים ומכר אותם לשכניו. כך החל המפעל המשפחתי הפועל עד היום ברחוב עבודת ישראל בירושלים.

עד לפני זמן לא רב היו מתדפקים הורי הכלה בבוקר שלמחרת האירוסין על דלתות החנות במאה שערים ומזמינים צמד כסתות לזוג המיועד. היום, אומרת גב' רבקה קליין, כלתו של ר' אריה שכבר נסתלק מן העולם, נכנסים וקונים. אף שהפוך הסינטטי כבש כל חלקה טובה, עדיין מתעקשים הירושלמים ההונגרים והפולנים להתחתן עם שמיכת פוך. אצל האמריקאים, אומרת גב' קליין, זה לא קודש קודשים.

הפערענע תפורה כמעטפת ובה הר של פוך הנע לכאן ולכאן. חנה ר', שגרה בעבר בשכונת מחנה יהודה בירושלים, זוכרת את בעלת הבית שלה, ילידת הרובע היהודי בחברון, נכנסת כל ערב למיטתה שבחדר הסמוך בלסק קובע. מבעד לקירות האבן היתה חנה שומעת את ידיה של הזקנה טופחות על הכסת כדי לפזר את הפוך שבתוכה וממלמלת: ס'איז קאלט, ס'איז קאלט (קר, קר...). כיום תופרים בעיקר שמיכות שבהן הפוך כלוא במשבצות, אך יש כאלה, אומרת גב' קליין, שאינם מוכנים להמיר את הפערענע בעד שום הון שבעולם. גב' גולדמן, למשל, מעניקה לילדיה עם נישואיהם שתי פערענעס, אף שהיא כבר יודעת שמיד לאחר החתונה יבואו בזה אחר זה ויזמינו שמיכות מחולקות למשבצות, ומשתיים יצאו שלוש.

בחדר צר בעורפה של החנות, שוקדים יחדיו נסים ונחמה על מילוי השמיכות החדשות. הוא שוקל, היא תופרת. כדי לשלוט בנוצות החמקניות דוחס נסים פוך במשקל קבוע לתוך גליל מתכת, ומגיש אותו לנחמה. היא מרוקנת את

הגליל לתוך משבצת בד ו"כולאת" את הפוך בתפר סמיך במכונת התפירה. בשעות הבוקר המוקדמות שלפני פתיחת החנות, יורד נסים למרתף ומטפל בניקוי כסתות ישנות במכונת קיטור נושנה אך משוכללת...

נסים עובד במקום קרוב לעשרים שנה, וכבר חש את משקל הנוצות בידו, אומרת לי רבקה בעלת החנות. עוד אנחנו מדברות, וגבר מזוקן נכנס עם שמיכה לחידוש בידיו. בקולו של ר' גבריאל קליין, בעל החנות, ניכרת התרגשות למראה הלקוח המוכר. "בפוך כזה בן שבעים שנה תענוג להתעסק. אין איכות כזאת היום". השמיכה ששווה זהב נפתחת בנוכחות הלקוח. בני הזוג קליין זוכרים את הימים שבהם מי שהיה לו כסף, היה משקיע בפוך. לזכותו עמדו כך וכך גרם פלומה, וכאשר היתה חתונה במשפחה, בא לממש את ההשקעה.

ערכו של הפוך היה שמור לבעליו, אולם לעתים הוא "אירח" אוצרות אחרים. מספר בעל "נוצות":

... "בחלומות תמיד תחזור לכאן", אמרה אמי, פורמת במשנה זהירות פתח צר בקצה הכר שעליו ישנתי, ואני צובטו בחוזקה ולא מרפה ממנו. ערב יציאתו הבהולה מרוסיה הצפין אבא צרור מטבעות זהב בתוך הכרים. רוב המטבעות אמנם חולצו משם סמוך לאחר בואו לארץ, אבל גם כעבור שנים רבות עוד היו מתגלים מזמן לזמן שיירי האחרונים של המטמון המורכב. על פי רוב אמי היא שחשה בדיסקית המתכת הקטנה הנלחצת לראשה או ללחיה, והבית היה מקיץ כולו לטקס ההוצאה לאור של המוניטה הצארית. בלילה ההוא, שעליו אני מספר כאן, נפל בחלקי לחוש בפעם הראשונה במגע הזהב. אמי זינקה מן המיטה והעלתה את כל האורות. אבא שכב במקומו, ממצמץ מפני הבוהק, ואמר כי אך לפני שעה קלה היה באוברין, על גדות הנחל, מטפס על עץ התות וממלא כרסו בפירות, וכבר הוא שוב כאן, בירושלים, וטעם מר בפיו. אמי, שגיששה במעמקי הכר, צחקה ואמרה כי גם היא חוזרת בחלומותיה שוב ושוב למרפסת הארוכה שבבית ההוא בשוק מאה שערים שבו נולדה, ובהוציאה את ידה המכוסה פלומת אוויר ונוצות, אוחת בקצות אצבעותיה במטבע, אמרה כי אני, לעומתם, אחזור לכאן, "בשבילך המקום הזה יישאר תמיד הבית".

(חיים באר, חבלים, עמ' 222)

רייזקה

במחצית השנייה של המאה ה-19, כאשר מלאו לסבתא סורל (שרה) שתים עשרה, עלתה משפחתה מלמברג לירושלים כדי להבטיח לה שידוך הולם. בין החפצים המעטים שנשאו עמם היתה פערענע. משנישאה לקחה סורל את הפערענע לביתה החדש.

מעשרים ולדות שהעמידה נותרו לה עשרה ילדים, ובהם אמי, בתה הבכירה. את שלושת ילדיה הגדולים ילדה אמי יחד עם סבתא. סמוך ללידת נולדה דודתי רייזקה (שושנה). משמלאו לה שש עשרה שנים נקשרו מבטיה לנער מבאי בית הכנסת בבתי אונגריין, ומשיצא לבם זו לזה, נמלכו ההורים בדעתם והחליטו להביאם בברית הנישואים, שלא ישיאם לבם לחטוא.

בתנאים בין המשפחות התחייבו הורי הכלה לדאוג ל"שימושי ערשה" - נדוניה של כלי מיטה. שמיה היתה אז יקרת המציאות, וסבתא סורל העניקה לכלה את הכסת שקיבלה היא לנישואיה. הפערענע נבדקה במעמד הצד השני ונמצאה ראויה לנדוניה.

לאחר שנה כבר חבקה רייזקה בן. יום אחד הגיעה בוכייה לבית אמה. רוחל (רחל) חמותה עושה מהומות: היא גילתה באיינשיט (=מעטפת הבד) של הפערענע חורים בגודל ראש סיכה, וטוענת לתולעים. "למה רימיתני?" באה גם רוחל עצמה אל סורל ותבעה פערענע חדשה לזוג הצעיר.

לקחה סורל את הכסת לבקיא. "אכן כן, יש תולעים". מה לעשות? קניית פערענע חדשה שנוצותיה מיובאות מאירופה אי אפשר להעלות על הדעת, וגם איינשיט חדש משתי שכבות של בד צפוף היה מעבר להישג ידה של סבתא, והישועה מנין תימצא? "רוקני את הפוך לתוך ציפה גדולה, ואת האיינשיט תרתיחי ותגהצי ותניחי כמה ימים במשמרת שלא יהיו חורים חדשים", הורה לה המומחה. סבתא עשתה כן, ואז גייסה את המיומנות שרכשת בבית הספר "רוחמה" בתיקון אמנותי. איתרנו את החורים, ולאחר שהטלאנו אותם, חור אחר חור, רקמנו פרחים סביב-סביב. מדי פעם נשפנו לתוך האיינשיט כדי לגלות את החורים הנסתרים שדרכם עדיין דולף אוויר. לאחר כמה שבועות תמה המלאכה והתקבל איינשיט מרהיב ורקום לתפארת.

הגיעה השעה להשיב את הפוך למקומו, אך הוא עדיין לא חוטא. סבתא קראה לי לחדר של סבתא גולדה המנוחה. היא הניחה כיסויים על המיטה ועל הכוננית, סתמה את החלון ואת הדלת והניחה במרכז החדר פתילייה דולקת. גיגית נחושת גדולה ומנוגבת היטב הונחה על חצובה ו"שפכנו" לתוכה את הפוך. לא עברה שעה קלה וענני נוצות החלו מרחפים בחדר. סבתא ואני היינו בשמלות ארוכות רכוסות היטב ובמטפחות ראש מהודקות כהגנה בפני הנוצות, אולם אלה חדרו מתחת לשמלותינו, דבקו בפנינו ונאחזו בקווצות שערוותינו. צחקנו. מששקעו הנוצות אט-אט על רצפת החדר גרפנו אותן ביעה פח גדול לתוך האיינשיט המשופץ. משסיימנו, קראנו לסבא ולדודים והם נשאו את הגיגית הכבדה החוצה. רוחל צדקה. בתחתית הגיגית רחשו המוני תולעים קטנטנות.

חתמנו את צדו הפתוח של האיינשיט בתפר מכונה צפוף ובמחט דקה במיוחד שחודרת לבד הסמך. סבתא קנתה ציפות חדשות ויחד נשאנו את הכבודה לביתה של רייזקה. שבועות אחר כך עוד היתה סבתא מתוחה. האם תחוש רייזקה ב"תרמית"? האם עינה הבוחנת של רוחל לא תבחין שזו בעצם אותה הגברת בשינוי אדרת?

רייזקה היום בת שמונים, ואותה פערענע עדיין מכסה את עצמותיה הרוחפות בקור הירושלמי. כאשר הביאה את השמיכה לניקוי ולחידוש במהלך השנים, שמעה כמה פעמים שאין כפוך הזה וחבל לזרוק.

נכתב מפי צפורה נאה לבית ברנדווין, בת היישוב הישן בירושלים, ילדת תרפ"ו. עובדת סוציאלית במקצועה, וכיום מתנדבת בתחום זה.

אשה תולשת נוצות מציריהן למילוי כרים. צילום: אלתר קצינזה, סופר ומשורר יידיש.

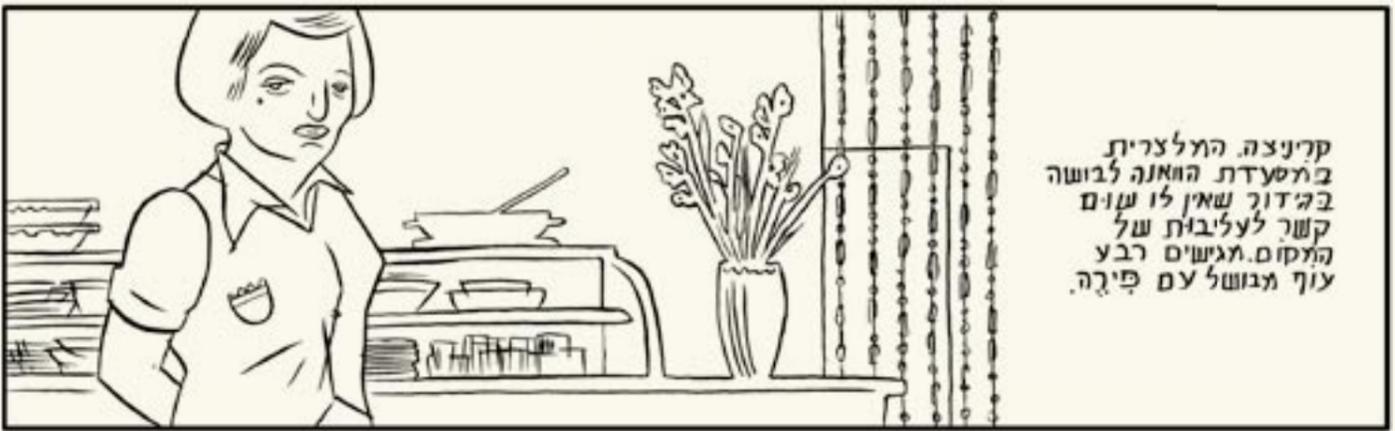
מי שהיה לו כסף, היה משקיע בפוך. מקור השמיכות קליין, ירושלים.

במקד-טוריה ליליאנה
מוכרים עוגות גבינה
מצוינות ועוגות תחבועות
שעשויות מעשבות של בצק
פריך. דבה ומרג, אותן
עוגות בדיק שמוכרים
אצל גוטלצ בתל-אביב

בשנות השבעים הייתי מצטרף לפגישות
השבועיות של אמא עם סבתא גרטה
שהתקיימו בקפה קפולסקי. הי שם שולחנות
פורמייקה ספרטנים ומלצרית אחת זקנה,
לבושה במדים מהסוג שכבר לא נואים היום.
בדרך פלל הזמינו לי עגת תפוחים עם שוקו
או נש-קפה והול בהרבה חלב.

בבוקר אכלים גאפה שמרים שנקרא "רוגל",
האח הגדול של הרוגלץ. שלנו טעים יותר.

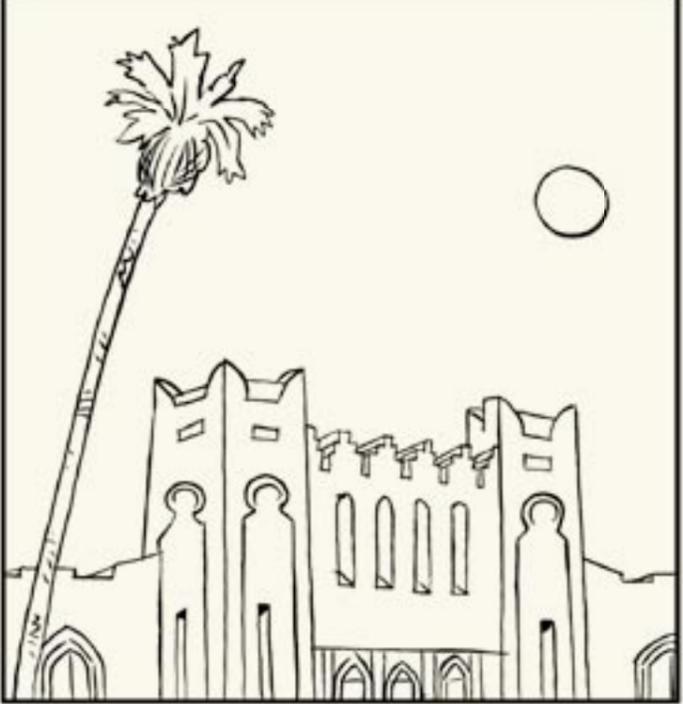

קרינצה, המלצרית
במסעדת הוואנה לבושה
בהדור שאין לו שום
קשר לעליבות של
המקום. גישוים רבע
עוף מגושל עם פירה.

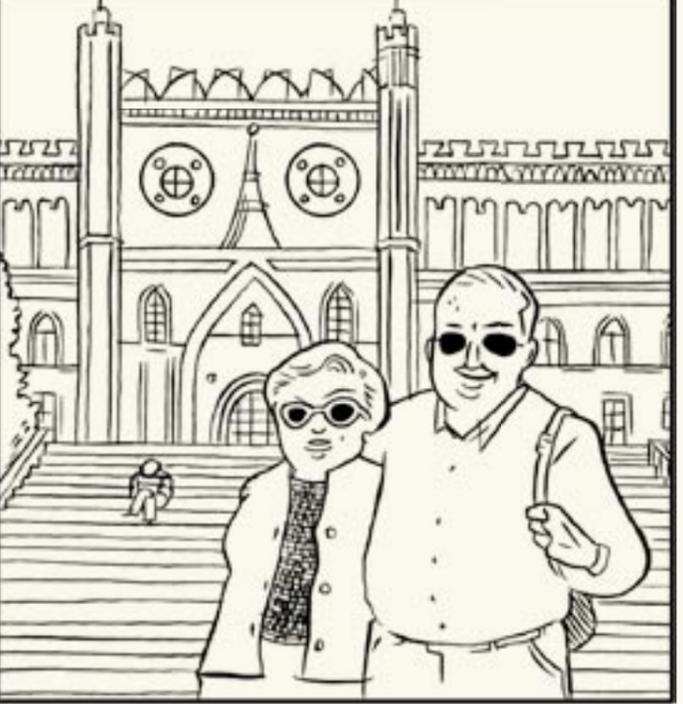

אף על פי שהיינו ילדים
קטנים, כולנו זוכרים עד היום
עד כמה היה המקום תבילי.
אבא והדודים היו נכנסים
פנימה ואתנו השאירו לשחק
בהוצאת אגודת המדרגות
היה מסבחות קטן וחשוך,
ואחד מבני הדודים שלי זוכר
זמן צולע עם סינר המונף
שהוציא השם לכעמים
במבוקים של מיץ תפוחים
סנתט, קוניאק זול וקרקרים
עם דג אלוף.
במוצאי שמחת תורה הי
אצוים עלינו להצטרף
למגינה באולם הגדול החסידים
היו משתכרים ודוקדים על
השולחנות, ואנחנו היינו
מצטופפים בפניה בפחד
ומחכים שיקחו אותנו הביתה.
אף אחד מאתנו לא אהב את
בית-הכנסת הישן של סבא
בדרום תל-אביב.

ואם אני נזכר: תל אביב,
גיאנסייה הרצל'קה.

מעולם לא הייתי פה, ובכל זאת אני אכיר את המקום
הזה: הכיורים הפשפפים, הצריחים הקטנים.

אין מה לעשות. כשנוסעים לכולן חניסים
למעודה גם ספריה בלתי נראית של דמויים
וטקסטים. הפער בין הספריה הזו לבין
המציאות הוא בלתי נסבל.

אין לי שום ענין לבקר במרבלניקה או באושוויץ.
איד מתים בפולין אני יודע, אבל איד חיים שם?
גם את זה אי אפשר אמש להבין בשבוע.

לוי בליץ קרייזע, קראקוב ועוד כפר אחד בלי שם
בגליציה. בכל אחד מהמקומות האלה אני חזקה
חששו מופך איפה עוד ראיתי צריף שבני ככה?
נדעה לי שתאחזי אחד הבתים ברחוב אלנבי.

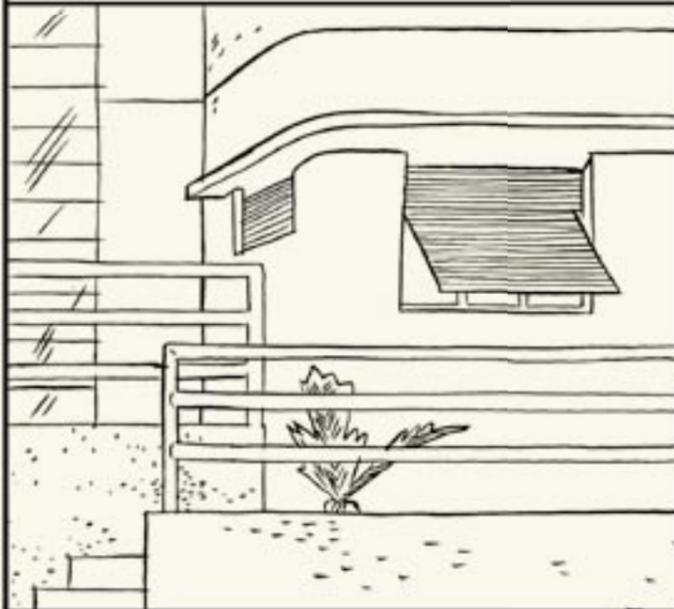
היא חזכה לי את החלצית הידידותית
שהצטרפה אלינו לריקודים בבר הצנוה של
איציק מילברג לפני עשרים שנה. נדעה לי
שבסוף היא אמילו הצטלמה איתנו. למזכרת.

שמי ירמי פינקס ונולדתי ב 1966 בתל-
אביב, השכעמל הראשון על חוף הים התיכון.

אבל לקראת הזום האחרון בפולין אני עושה
סדר בשפריה. הכותרים הקולקטיביים
מועבים למדפים צדדים, ובין טרנה הראשית
אני מניח ענשו את הבארסה הפרגית שלי.

נהדר. שמתה שנים על עבודה קשה בתוך כושר
ובסוף מה? האכזר הפוליטי הראשון שאני רואה
וכבר הכתפיים ושחמכות והגוף תתכופף באופן
לא רצוני.

אבל כמין לא נעים לי להתקרב לצריף.
מי יודע אי יכול לצאת ממנו.

אָ יידישער פֿיקניק

בעצם אין דבר כזה.
לארוחה יהודית כהלכתה
מסיבים לשולחן ערוך.
הפיקניק שלפנינו הוא הצעה
לשעטנז של ארוחה חלבית,
פריטים מהמטבח היהודי
המזרח-אירופי ובילוי בחיק
הטבע לפני החום הגדול.
כלחם נבחר הפעם
בפלעצעלעך - מעין פיתה
יהודית מפולין עם בצל
מטוגן למעלה הנמכרת בבתי
מאפה במאה שערים.
המתקשים להשיגה יוכלו
לקחת גם לחם קימל טוב.
המשקה - בורשט, שעשוי
מביכורי דובדבנים, וגם
בקבוק וודקה קפואה.
מתאבנים - סלט הרינג עם
תפוחים ושמנת, סלט צנוניות
ראש חודש, סלט מלפפונים
(מיזריה) וסלט חסה חמוץ.
למנה העיקרית: בלינצ'ס
ממולאים בגבינה, ולקינוח -
קיכעלעך - ביסקוויטים
עגולים עם סוכר.

שמיל הולנד, היסטוריון ושרף, פותח בקרוב את מסעדת "שמיל במעברה" במחצתם הרכבת הישנה בירושלים

בורשט דובדבנים

1 ק"ג דובדבנים חמוצים, שטופים ומנוקים
 סוכר - כמה שצריך, עד כוס
 מקל וניל או מקל קינמון
 סרט מקליפת לימון
 50 סמ"ק שרי ברנדי או ליקר דובדבנים איכותי אחר
 1 שמנת של פעם

אופן ההכנה:

מכניסים לסיר את כל הרכיבים, להוציא הברנדי והשמנת. מרתיחים ומבשלים קצת יותר מחצי שעה. מקררים ומוסיפים את ליקר הדובדבנים. מקררים עד לסף הקפאה ומכניסים לצידנית. מגישים עם כף שמנת של פעם, בלי לערבב.

בלינצ'ס

(=ברוסית, בלינצעס ביידיש, מלצ'יניקי בפולנית, פלצ'ינטה בהונגרית)
 עלים:
 כוס וחצי חלב
 חצי כוס שמנת מתוקה
 כוס וחצי קמח
 4 ביצים
 50 גרם חמאה מומסת
 תמצית וניל אמיתית
 כף קוניאק
 3 כפות סוכר
 קורט מלח

אופן ההכנה:

מערבבים את הביצים עם הקמח. מבליעים פנימה את החלב והשמנת המתוקה תוך הקצפה. מוסיפים את הסוכר ומתבלים, ולבסוף מזליפים לאט את החמאה המומסת. שולחים לנוח במקרר לחצי שעה, ומטגנים

סלט הרינג

2 דגי מטיאס שלמים מהחבית נקיים ומפולטים (בשעת הדחק 4 פילטים של מטיאס אמיתי ולא צבוע!)
 1 שמנת של פעם
 1 תפוח גרנד קלוף וחתוך לקוביות
 1 בצל סגול פרוס: מלח גס: כפית
 סוכר: מיץ מחצי לימון; שמן חריע או חמניות
 מיץ מחצי לימון
 כף שמיר קצוץ
 2 כפות בצל ירוק קצוץ לקישוט

אופן ההכנה:

חותכים את הדג לרצועות. מעסים את הבצל הפרוס עם מיץ לימון, מלח גס, כפית סוכר ומעט שמן, מניחים לחצי שעה וסוחטים. מערבבים את כל החומרים (אם משתמשים בדגים שלמים, למעוך את חלב הדגים לתוך השמנת). מוסיפים בצל ירוק לקישוט.

חיזריה

6 מלפפונים בלדי טריים בגודל בינוני-קטן פרוסים
 מלח גס
 כפית סוכר
 שמיר קצוץ (3 ענפים)
 2 בצלים ירוקים קצוצים
 2 שיני שום קצוצות
 כף חומץ טבעי בהיר או מיץ לימון
 כף שמן חריע

אופן ההכנה:

מפזרים מלח גס וסוכר על המלפפונים. מניחים עליהם קרש חיתוך ועליו משקולות. לאחר חצי שעה עד שעה מחלצים את המלפפונים ומסננים מהנוזלים. מתבלים בשום, שמיר, מיץ לימון ושמן. מוסיפים סוכר במידת הצורך. מקשטים בבצל ירוק.

סלט צנוניות ראש חודש

(ראש חודש רעטעכלעך" - צנוניות קטנות שזמן גידולן כנראה חודש)
 צרור צנוניות
 מלח גס
 מיץ לימון
 שמן חריע או חמניות

אופן ההכנה:

מניחים את הצנוניות על קרש החיתוך, דופקים עליהן בכוס עד לביקוען (נזהרים לא לפרק). מפזרים מלח גס ונותנים לצנוניות להזיע. מסננים, מוסיפים מיץ לימון ושמן.

סלט חסה

2 ראשי חסת משי (במזרח אירופה לא הכירו את החסה הערבית)
 חתוכה לרצועות
 400 סמ"ק חלב חמוץ (או כפיר או יוגורט עזים איכותי)
 2 שיני שום כתושות
 מלח גס וכפית סוכר
 כף שמנת של פעם

אופן ההכנה:

מפזרים על החסה מלח גס וסוכר. לאחר כחצי שעה מעסים וסוחטים. מוסיפים את יתר החומרים.

קיכעלעך

200 גרם חמאה
 4 כוסות קמח תופח
 3/4 כוס סוכר
 תמצית וניל
 קליפת לימון מגורדת.
 1/4 כוס סוכר + כף קינמון - לזרייה

אופן ההכנה:

לשים בצק מכל החומרים ומניחים במקרר לשעתיים. מרדדים את הבצק וחותכים עיגולים בכוס. מורחים ביצה וזורים סוכר + קינמון. אופים בחום גבוה עד להזהבה ומכניסים לקופסת פח.

עלים דקים על מחבת טפלון. אפשר לשמן מדי פעם בפעם במעט חמאה.

מילוי:

3 חבילות גבינה "טוב טעם" וכף סוכר שהונחו למשך לילה במסננת להגרת הנוזלים
 3 כפות סוכר וניל מאיכות טובה
 גרד מקליפת לימון
 3 כפות שמנת של פעם
 100 גרם צימוקים מסוננים לאחר השריה בברנדי

הרכבת הבלינצ'ס:

מערבבים את המילוי וממלאים בו את העלים המטוגנים. סוגרים כמו מעטפה. את הבלינצ'ס מגישים עם רוטב שעשוי שמנת של פעם עם כפית דבש. בבית אפשר להגיש עם רוטב פירות יער שעשוי פטל אדום קפוא, אבקת סוכר, וניל ושרי ברנדי שהתגבשו במערבל המזון.

עונת התיאטרון 2006-2007

א יידישע מאמע אין 10 לעקציעס
אימא יהודייה ב-10 שיעורים

א זיווג פון הימל
זיווג משמים

די הילצערנע שיסל
קערת העץ

יידישע געשעפטן.com

מסעות בנימין ה-3

די אייביקע דז'יגאן און שומאכער
דז'יגאן ושומאכר לנצח

געבירטיג
הלב היהודי פועם מהתרגשות

בכל הצגות יידישפיל

50% הנחה
לאזרחים וותיקים
35 ש"ח בלבד
לתלמידים ובני נוער

חיוג חינם: 1-800-444-660

יידישפיל

תיאטרון היידיש בישראל
בהנהלת שמואל עצמון-וירצור

ההצגות הכי טובות של השנה

"תיאטרון באיטלו, שאקנים נפלאים,
אלא אווירה, רוצו לראות!"

תרגום סימולטני
לעברית ולרוסית
באוזניות ובכתוביות

משרדי תיאטרון יידישפיל ביאליק 28 בתל-אביב
פרטים נוספים והזמנת כרטיסים בטלפון: 03-5254660

יידישפיל, שילוב מנצח של דרמה, הומור ומוזיקה

המכון לחקר תולדות יהדות פולין

המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן

**חדש
גלעד**
לתולדות יהודי פולין
ותרבותם - כרך כ
עורכים:
דוד אנגל
דוד אסף
אלחנן ריינר

אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 69978 טל: 03-6409387 פקס: 03-6407287
דוא"ל polin@post.tau.ac.il אתר הבית www.tau.ac.il/humanities/ggcenter/polin.html

מעשיות בחרוזים / דער נסתר
הברנש הקטן / מנדלי מוכר הספרים
סבא או חורים שחורים / שלמה אהרונסון
היינו כחולמים / פנחס גוברין
קייב / יעקב אורלנד
מסעות בנימין זוסקין / אלה זוסקין-פרלמן
התרבות האחרת - יידיש והשיח היהודי / בנימין הרשב (יראה אור בקרוב)
מאוצר סיפורי הנסתר / דער נסתר (יראה אור בקרוב)

ספרים מומלצים בהוצאת כרמל

נאחז בסבך: פרקי משבר
ומבוכה בתולדות החסידות
מאת: דוד אסף
384 עמ' 93.20 ש"ח

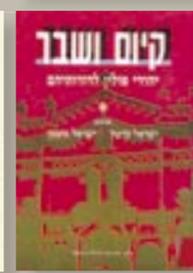
מאוריצי גוטליב:
אמנות, היסטוריה, זיכרון
מאת: עזרא מנדלסון
284 עמ' 139.80 ש"ח

גליקל: זיכרונות 1691-1719
מאת: חוה טורניאנסקי
642 עמ' 139.80 ש"ח

קיום ושבר:
פולין לדורותיהם
(2 כרכים)
עורכים: ישראל ברטל
- ישראל גוטמן
כרך א: 575 עמ'
81.90 ש"ח
כרך ב: 766 עמ'
128.70 ש"ח

הוצאת מרכז זלמן שזר

למכירה בחנויות
הספרים המובחרות
ובמרכז זלמן שזר
ת.ד. 4179 ירושלים 91041
טל: 02-5650444
פקס: 02-6712388
בדוא"ל shazar@shazar.org.il
או באתר הבית
www.shazar.org.il

בית שלום עליכם

TEL AVIV UNIVERSITY

אוניברסיטת תל-אביב

**הקייץ
לומדים יידיש
באוניברסיטת
תל-אביב
3-28 ביולי 2006**

**תוכנית אקדמית ללשון וספרות יידיש
למתחילים, למתקדמים ולמשתלמים
80 שעות לימוד
עם פעילות תרבותית עשירה ומגוונת
בשיתוף "יונג-יידיש"**

הרשמה ומידע נוסף:

**המכון ללשון, לספרות ולתרבות היידיש
ע"ש משפחת גולדרייך**

בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב

טל: 03 6408167 פקס: 03 6407312

tlvsummer@yiddish.co.il

בית שלום עליכם טל: 03 6956513